

СЕМИНАР _BG

ОНЛАЙН СПИСАНИЕ ЗА КУЛТУРНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

#30

ГРАДСКА ПРИРОДА

Семинар_ BG е рецензирано онлайн списание със свободен достъп в сферата на културните изследвания. | **Seminar_ BG** is an open-access, double-blind peer-reviewed online journal for cultural studies.

ГЛАВЕН РЕДАКТОР | EDITOR-IN-CHIEF

Валентина Георгиева | Valentina Gueorguieva

СЪСТАВИТЕЛКА НА БРОЯ | GUEST EDITOR

Радослава Кънева | Radoslava Kuneva

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ | EDITORIAL BOARD

Иво Страхилов, зам. гл. редактор | Ivo Strahilov, deputy editor-in-chief

Десислава Лилова | Dessislava Lilova

Мила Минева | Mila Mineva

Ния Нейкова | Niya Neykova

Светла Казаларска | Svetla Kazalarska

Славка Каракушева | Slavka Karakusheva

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ | EDITORIAL COUNCIL

Албена Янева | Albena Yaneva

Анна Кръстева | Anna Krasteva

Велислава Петрова | Velislava Petrova

Галина Гончарова | Galina Goncharova

Даниела Колева | Daniela Koleva

Диляна Минчева | Dilyana Mincheva

Димитра Кофти | Dimitra Kofti

Жана Попова | Zhana Popova

Жил Руе | Gilles Rouet

Жоау Фелипе Гонсалвес | João Felipe Gonçalves

Корин Ведрин | Corine Védrine

Мишел Ротенберг | Michel Rautenberg

Мария Стоилкова | Maria Stoilkova

Милена Друмева | Milena Droumeva

Орлин Спасов | Orlin Spassov

Петя Кабакчиева | Petya Kabakchieva

Райна Гаврилова | Rayna Gavrilova

Тодор Христов | Todor Hristov

Юлия Роне | Julia Rone

ИЗДАТЕЛ | PUBLISHER

Фондация „Медийна демокрация“ | Media Democracy Foundation

СНИМКА НА КОРИЦАТА | COVER IMAGE

Иво Страхилов | Ivo Strahilov

WWW.PERIODICALS.UNI-SOFIA.BG/INDEX.PHP/SEMINAR_BG

ISSN 1313-9932

СЪДЪРЖАНИЕ НА БРОЙ 30/2025

ОТ СЪСТАВИТЕЛЯ

Радослава Кънева | Уводни думи

3-12

СТАТИИ

Венцислав Кърцелин | Градските угари: територии на въображението и забравата

13-29

Илияна Драганова | Морската градина в Бургас между бранг на града и конструкт на локална идентичност: градската природа като идеология, място, памет

30-61

Васил Караджов | Градски екопарк „Баделема“ – бъдеще (не)възможно

62-104

Меглена Златкова | „Да засадиш (в) града“: градското градинарстване и модели на градско обитаване

105-134

Константин Георгиев | Екопътеки в сянката на комбината: траектории на природата в постиндустриален Източен Сибир

135-162

Петя В. Димитрова | Дигитално номадство и връзка с природата: примери от град Банско

163-185

НАУЧНИ СЪБИТИЯ

Георги Лозанов | Обективната утеха. Встъпителни думи при откриването на Втора съвместна изложба „Обекти и дири – аспекти на реалността“ на проф. Венцислав Димов и доц. Орлин Спасов

186-191

Милена Георгиева | Обекти и дири – аспекти на реалността. Отзив за втората съвместна изложба на проф. Венцислав Димов и доц. Орлин Спасов

192-194

ИНТЕРВЮ

Пътят от художника до теоретика и обратно. Разговор на Любен Малчев с Венцислав Димов и Орлин Спасов по повод изложбата „Обекти и дири – аспекти на реалността“

195-204

CONTENTS NO. 30/2025

EDITORIAL

- Radoslava Kuneva* | Introduction 3–12

ARTICLES

- Ventsislav Kartselin* | Urban Fallows: Territories of Imagination and Oblivion 13–29
- Iliyana Draganova* | The Sea Garden in Burgas between a City Brand and a Construct of Local Identity: City Nature as Ideology, Place, Memory 30–61
- Vasil Karadzhov* | Urban Ecopark “Badelema” – Future (Im)Possible 62–104
- Meglena Zlatkova* | “Planting (in) the City”: Urban Gardening and Models of Urban Dwelling 105–134
- Konstantin Georgiev* | Hiking Trails in the Factory’s Shadow: Trajectories of Nature in Post-Industrial Eastern Siberia 135–162
- Petya V. Dimitrova* | Digital Nomadism and Connection with Nature: Examples from the Town of Bansko 163–185

SCIENTIFIC EVENTS

- Georgi Lozanov* | The Objective Comfort. Opening Remarks at the Second Joint Exhibition “Objects and Traces – Aspects of Reality” by Prof. Ventsislav Dimov and Assoc. Prof. Orlin Spasov 186–191
- Milena Georgieva* | Objects and Traces – Aspects of Reality. Review of the Second Joint Exhibition by Prof. Ventsislav Dimov and Assoc. Prof. Orlin Spasov 192–194

INTERVIEW

- The Path from Artist to Theorist and Back. Conversation by Lyuben Malchev with Ventsislav Dimov and Orlin Spasov on the Occasion of the Exhibition “Objects and Traces – Aspects of Reality” 195–204

УВОДНИ ДУМИ

РАДОСЛАВА КЪНЕВА

Защо природата ли? Първо, тя така или иначе е тук.

(Дичев, 2005: 98)

Настоящият брой на *Семинар_BG* е посветен на градската природа, или по-скоро природата във и около градовете, средата в която живеем. *Градска природа* е подвеждащо понятие, което може да бъде разбрано като естеството на градското, натуралното състояние или присъщите характеристики на урбанизацията. Този брой се разграничава от натурализацията на историческия прогрес на селищата. Разграничава се и от търсенето на присъщите за града характеристики и представянето на набор от белези като „природни“. В следващите редове се спирам по-задълбочено на понятията за природа и градска природа.

През последните десетилетия антропологията прави опити да помири природата и културата чрез задълбочена етнография и теория. Великото разделение, както го нарича Дескола (Descola, 2013), идва от натурализма и седи в сърцевината на западната модерност, като прокарва пропаст между човека и другите видове на планетата. В историята, поне на европейската наука, човешкото надскача природното, излиза извън него и застава в позиция на външен наблюдател и по този начин обособява дуализма култура–природа. Според Дескола това разделение е характерно за европейския контекст, но не е универсално и не се преживява по подобен начин в други общества. Неговата матрица на релационни онтологии преформулира взаимоотношенията между човешки и нечовешки видове през четири типа – анимизъм, тотемизъм, натурализъм и аналогизъм. Дескола започва продължаващ и до днес дебат за дълбочината и размерите на разделението между култура и природа.

Интригуваща е работата на антрополога Инголд (Ingold, 2000), който въвежда екологичен подход в своята работа, твърдейки, че човешките намерения и действия са в непрекъснато и взаимно обуславяне между хората и тяхната среда. За него околната среда (*environment*) е относителна, на първо време, защото зависи от съществуването, чиято среда е. На второ място е относителна, тъй като никога не е завършена – нито тя, нито организъмът, чието среда е. И на трето място, според него не бива понятието да се разбира като природа, защото тя от своя страна предполага отделеност на организма от средата (Ingold, 2000: 20). По този начин той застава на близка позиция до тази на Дескола, твърдейки, че идеите на рационализма и натурализма създават пропаст между човека и заобикалящата го среда. Инголд се основава значително на

теренната си работа със саами в Северна Норвегия, но това не означава, че неговите изводи не могат да бъде изходна точка и за една градска антропология.

Следвайки идеите на Дескола и тези на Инголд, темата на броя би трябвало да гласи *градска околна среда*, а не *градска природа*, тъй като понятието *природа* може да бъде ползвано само от същество, което се поддава на илюзията, че не принадлежи към нея. Градовете са едни от тези пространства, в които онтологията на натурализма е най-видима и най-трудна за преодоляване. Откъде да започнем, за да видим сградите, пътищата, кварталите и инфраструктурата като околната среда на нашия и други видове? Можем да опитаме с текстове на градски изследователи и писатели от 70-те години на миналия век като Мабей:

Ако търсим дива природа, автоматично се обръщаме към полетата, към големите гори и блата. Истината е, че нуждите на природата са по-прозаични от това. Една пукнатина в тротоара е всичко, от което едно растение се нуждае, за да пусне корени. Старомодна лампа е толкова добро гнездо за синигер, колкото и всяка друга кухня дъбова клонка. (Mabeu, 1974: 11)

Цитатът представя обръщане на погледа към тези пространства и случки в градската среда, в които друг живот активно дефинира и преформулира средата. Интересът към тях носи своето сходство с натурализма, даже своя произход от него, но също така води до разбирането на града като хибриден колектив, създаден съвместно от културни и природни фактори – „колектив от жители, материали, предмети и практики“ (Steel, Wiesel & Maller, 2019: 412). Този хибрид е начална точка за размишленията за града като плътна мрежа от процеси, местни и глобални, социални и физически, в които градът е околната среда, относителна за различните организми, които я създават и са създадени от нея. Някои от промените в обществото, които сигнализират за нуждата от рефлексия върху тази динамика, може да се намерят в населени места из цяла Европа (и не само). Поляна с диви цветя в Южния парк в София (проект на ланд. арх. Мария Христова); собственоръчен урбанизъм за опазване на земноводни в Грац (по инициатива на Герфрид Амброш); мащабни проекти за пречистване и приобщаване на градски реки (от Париж, Франция, до Мехелен, Белгия); протести за опазване на паркове и зелени пространства (в Стара Загора, Асеновград, София, Пловдив и др.); обявяване на нови защитени територии в градска и крайградска среда (парк “Въкърещи” в Букурещ); Закона за възстановяване на природата в Европейския съюз, включващ задължение за подобряване на градски хабитати и т.н. Тези и още много малки и големи инициативи очертават изследователска ниша, която пресича местни, национални и наднационални граници, намира се в индивидуални и колективни дейности, в институционални и спонтанни действия, и заслужава нашето засилено внимание.

Ганди (Gandy, 2022) в своята книга *Natura Ubrana: Ecological Constellations in Urban Space* проследява зараждането на научния интерес към градската природа през ботанически изследвания в Европа и орнитологични описания на Лондон на натуралиста Хъдсън през XIX век. От края на XIX и началото на XX век може да се открият ботанически изследвания за Париж и Берлин (Gandy, 2022). През втората половина на XX век се наблюдават систематични природонаучни изследвания на градската флора и фауна, въвеждайки града като един от основните видове местообитания на планетата (наред с влажни зони, пустинни, степни, планински, горски и т.н.). От 1980-те години насам основен метод за окачествяване и измерване на градската природа е нововъденото понятие за биологично разнообразие – кратко название на многообразието от живи организми, които съжителстват на едно място (Gandy, 2022). Засиленият интерес към града като хибрид, парадоксално, започва от причината за неговото отделяне от природния свят – именно човекът като наблюдател на една външна за него среда. Градската ботаника и орнитология систематично описват всеки вид и дори индивид от флората и фауната, който може да се наблюдава и изучава в града. Отвъд своя природонаучен принос, тези наблюдения генерират природозащитен интерес и дори прескачат границата на своята онтология. Чрез редица доброволчески инициативи и обучения този естество-познавателен проект въвежда идеите за съвместимост между хората и другите видове. Анализирайки доброволческа група за опазване на градската популация на червеноопашатите мишелови във Филадельфия, Хунолд стига до извода, че заниманията по задълбочено и продължително наблюдение на живота на мишеловите в градска среда „учи човешките им наблюдатели да развият по-релационен начин на мислене за природата, в противовес на по-традиционния пространствен подход, който отрежда на природата място, което трябва да изглежда и да се усеща по определен начин“ (Hunold, 2020: 132). Продължителното наблюдение води до признание на съществуването на вида по неговите собствени условия, разклаща безкритично приетото превъзходство (поне морално) на човека над дивото животно и дори води със себе си нови обяснителни системи, по-близки до формите на анимализъм и тотемизъм. Парадоксално, рационализацията на дейността по наблюдение, събужда повторното омагьосване на света (в противовес на разомагьосването на Вебер).

Градовете, като средище на културни, социални и икономически връзки между общности, живеещи далеч една от друга, са дом на множество растителни и животински видове – местни и екзотични, спонтанни и култивирани. Ганди (Gandy, 2022) ясно показва, че градската среда има високо биологично разнообразие (напр. Берлин с 2000 вида диви цветя, местни и привнесени). Същевременно урбанизацията като процес е свързана с намаляването на биологичното разнообразие, загубата на ценни местообитания и животински и растителни видове (Gandy, 2022). Този парадокс

не остава чужд за настоящия брой и стои в основата, макар и имплицитно, на няколко от статиите. Водещите теми, разгледани в изследванията в броя са правото на град (по Льофевр) и екологичната криза, устойчивото развитие като грижа към личното съществуване и живота на не-хората, търсенето и опазването на общото благо. В тях ясно си проличава значението на природата в социалните, политическите и икономическите действия на хората, показвайки отново хибридният характер на града.

Изследваните случаи в броя са основно от България – Асеновград, Банско, Бургас, Пловдив, София; както и един случай от Източен Сибир – град Байкалск. Авторите разглеждат различни аспекти на градската природа в постсоциалистически контекст – разбиран като поредица от характеристики, повлияни от социалистическото наследство и първоначалните реакции към него след 1989 г. Тук ще реферирам към работата на Хааз и колектив от 2019 г., които проследяват три главни траектории на тази реакция, представени в три отделни случая – Лайпциг, Лодз и Архангелск (Haase et al., 2019). В случая на Лайпциг постсоциалистическото демографско и икономическо свиване, съпроводено от изоставяне на индустриални земи и сгради, води до частичното им трансформиране в нови зелени площи. Същевременно разположението на града в Източна Германия го прави един от най-достъпните големи градове в страната по отношение на жилищни разходи. Това води до засилен приток на нови жители и процеси на повторно строително уплътняване и нарастващ натиск върху зелената инфраструктура. Хааз и колектив продължават със случая в Лодз, където постсоциалистическият контекст води до затруднено поддържане и развитие на градската зелена инфраструктура, тъй като е способствал за пренебрегване на обществените интереси за сметка на висок политически приоритет на частните инвестиции. Това води до значителни загуби на зелени площи в града за сметка на ново жилищно и офисно строителство. Третият случай – този на град Архангелск, според Хааз и колектив, показва континуитет на практики от съветската епоха, които продължават да оформят съвременната градска култура и идентичността на жителите, най-вече чрез продължаващата практика на съботника (*субботник*). Тези три траектории – рекултивиране на отпаднали логистични и индустриални центрове в нови зелени площи; загуба на зелени площи заради строителен интерес и реституиране на частна собственост; и продължение или изцяло отхвърляне на практики от предходния социално-икономически период, може да бъдат проследени и в настоящия брой. Въпреки това, събраните тук текстове показват и нови перспективи и теоретични тълкувания на взаимоотношенията между местна власт, граждански организации, индивидуални и институционални действия.

Градската природа, която се търси в страниците на този брой, е екологичната динамика на града, изразяваща се не само в това, което е отвъд социалното, човешкото, а като динамика между физическа и социална среда, човешки и не-човешки жители.

Броят започва с текста на Венцислав Кърцелин, който ни приканва да отворим съзнанието си и да преосмислим изоставените на пръв поглед градски пространства чрез заимстване на понятието *угар* от земеделието. Работата на Кърцелин в колектива ГРАДОСКООП върху социализирането на Сточна гара в столицата е вдъхновението зад неговия текст, който насочва въображението на читателя към пълнотата в привидната пустош – „Треви и дървета колонизират асфалта, птици и насекоми намират убежище, млади хора виждат поле за творческа изява, граждани оформят местни общности“ (Кърцелин, 2025: 15). С тези примери Кърцелин описва плодотворната същност на оставената извън капиталистическата продукция земя. Можем да направим паралел и с текста на Георгиев в този брой, който включва в теоретичния си преглед текста на Щьотцер върху рудералния град, в който се „засажда семената за бъдещи алтернативи“ ... и се „запълват празнини“ в социалното пространство“ (цит. от Георгиев, 2025: 155). Понятието *рудерален* се заимства този път не от земеделието, а от ботаниката и отпраща към конкретните растителни видове, които изникват спонтанно върху нарушена почва (разрушени или изоставени човешки структури, замърсена или по друг начин силно повлияна от човешката дейност). Линията на разсъждения може да бъде продължена с въпроса до каква степен теренът, оставен (нарочно или не) за угар, може да генерира друг тип градско пространство или е само период от един предварително обусловен цикъл. Дали рудералната растителност е основа за плодородност, която „ражда“ социална алтернатива?

Следващите три изследвания в броя обръщат фокуса си върху зеленината на града – озеленените пространства, но като нещо повече от физически пространства. Текстовете на Илияна Драганова, Васил Караджов и Меглена Златкова я разглеждат като зелено наследство: „зелената градска система, създадена и обживявана от човешка дейност и провокираните от нея отношения човек – природа“ (Кънева, 2024: 124). Последователно се представят три типа градска природа: опитомената – в лицето на Морската градина в Бургас, култивираната – през градското градинарстване в Пловдив, и възстановената природа в екопарк „Баделема“ в Асеновград. Всяка от статиите предсатвя конкретен случай на управление на градска територия, като показва различни концепции за нуждата и ролята на озеленената, незастроена част в съвременните градове.

Изследванията на Илияна Драганова (2025) и Васил Караджов (2025) разчитат на сходен методологически подход, изграждайки съвременния образ съответно на Морската градина в Бургас и на „Баделема“ в Асеновград през детайлно проследяване на историческото развитие на парковете от началото на миналия век досега и описвайки настоящите символи и институции, които се намират в тях. Драганова аргументира своята теза за Морската градина – като място на памет и като идеология, едновременно физическо, въобразено и преживяно. В представените от нея

взаимоотношения между граждани и местна власт, втората е основният деятел, създател и отговорник за градината. Противоположно, в случая на парк „Баделема“, гражданите са тези, които чувстват нуждата да поемат в свои ръце правото над града и да установят бъдещето на територията. Караджов разглежда в детайли основанията, мотивите и действията на активния граждански колектив, борещ се за опазване на парка. Четейки внимателно двата текста, ясно може да се проследят процесите по градско планиране и озеленяване в България в различни исторически етапи, с фокус върху инвестиционните намерения и преструктурирането на институции и власт през последните 40 години. Темите за общото благо, ролята на местната власт и гражданите са основни и в двата текста, често представени през близка теоретична рамка, но с разнопосочни прояви в етнографския терен. И двата разказа показват градската природа като „сцена, декор, проектиращ активно социалните взаимодействия между местната общност и местната власт“ (Драганова, 2025: 54). Същевременно и двата текста настояват, че паркът е повече от взаимоотношения между отделни институции – Морската градина като място на памет и пространство, конструиращо идентичността на бургазлия през действието на разходката; „Баделема“ като пространство за общуване между градския човек и другите биологични видове, място на срещи с другостта.

Златкова (2025) показва трети вид взаимоотношения между гражданите и града – градското градинарстване. В нейния текст понятието за “градинарстване” обхваща не само отглеждането на растения в публичните пространства, но и процеса по завладяване и легитимиране на тези пространства. През обработването на междублоковите пространства в квартал „Тракия“ в Пловдив гражданите *засаждат* града, създават социалните връзки на съседство и договарят публичното и частното. През *вкореняване* жителите трансформират абстрактното пространство на новосъздадения квартал в реално обитавано и обживено място. Текстът стъпва на дългогодишна етнография в квартала и проследява промените в исторически план – от социалистическия град, през града в преход и сега в града след присъединяване на България към Европейския съюз (Златкова, 2025). От междублоковите градинки, през схемите на отдаване и преотдаване на земя за ранчо до съвременния екологичен активизъм на градината „Омая“ – Златкова показва как градините са „огледало“ на човешките връзки и разбиранията за грижа към природата.

Последните две изследвания в настоящия брой, тези на Георгиев (2025) и на Димитрова (2025), са резултат от етнографски проучвания в малки градове и извеждат основната роля на местни (намиращи се на мястото) общности за интерпретирането и налагането на „зелена“ визия за бъдещето на града. Двата текста показват два различни подхода на взаимоотношения на общността с градската (крайградска) околна среда. В тези текстове е интригуващо да се вгледаме внимателно, за да потърсим

взаимоотношенията между човека и средата му. Георгиев разглежда действията на пенсионирани учени в настоящата икономическа среда в Байкалск и начина им на *опитомяване* (по Крийд) на постиндустриалното бъдеще на града. Част от този процес е почти буквалното опитомяване на ендемични диви растения от вида *Tridactylina kirilowii* в личната градина на един от респондентите на Георгиев и повторното им разселване край града с цел опазване на специфичната природна среда. Георгиев проследява как в действията и говора си бившите учени смесват различни езикови регистри – едновременно рационално и анимистично. По различен начин преживяват околната среда респондентите на Димитрова – дигиталните номади, живеещи в Банско. Техните групови действия за промотиране на града като дестинация за други като тях, са в основата на един, в крайна сметка, политически проект за дефиниране на полезността от строителния бум в градчето. Тяхното отношение към природата, за разлика от учените в Байкалск, гравитира основно върху естетическото консумиране на пейзажа. Ако мога да цитирам едно от изказванията, включено в статията: „... харесвам и онзи вид природа, където цивилизацията не е прекалено далеч. Там се отпускам, обзема ме спокойствие, освен ако няма опасни животни“ (Димитрова, 2025: 179). В съвременното фокусиране върху преживяването на природата като декор на човешкия живот няма място за онези емоции, които ни обземат при срещата с това, което е отвъд нашия контрол. Димитрова разчита в действията и изборите на респондентите си форма на екологизъм поради централната роля, която околната среда заема в избора им на място за живеене и отглеждане на деца. През действията на респондентите на Димитрова и Георгиев се скицира широк хоризонт на индивидуални интерпретации на екологичната и природозащитната мисъл.

Събраните тук текстове очертават изследователско поле в социалните науки, което обръща поглед към взаимоотношенията между човека и другите видове в съвременния урбанизиран свят. Много от посоките за развитие на темата остават незасегнати и биха били интригуващо нейно продължение – съжителството между различни видове, темите за общественото здраве и контрола над животните; градските почви, изхранването и градската бедност; техноутопията на климатичен контрол и адаптация в градска среда (виж работата на Wang, 2024) и още много други. Ако се върнем към Инголд, трябва да се направи много, за да започнем да изграждаме алтернатива на стандартния антропологичен подход към възприемането на околната среда като културно конструиране на природата или като наслагване на слоеве от „емично“ значение върху независимо дадена „етична“ реалност, особено в размишленията ни върху града.

Броят следва посланието на Нийл Смит, който отрича „апокалиптичната „смърт“ на природата, като признава факта, че, колкото и да е перверзно, обществата създават природната среда, в която живеят, в по-малка или по-голяма степен, макар и, разбира

се, не при условия, които самите те са избрали“ (Smith, 2006: xii). От тази перспектива бъдещето не е затворен хоризонт, а пространство на възможност: съжителството между нас и другите предполага промяна – както в начина ни на мислене, така и в начина ни на живот. С тези заключителни уводни думи се надявам настоящият брой да бъде не само приятно четиво, но и покана да погледнете към заобикалящата ви среда с една идея по-различен поглед.

Библиография

Георгиев, К. (2025). Екопътеки в сянката на комбината: траектории на природата в постиндустриален Източен Сибир. *Семинар_BG*, 30, 135-162.

Димитрова, П. (2025). Дигитално номадство и връзка с природата: примери от град Банско. *Семинар_BG*, 30, 163-185.

Дичев, И. (2005). *Пространства на желанието, желаниа за пространство*. София: Изток-Запад.

Драганова, И. (2025). Морската градина в Бургас между бранд на града и конструкт на локална идентичност: градската природа като идеология, място, памет. *Семинар_BG*, 30, 30-61.

Златкова, М. (2025). Да засадиш (в) града: градското градинарстване и модели на градско обитаване. *Семинар_BG*, 30, 105-134.

Караджов, В. (2025). Градски екопарк „Баделема“ – бъдеще (не)възможно. *Семинар_BG*, 30, 62-104.

Кънева, Р. (2024). Зеленото наследство на българските градове. В И. Кабаков (съст.), *Културната памет на града* (pp. 120-147). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Кърцелин, В. (2025). Градските угари: територии на въображението и забравата. *Семинар_BG*, 30, 13-29.

Descola, Ph. (2013). *Beyond Nature and Culture*. Chicago: University Chicago Press.

Gandy, G. (2022). *Natura Urbana. Ecological Constellations in Urban Space*. Cambridge: MIT Press.

Haase, D., Dushkova, D., Haase, A., & Kronenberg, J. (2017). Green infrastructure in post-socialist cities, evidence and experience from Eastern Germany, Poland and Russia. In T.

Tuvikene, W. Sgibnev & C. Neugebauer, C. (eds.), *Post-Socialist Urban Infrastructures*. Abingdon: Routledge.

Hunold, Ch. (2017). Why Not the City? Urban Hawk Watching and the End of Nature. *Nature and Culture*, 12(2), 115–136. <https://doi.org/10.3167/nc.2017.120202>

Ingold, T. (2000). *The Perception of the Environment: Essays on livelihood, dwelling and skill* (2002 ed.). Taylor & Francis e-Library.

Mabey, R. (1973). *The unofficial countryside*. London: Collins.

Smith, N. (2006). Foreword. In N. Heynen, M. Kaika & E. Swyngedouw (eds.), *In the Nature of Cities. Urban political ecology and the politics of urban metabolism*. Taylor & Francis e-Library.

Steel, W., & Maller, C. (2019). More-than human Cities: Where the Wild Things Are. *Geoforum*, 106, 411–415.

Wang, J. (2024). *Reimagining the More-than-human city: Stories from Singapore*. Cambridge: MIT Press.

Биографична справка: Радослава Кънева завършва бакалавърска степен по културология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (2015) и магистърската програма по урбанистика „4CITIES“ (2018) – съвместна програма на университети в Брюксел, Виена, Копенхаген и Мадрид, в рамките на инициативата „Еразмус Мундус“. През 2025 г. защитава докторска степен в Софийския университет с дисертация, посветена на ролята на културата в съвременното градско планиране в Европа. Към момента е стипендиант към постдокторската програма на Центъра за академични изследвания София. Научните ѝ интереси обхващат социалното производство на пространство, неговото въобразяване и управление. Работата ѝ съчетава методологии от хуманитарните и социалните науки, като поставя особен акцент върху емпиричното изследване на връзките между хората и тяхната околна среда. Нейният изследователски подход се обогатява от дългогодишния ѝ интерес към орнитологията, който я мотивира да развива сетивни и наблюдателни изследователски методи.

Short bio: Radoslava Kuneva holds a BA in Cultural Studies (2015) and an MA in Urban Studies (2018) from the Erasmus Mundus “4CITIES” programme and earned her PhD from Sofia University “St. Kliment Ohridski” in 2025 with a dissertation on the role of culture in contemporary European urban planning. Her academic path has included international

experience as a visiting doctoral fellow at the Department of Sociology at the University of Vienna and the Faculty of Humanities at the University of Cagliari. Currently she is a fellow at the postdoctoral program of Centre for Advanced Studies Sofia. Her research interests include the social production of space, urban and environmental imaginaries, and urban governance. Driven by a strong interest in the relationship between humans and their environments, she brings a multidisciplinary lens to her work – an approach further enriched by her passion for birdwatching, which inspires her to explore urban nature through attentive observation.

E-mail: rvkuneva@uni-sofia.bg

ORCID: [0009-0000-4048-6242](https://orcid.org/0009-0000-4048-6242)

ГРАДСКИТЕ УГАРИ

Територии на въображението и забравата

ВЕНЦИСЛАВ КЪРЦЕЛИН

Urban Fallows

Territories of Imagination and Oblivion

Ventsislav Kartselin

Резюме: Статията въвежда дефиницията за градските угари като специфични междинни територии в съвременния град, които съчетават културна, социална и екологична плътност, въпреки привидната им изоставеност. Понятието *угар* се извежда като метафора, заимствана от земеделието, която придобива нов смисъл в урбанистичен контекст: временно отдръпване на капиталоцентричната продуктивност, което създава възможност за възникването на алтернативни социални и екологични процеси. Текстът анализира угарите като територии на въображението и забравата и разглежда как в тях се преплитат памет и потенциал, природата и култура, гражданско участие и институционално бездействие. Изследването съчетава теоретичен анализ на съвременни урбанистични, културологични и философски подходи с емпирични наблюдения и работа на терен. Като централен казус е разгледана зоната около Сточна гара в София, анализирана през призмата на изследователските и практическите дейности на мултидисциплинарния колектив ГРАДОСКОП, в който авторът участва. Казусът е ситуиран в по-широк контекст на европейски практики за временно ползване и културна ре-активация на изоставени територии и служи като основа за критично обсъждане на възможностите за устойчиво мислене и дългосрочно интегриране на градските угари в градската тъкан.

Ключови думи: угар, урбанизъм, въображение, забрава, Сточна гара, ГРАДОСКОП, трансдисциплинарност

Abstract: The article introduces the concept of urban fallows as specific intermediate territories within contemporary city, which combine cultural, social, and ecological density, despite their apparent abandonment. The term *fallows* is derived as a metaphor borrowed from agriculture, which acquires a new meaning in an urban context: a temporary retreat from capital-centric productivity, which makes possible the emergence of alternative social and ecological processes. The text analyzes fallow lands as territories of imagination, oblivion, examining how memory and potential, nature and culture, as well as civic participation and institutional inaction, intertwine in them. The analysis combines a theoretical discussion of contemporary urban, cultural, and philosophical perspectives with empirical observations and field-based research. A central case study focuses on the area surrounding Stochna Gara in Sofia, examined through the research and practice of the multidisciplinary collective GRADOSCOPE, of which the author is a member. Situated within broader European tendencies toward temporary use and cultural reactivation of disused sites, the case serves as a basis for critically reflecting on the possibilities and limitations of integrating urban fallows into long-term, resilient urban strategies.

Keywords: fallow, urbanism, imagination, oblivion, Freight station, GRADOSCOPE, transdisciplinary

Градските угари: територии на въображението и забравата

Венцислав Кърцелин

Градът рядко допуска отсъствие. В логиката на урбанистичните режими и инвестиционните стратегии всяко пространство в съвременния град трябва да бъде изпълнено, дефинирано и включено в оборота на капиталовите цикли. Там, където погледът срещне „пусто“ място, било то недовършен строеж, изоставена фабрика, недостъпно зелено пространство или ръждясал жп възел, институциите и инвеститорите виждат дефицит, който изисква незабавно запълване. Езикът, с който тези територии се описват, сам по себе си носи клеймо: „пустош“, „бунище“, „развалина“. Във всички тях звучи окончателност – сякаш това са пространства без живот, белязани единствено от упадък (Dolezal, 2015).

Ако обаче се вгледаме по-внимателно, ще открием, че тази празнота е илюзорна. В нея кипят процеси, които остават невидими за нормативния език на урбанизма. Треви и дървета колонизират асфалта, птици и насекоми намират убежище, млади хора виждат поле за творческа изява, граждани оформят местни общности. „Празното“ в града е всичко друго, но не и пусто. То е наситено с памет и възможности, вписани в многопластовата текстура на постмодерния град. Именно чрез разшифроването на дихотомията празно – пълно през призмата на хетерогенния характер на съвременния град сме способни да открием нови форми на социални и екологични взаимовръзки в ничията земя (Soja, 1989).

В този контекст се отваря поле за оформяне на алтернативна теоретична рамка, която да запълни липсващия инструментариум в градското планиране. Идеята на тази рамка би била да даде поне начална точка на отворен дебат относно подхода към тези ничии територии (Mariani & Barron, 2017). Една такава възможност е въвеждането на понятието *градски угар* – термин, който да неутрализира негативната конотация, натрупана в описанията на тези територии, и в същото време да разтвори по-холистична перспектива към потенциала им.

Заимстван от земеделието, угарът обозначава практиката земята да се оставя необработена в рамките на определен период от време, за да възстанови своето плодородие. В селскостопанския цикъл това не е изключение, а необходимост, за да се гарантира дългосрочна продуктивност. Прехвърлен в урбанистичен контекст, угарът предлага друг начин на мислене за т.нар. остатъчни или маргинализирани терени. Той не ги разглежда като грешка, нито като отклонение от нормалното функциониране на

града, а като естествен етап в неговия жизнен цикъл. Това мислене въвежда идея за градска цикличност, в която моментите на „почивка“ на територията се оказват също толкова значими, колкото и периодите на интензивна намеса. Угарът, в този смисъл, е възможност за отваряне на пространството към други ритми и системи, било то екологични, социални или културни. Вместо да бъде заличаван, той може да бъде разчетен и вплетен в градския разказ като зона за възстановяване от утилитарния режим на модерното време, натрупване на значения и поява на алтернативни модели на обитаване.

Ил. 1. Тийнейджъри играят на мястото на бомбардировка в Лондон, септември 1955 г. Снимка: Бърт Харди. Източник: Picture Post/Hulton Archive/Getty Images.

Настоящият текст изхожда от позицията на автора като участник в приложени изследователски и урбанистични практики, а не от дистанцирано теренно наблюдение. Разсъжденията върху градските угари се основават както на теоретичен прочит, така и на опит, натрупан в рамките на реални процеси на работа с изоставени територии. В този смисъл теоретичната рамка, която следва, функционира като аналитичен инструмент за осмисляне на практики, в които авторът е пряко ангажиран.

Изхождайки от тази позиция, за да вникнем по-дълбоко в характеристиките, особеностите и възможните подходи към градските угари, е необходимо да проследим

генеалогията им и да ги ситуираме в по-широк исторически и идейно-теоретичен контекст.

Теоретична рамка на градските угари

През XIX и XX век в Европа, както и в голяма част от останалия свят, доминиращата урбанистична парадигма се основава на модернистичните градоустройствени прийоми и концепцията за „*tabula rasa*“, чиято най-ранна философска формулировка откриваме в трудовете на Джон Лок (Locke, 1690). Табула раса, разбрана като концепция за започване на чисто от празния лист, преминава в градското планиране не просто като идеал за пространствена яснота, а като практика, при която съществуващите пластове биват погълнати от стремежа за всеобхватност, рационалност и систематичност. Това поглъщане е не само физическо, а и емоционално – то включва премахване на памет, на отношения с мястото, както и на идентичности вписани в терена. Модернистичните урбанистични режими създават пространства, които се стремят да бъдат напълно прогнозируеми и ефективни, но именно в това усилие губят връзка с органичната същност на града.

От средата на XX век насам обаче се наблюдава преобръщане на тази логика. Урбанисти, антрополози и теоретици на пространството започват да застъпват идеи, които мислят града отвъд модерния ред – чрез категории като междинност, непълнота, спонтанност и екологична сложност (Bhabha, 1994; Haraway, 2016; Gandy, 2022). В този контекст особено значение придобиват концепцията на Фуко за хетеротопията (Foucault, 1986) и по-късните ѝ прочити, включително идеята за хетерополиса (Jencks, 1993) – град, разбран като множественост от несводими пространства, където различни режими на време, памет и социални практики съжителстват без да се сливат напълно. Тези нови перспективи маркират следващия етап в развитието на урбанистичните парадигми: отказ от универсализиращи модели и приемане на града като поле на непрестанни преговори между официални и неофициални, видими и латентни структури. Така през призмата на постмодерния град несъвършенствата вече не се възприемат като заплаха за неговия ред, а като неизбежни и дори продуктивни елементи от неговата вътрешна динамика.

Разбирането за града като множествена, непълна и динамична форма позволява да се разпознае и неговата вътрешна цикличност, при която различни епохи и режими на планиране се наслояват, но за разлика от природните цикли, никога не се застъпват изцяло (Lefebvre, 2004). Така става ясно, че градското пространство се формира не чрез линейно надграждане, а чрез постоянно разминаване между стари и нови логики. Всеки цикъл налага свои инфраструктури, режими на организация, които обаче рядко успяват да покрият напълно следите оставени от предходните периоди. Винаги остава някаква форма на остатък, разминаване, изместване. В тези пространствени пролуки

възниква специфично пространство, което не принадлежи нито на стария, нито на новия ред. Това е и зоната на градските угари, които временно попадат извън обхвата на функционалното планиране и навлизат в етап на покой.

Разгръщане на понятието

В съвременния урбанистичен дебат се открояват няколко сродни понятия, които се опитват да разширят хоризонта на угарите и да намерят аналитичен език, чрез който да опишат и разберат един сам по себе си аморфен и трудно дефинируем феномен. Макар да идват от различни традиции – география, антропология, социология на пространството, културология – тези концепции споделят едно съществено качество: те показват, че градът никога не е напълно затворена и подредена структура, а по-скоро палимпсест, в чиито пластове културни и природни белези се наслагват и пренаписват взаимно (Corboz, 1983).

Испанският архитект Игнаси де Солà-Моралес (Solà-Morales, 1995) въвежда термина *terrain vague*, който описва междинни градски терени, които отказват ясна функция. Те са *места на неопределеност*, които не принадлежат нито на реда на града, нито на реда на природата, а съществуват някъде между тях (Solà-Morales, 1995). Подобна е и концепцията на немския еколог Инго Коварик (Kowarik, 1992), който допълва тази линия с понятието *четвърта природа*, обозначаващо онези спонтанни екосистеми, които възникват върху деградирани градски терени покрай релси, в индустриални руини, по покриви и канали. Френският ландшафтен архитект Жил Клемон (Clément, 2010) извежда дефиницията за *третия пейзаж* като територии на забравата, изключени от култивация и поддръжка, които обаче се оказват убежища за биоразнообразие и лаборатории за бъдещето.

Ил. 2. Ботаници търсят диви цветя сред отломките на бомбардирана сграда, Грешам Стрийт, Лондон (1943 г.). Източник: Getty Images.

Теоретичната рамка би могла да се допълни и надгради с тезата на полската изследователка Вероника Козак (Kozak, 2024), която въвежда понятието *контра-архив*, за да опише как празните градски терени съхраняват памет, която липсва в официалните институции и архиви. Тези места са сцени на неразказана история, на онези епизоди от нашето минало, които често остават само в спомените на живите свидетели. Събирането на разкази, снимки, жестове и следи превръща угарите в културна инфраструктура от нов тип. В този процес решаваща роля играе въображението като способност да се активира миналото и да се отвори пространство за нови бъдещи. Там, където институциите виждат празнина, гражданите могат да разпознаят памет. А там, където архивът мълчи, контра-архивът започва да говори.

Общото между тези концепции е отказът да се мисли за „празното“ като дефицит. Напротив, празнотата се превръща в източник на стойност, макар и невинаги пазарно измерима. В тези междинни територии се крият алтернативни ритми на града, които се отличават като по-бавни, по-непредвидими, по-богати на културни и екологични значения. Тъкмо в тази амбивалентност между забрава и възможност се очертава фигурата на градските угари. Те са продукт на градската пауза, на моментното отслабване на контрола, когато механизмите на поддръжка и експлоатация се разпадат, а природата започва да диктува свои правила. Това са пространства, които отказват да бъдат притиснати в конвенционалната логика на планирането, но които

именно поради тази своя спонтанност се превръщат в ключови екологични и социални резерви на града.

Тези изменения в дефинирането на въпроса разкриват богатството на една тема, потопена в комплексността на собствената си същност. В същото време всеки от използваните термини задава различна перспектива към територията, откроявайки различни аспекти от нейните характеристики. Затова изборът да се съсредоточа именно върху понятието *градски угар* е мотивиран от неговата по-изразена способност да разглежда града не като окончателна система, а като поле от цикличности, прекъсвания и възстановявания, които правят видими онези алтернативни ритми и взаимоотношения, които обичайно остават в периферията на градоустройствения поглед.

Ил. 3. Угарите не са периферия на градското. Те са същинска част от неговите инфраструктури. Изображение: Венцислав Кърцелин.

В този смисъл градските угари не са нито паркове, нито резервати. Те са територии на експеримент, където различни видове – растителни, животински и човешки, създават нови режими на съвместност. В тях се срещат маргинални общности и маргинализирана природа, артикулирайки общи сцени на обитаване. Така градът ражда екосистеми, в които култура и природа вече не могат да бъдат ясно разграничени, създавайки хетеротопични пространства, чийто потенциал е именно в откъсването от утвърдените разбирания за градско.

На фона на това, вместо да бъдат изтласкани като „аномалии“, тези пространства могат да бъдат мислени като полски лаборатории за устойчивост и част от по-широк кръг градски екосистеми и цикли. Те показват как екологията на града се самопроизвежда, когато човешкият натиск отслабне и как едно „непредвидено“ място може да се окаже критично за биологичната свързаност на градската тъкан.

Ил. 4. Всяко празно място е възможност за нов разцвет на капитала. Източник: архив на автора, колаж.

Проблематичното на този подход е това, че той подрива логиката на линейния прогрес и обръща поглед към цикличността като естествен процес, заложен в съществуването на познатия ни свят. В логиката на модерния капитализъм градът трябва да бъде непрекъснато продуктивен: всеки квадратен метър да носи доход, всяко пространство да има функция и всяка територия да бъде включена в картата на инвестициите. Празнотата се преживява като провал, защото тя подкопава тази логика. Тя показва, че има живот отвъд продуктивността, че има стойности, които не могат да се преведат в икономически език (Schnier et al., 2012). Угарите са подривни, защото демонстрират несъвършенствата на градската машина. Те са „бъгове“ в системата, в които става видимо, че градът не е хомогенна и непрекъсната тъкан, а пъстра мозайка от различни ритми, памети и процеси. Но затова те са и ценни: в тях можем да открием друг град,

който не е напълно планиран и предвидим, а отворен, колеблив, способен да поддържа живот, който иначе би бил изгласан.

Ил. 5. Често териториите дефинирани като градски угари достигат своята екологична и социална зрялост именно поради своята недостъпност. Източник: архив на автора.

Всичко това има политическо измерение. Въпросът е: кой има право на угарите? Дали гражданите, които ги активират с въображение? Или инвеститорите, които чакат момента да ги усвоят? Тук се проявява напрежението между общност и капитал, между временно и постоянно, между забравя и регулация.

Льофевр (Lefebvre, 1974) настоява, че градът е арена на борба за пространство. Угарите са точно такава арена. Те са ценни, защото излизат извън пазарната логика. Но именно това ги прави уязвими, тъй като в момента, в който пазарът отново прояви интерес, тези терени може да бъдат заличени, а с тях и културните наслояванията и природна богатост.

Това поставя предизвикателството: как да мислим за угарите не като междинна фаза към неизбежно застрояване, а като трайна част от градския живот? Как да създадем политики, които да признаят стойността на празнотата и да я интегрират в развитието на града?

Пример: Сточна гара и работата на ГРАДОСКОП

Един от терените, които представляват показателен пример за процесите, чрез които градските угари започват да проявяват собствена динамика в условията на отслабнали институционални режими и несинхронни градски цикли, е зоната около Сточна гара в София. Завършена през 1931 г. по проект на проф. арх. Панайот Калчев като логистичен възел в периферията на индустриалната зона, гарата и обслужващите я релси дълго време са били част от ритъма на активната икономика. С разпадането на държавните предприятия и преструктурирането на транспортната система след 90-те години на XX век обаче, територията навлиза в период на институционална и функционална неопределеност – свойства, характерни за постсоциалистическо разслояване, при което наследените инфраструктури губят ясно зададената си функция (Stanilov, 2007).

От индустриален мотор Сточна гара се превръща в територия, отписана от функциониращия град, но едновременно с това се отваря място за появата на междинни режими на обитаване, които не са официално регулирани, но и не са напълно отсъстващи (Amin & Thrift, 2002). Тук няма архитектурен проект в конвенционалния смисъл. Няма нова визия, наложена отвън, няма печеливша формула, която да „реализира потенциала“. Вместо това започва да се случва метаболитна хибридна природа на градската природа, при която биофизичните процеси се впитват в остатъчните материални структури на индустриалния модернизъм (Gandy, 2002).

През лятото на 2025 г., заедно с мултидисциплинарния колектив ГРАДОСКОП, от който съм част, организирахме инициативата „Нов живот за Сточна гара“, което се явява като естествено продължение на дългосрочно изследване започнало още през 2021 г. Разглежданият казус не произтича от класическо теренно антропологично наблюдение, а от приложена урбанистична практика, в която изследването и намесата се развиват паралелно. В този смисъл разсъжденията върху градските угари и конкретните наблюдения върху мястото са резултат от дългосрочна работа „отвътре“,

в рамките на реален проект, който съчетава изследване, експериментиране и културна интервенция.

Намесите, които колективът замисля, акцентират върху специфичния характер на мястото чрез методология, ориентирана към вписване в съществуващата среда, а не към нейното преформулиране. Материалните и екологичните белези на зоната се разглеждат като значими компоненти на културната и пространствена ситуация. Този подход резонира с концепциите за „слаби форми на урбанизъм“ (Solà-Morales, 1995), които подчертават необходимостта от деликатна работа със средите, носещи множество пластове, както и с идеите на Тил (Till, 2009), допускащи различни актьори и процеси да участват в оформянето на пространството.

Ил. 6. Изследване на ареала около Сточна гара. Снимка: Михаил Новаков. Източник: ГРАДОСКОП.

Дейностите на сдружението, които се развиват в рамките на тази инициатива, се фокусират, от една страна, върху културни и социални формати, които активират мястото, без да го фиксират в конкретна употреба. Организиран се работилници, в които специалисти от различни области и местни жители заедно развиват споделена хипотеза за бъдещото развитие на мястото. В рамките на тези събрания се разгръща и специфичен режим на „учене от терена“, при който участниците не само обсъждат идеи, но и систематично наблюдават сезонните промени, динамиката на растителността, появата на нови маршрути, слабо забележими форми на човешко

присъствие или следи от животинска активност. Този тип практики се доближават до това, което Анна Цинг (Tsing, 2015) нарича „етнография на живите системи“ – метод, който разкрива как различни видове живот и материали съвместно оформят пространството във времето. Така планирането се превръща в процес на съвместно проследяване и адаптация, а не в еднократен акт.

По този начин практиките на ГРАДОСКОП работят едновременно в две посоки: активират мястото в настоящето и изграждат предпоставки за бъдещ устойчив режим на обитаване. Те разширяват разбирането за намеса, превръщайки я в продължителна грижа и съвместно учене, което позволява на угара да се стабилизира като пространство на съжителство, а не като междинна фаза преди поредния цикъл на застрояване.

Така поставеният въпрос за устойчиво бъдеще на Сточна гара не се свежда до конкретна визия, а до способността да бъде разчетена и поддържана комплексната мрежа от вече съществуващи взаимовръзки. Възможностите за регенериране на социалната и функционалната роля на мястото се коренят в умението да се работи с хетерогенността му, да се създават условия за продължаване на съжителствата и да се интегрират природните процеси в градската тъкан като легитимни форми на градски живот.

Подходът на ГРАДОСКОП към територията се вписва именно в такава рамка. Той цели да изгради стратегическа структура, чрез която да изясни вече действащата културна, историческа и екологичната логика, и да създаде полета за нейното проявяване. Работата отхвърля идеята за авторска формула или завършен проект, като насочва вниманието си към деликатното препозициониране на мястото в градската среда чрез синтез на архитектурно, урбанистично, хуманитарно и екологично значение.

Ил. 7. Разработка на стратегия заедно с местни жители и експерти в сградата на Сточна гара. Източник: ГРАДСКОП.

Подобни практики, макар и изключение в българския контекст, не са уникални в по-глобален аспект. В редица европейски градове угарите се мислят като временни културни терени, като лаборатории за бъдещи политики. Примерът от Сточна гара се вписва в една обща тенденция, но носи и особеността на постсоциалистическия пласт, който съчетава материално разслояване, преплетено със символна криза и институционална неопределеност. Ето защо тук намесата има и терапевтичен потенциал: създава се ситуация, в която мястото постепенно възстановява своето отношение към града, а градът – своята способност да разпознава ценността на непълните, нестабилни и исторически наситени територии.

Заклучение

Пространството не е неутрална даденост, а резултат от социални отношения, институционални логики, практики и проекции на въображението. В този сложен контекст градските угари придобиват особено значение: липсата на строго зададена функция не ги прави пасивни, а създава условия за разгръщане на разнообразни форми на живот и съжителство, които трудно биха възникнали под регулативната тежест на устойчивите градоустройствени модели. Те действат като лаборатории за

пространствени сценарии, чиято логика се вписва в реалния град, без да следва неговите нормативни очаквания. В тях се проследява как архитектурното авторство отстъпва място на колективни практики, които постепенно придават ново значение на забравените територии и превръщат остатъка в потенциал.

Градските угари са повече от „празни“ пространства. Те са територии на възможното, в които градът се показва такъв, какъвто рядко си го представяме - несъвършен, прекъснат, но и жив, способен да поддържа процеси отвъд господстващите режими на продуктивност. В тях паметта и забравата се преплитат по особен начин: миналото оставя материални следи, но същевременно отдръпването на институционалния поглед отваря възможност за ново въображение. Именно в това напрежение между отсъствие и присъствие угарите придобиват своята културна, социална и екологична стойност.

Работата на ГРАДОСКОП очертава възможен подход, при който не се фокусира върху предварително зададени форми, а се изгражда процес на медиация, грижа и съвместно въображение. Осмисляйки комплексността при работата с градска среда, имаме потенциала да разкрием слоеве и системи, които често биват отхвърлени, макар тяхната естествена принадлежност към града и неговите характеристики.

Европейските, а и световните, тенденции към временно ползване и културна ре-активация на изоставени терени подсказват, че угарите вече не са „бели петна“, а легитимна част от градското развитие. Те се възприемат като зони за експеримент, които могат да донесат социална и екологична стойност, докато се решава тяхната дългосрочна съдба. Това обаче поставя и предизвикателството: как да се гарантира, че тези временно активирани терени няма да бъдат просто преходен етап към приватизация и нова вълна на изключване? Как да се институционализира правото на пауза в града, така че угарите да се мислят не като грешка, а като ресурс?

Отговорът може би е в промяната на самото разбиране за града. Ако го мислим не като завършена машина, а като отворена екосистема, ще признаем стойността на онези процеси, които се развиват извън контрола. Угарите показват, че устойчивостта не е само въпрос на ново строителство и „зелени“ технологии, а и на способност за търпение, за поддържане на бавни процеси, за създаване на условия, в които памет, забравата и въображение могат да взаимодействат. Те ни учат, че забравата може да бъде форма на грижа, а въображението е форма на съпротива срещу еднопосочните сценарии на развитие.

Поради това градските угари имат ясно изразено политическо измерение. Угарите не са периферни явления, а ключови условия за разбирането на съвременните градове. Те напомнят, че във всяка градска система съществуват територии, които остават

несводими към управляващите режими, и именно в тези междини се ражда критическото въображение, способно да генерира алтернативни визии за града. В тях се разкриват напреженията между институции и граждани, между икономика и култура, между памет и забрава. Да ги признаем означава да приемем града като пространство, което никога не достига окончателност, но тъкмо чрез своята непълнота поддържа множество светове и взаимовръзки.

Библиография

Amin, A. & Thrift, N. J. (2002). *Cities: Reimagining the Urban*. Cambridge: Polity.

Bhabha, H. K. (1994). *The Location of Culture*. London: Routledge.

Clément, G. (2010). *Manifest der dritten Landschaft*. Berlin: Merve Verlag.

Corboz, A. (1983). The Land as Palimpsest. *Diogenes*, 31(121), 12–34.

Dolezal, S. (2015). *Recycling Space. Reframing Urban Derelict Sites and Properties. Exploring Space Theories from Henri Lefebvre to Urban Catalyst* [Master's thesis].

https://www.academia.edu/16561066/Recycling_Space_Reframing_Urban_Derelict_Sites_and_Properties_Exploring_Space_Theories_from_Henri_Lefebvre_to_Urban_Catalyst [15.12.2025]

Foucault, J. M. (1986). Of Other Spaces (Miskowiec, J. Trans.). *Diacritics*, 16(1), 22–27. <https://doi.org/10.2307/464648>.

Gandy, M. (2002). *Concrete and Clay Reworking Nature in New York City*. Cambridge: MIT Press.

Gandy, M. (2022). *Natura Urbana: Ecological Constellations in Urban Space*. Cambridge: MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/10658.001.0001>.

Haraway, D. (2016). *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham: Duke University Press.

Jencks, C. (1993). *Heteropolis. Los Angeles: The Riots and the Strange Beauty of Hetero-Architecture*. London: Academy Editions.

Kowarik, I. (1992). Das Besondere der städtischen Flora und Vegetation. *Schriftenreihe des Deutschen Rates für Landespflege* 61, „Natur in der Stadt – ein Beitrag der Landespflege zur Stadtentwicklung“, 33–47. <https://www.researchgate.net/profile/Ingo->

Kowarik/publication/259364097_Das_Besondere_der_stadtischen_Vegetation/links/0deec52b347dc630c6000000/Das-Besondere-der-staedtischen-Vegetation.pdf [15.12.2025]

Kozak, W. (2024). *How to Uncover and Nurture Potential Hidden in Empty Spaces? Multiplying Perspectives through the Construction of a Counter-Archive 2024*. [Master's thesis] <https://www.politesi.polimi.it/handle/10589/217557> [15.12.2025]

Lefebvre, H. (1974). *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.

Lefebvre, H. (2004). *Rhythmanalysis: Space, Time and Everyday Life*. London: Continuum.

Locke, J. (1690). *An Essay concerning Human Understanding*. London: Dent.

Mariani, M., & Barron, P. (eds.). (2014). *Terrain Vague: Interstices at the Edge of the Pale*. London: Routledge.

Soja, E. W. (1989). *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso.

Solà-Morales, Ig. (1995). *Terrain Vague*. In C. Davidson (ed.). *Anyplace*. Cambridge: MIT Press, 118–123.

Stanilov, K. (2007). *The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Dordrecht: Springer Verlag.

Till, J. (2009). *Architecture Depends*. Cambridge: MIT Press.

Tsing, A. (2015). *The Mushroom at the End Of The World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton: Princeton University Press.

Schnier, D., Ziehl, M., Osswald, S. & Hasemann, O. (eds.). (2012). *Second Hand Spaces: Recycling Sites Undergoing Urban Transformation. Über das Recyceln von Orten im städtischen Wandel*. Berlin: Jovis Verlag.

Биографична справка: Венцислав Кърцелин е български архитект, чиято работа се развива като пресечна точка между устойчивия дизайн, градската регенерация и социални трансформации. Завършва бакалавърска степен по архитектура в

Техническият университет във Виена, както и магистърска степен по архитектура, урбанизъм и строителни науки в Техническият университет в Делфт, където се дипломира с най-високото отличие *cum laude*. Професионалният му опит включва практика в Нидерландия, Австрия и България.

Работата му се характеризира с изследователски подход, ясно изразен визуален език и мултидисциплинарни форми на сътрудничество, с фокус върху архитектурно и градоустройствено проектиране, стратегии за публични пространства и климатично отговорни практики. Участвал е в Европейския павилион на 18-ото Венецианско архитектурно биенале и е водил практически работилници и лекции в рамките на международни форуми, посветени на адаптивната трансформация и новите форми на трансдисциплинарни практики.

Short bio: Ventsislav Kertselin is a Bulgarian architect whose work operates at the intersection of sustainable design, urban regeneration, and social transformations. He holds a Bachelor's degree in Architecture from the Vienna University of Technology and a Master's degree in Architecture, Urbanism, and Building Sciences from Delft University of Technology, where he graduated with the highest distinction, *cum laude*. His professional experience includes practice in the Netherlands, Austria, and Bulgaria.

His work is characterized by a research-driven approach, a strong visual language, and multidisciplinary forms of collaboration, with a focus on architectural and urban design, public space strategies, and climate-responsive practices. He participated in the European Pavilion at the 18th Venice Architecture Biennale and has led practical workshops and lectures at international forums dedicated to adaptive transformation and emerging forms of transdisciplinary practice.

E-mail: venci.svetlinov@gmail.com

ORCID: 0009-0006-4092-1981

МОРСКАТА ГРАДИНА В БУРГАС МЕЖДУ БРАНД НА ГРАДА И КОНСТРУКТ НА ЛОКАЛНА ИДЕНТИЧНОСТ

Градската природа като идеология, място, памет

ИЛИЯНА ДРАГАНОВА

The Sea Garden in Burgas between a City Brand and a Construct of
Local Identity

City Nature as Ideology, Place, Memory

Iliyana Draganova

Резюме: Образът на централния градски парк се свързва с положителни конотации – „среща“ на природа и култура в града, символ на модерност, просперитет на дадено общество. Наличието му и грижата за неговото поддържане се считат за признак на висока култура, но вглеждайки се под тази повърхност, откриваме една подчертано двойствена, противоречива същност: в пространствен план паркът се явява елемент от цялото на града, съставна част на градската среда, която, конструирана изкуствено по предварително планирани граници, бива „предоставена“ на местните жители в смисъла на физическо пространство, „естествено“ място за свободно практикуване на разнообразни дейности. В социално-културния му аспект, паркът се разкрива като място, възплъщаващо конкретна идеология; самостоятелен топографски център, натоварен с многопластови символни послания и налагащ свои правила и употреби. Стъпвайки върху теорията на Льофевр за социалното конструиране на пространства, статията анализира Морската градина в град Бургас в следните три контекста: като физическо (материално), въобразимо (ментално) и социално (преживяно) пространство, както и начина, по който те си взаимодействат през отношенията „местна власт – граждани“. Разисква се как и дали градската управа успява да балансира между търсения й образ на градски бранд и личните разбирания и културни смисли, влагани от бургазлии в градината като конструкт на локална идентичност и колективна памет.

Ключови думи: природа, култура, градски парк, морска градина, Бургас, местна идентичност, памет, място, бранд

Abstract: The image of the central city park is associated with positive connotations – a “meeting” of nature and culture in the city, a symbol of modernity and prosperity. Its presence and maintenance are considered a sign of high city culture, but looking beneath this surface, we discover a distinctly dual, contradictory essence: in spatial terms, the park is a component of the urban environment, which, artificially constructed according to pre-planned boundaries, is “provided” to local residents as a free, physical, “natural” space for various activities. In its socio-cultural aspect, the park is embodying a specific ideology; an independent topographical center, loaded with multi-layered symbolic messages and imposing its own rules and uses. Referring to Lefebvre’s theory on the production of space, the article analyzes the Sea Garden in the city of Burgas in the following contexts: as a physical (material), imagined (mental) and social (experienced) space and the way in which they interact through the “local government – citizens” relationship. It addresses how the city government balances the sought-after city brand and the cultural meanings constructed by Burgas residents of local identity and memory.

Keywords: nature, culture, city park, sea garden, Burgas, local identity, memory, place, brand

Морската градина в Бургас – между бранд на града и конструкт на локална идентичност

Илияна Драганова

В световен мащаб темата за публичното градско пространство заема все по-централно място в научни трудове и изследвания в сферата на урбанистичните науки, социологията, антропологията и други. То се явява ясен и еднозначен изразител на обществени белези, сред които социална класа, принадлежност, ценностни нагласи на обитаващите го, спазващи правилата му или избягващи чрез пребиваването в него конкретни социални правила и норми. Особено място тук заема градската природа и по-конкретно централният градски парк (респективно градина) като нейно пряко и все по-смыслово натоварено в наши дни проявление. Настоящата статия представя резултатите от проведено в периода 2015–2025 г. теренно изследване върху Морската градина в град Бургас с цел да бъдат проучени в дълбочина процесите по образуване на нейните символни значения и превръщането ѝ в мястото, познато в представите на бургазлии днес¹. Анализът деконструира цялостния образ на градината и схващането за ролята ѝ като свързващо звено между града и морето. Разглежда се динамиката в отношенията между двете направления по оста граждани–местна власт: от една страна, начинът, по който местните жители възприемат градината, респективно си я присвояват, като израз на локална идентичност, и, от друга, схващането ѝ като инструмент на местната власт за утвърждаване самочувствието на бургазлии чрез въплъщението на парка в запазена марка (бранд) на града и налагане въздействието му като атрактивен, вълнуващ, неповторим и т.н.

Морската градина на Бургас (респ. Бургаски приморски парк²) традиционно е схващана като „връх на парковото изкуство в градска среда“, „гордостта на бургазлии“, „емблема на Бургас“ (мнения както на част от респондентите в хода на изследването, така и на бургаски жители, с които са водени неформални разговори във времето). Този възторг на пръв поглед изглежда съвсем естествен и обясним, ако приемем, че е породен от множеството позитивни характеристики на парка като поддържано обширно озеленено пространство с развлекателна цел, място за отдих и почивка. В осмислянето и възприемането на приморския парк обаче присъства символна образност, която бива изразявана чрез ментални образи, носители на културни смисли и значения – разбиранията за престиж, модерност,

¹ Статията е резултат от проведено изследване при подготовка на магистърска теза по специалност Културна антропология и културно наследство, Катедра „История и теория на културата“, СУ „Св. Климент Охридски“.

² В настоящата статия думите „градина“ и „парк“ се използват като синоними.

здравословен начин на живот, но също и локална идентичност и памет. В контекста на антропологичния прочит на градината анализът се концентрира в изследване на процесите по преживяване на пространството като социално взаимодействие, чрез репрезентиране на местни наративи в градската природа. Статията поставя акцент върху произвеждането на място чрез нея като основа за изграждането и съхраняването на локална идентичност и колективна памет. Паралелно с това проследява отделните етапи на пространствено социално конструиране от страна на местната власт, фокусирайки се върху еволюцията на културните значения на морската градина в контекста на нейната представителност като емблема на града. Така градината се разкрива едновременно като основен конструкт на опозицията природа-култура/памет и неин първичен изразител.

Изследователската теза предпоставя Морската градина като социално и културно място и топографски център, бранд на Бургас и символ на бургаското, в конструирането на което се преплитат идеологическите инструменти на властта, колективната памет и локалната идентичност на общността.

Целта на изследването е да се проследят трансформациите в представянето, развитието и значението на морската градина като следствие от конкретни пространствени фактори – специфичното географско разположение на града на Черноморското крайбрежие. В конкретния случай на Бургас градината е разположена непосредствено между града и морския бряг, явявайки се „естествена“ връзка между тях, което повлиява възприятията за нея. Налага се схващането ѝ като знаково място само по себе си; става възможна и удобна неговата натовареност с нови значения като нестандартно, различно, интересно пространство – градска градина, но не като всички останали, а по-рядко срещана, уникална, тъй като е разположена покрай естествена природна даденост – морето.

Статията си поставя за задача да анализира символното конструиране на Морската градина като сцена за проектиране на градски бранд и конструкт на локална идентичност и колективна памет през теорията на Льофевр за трите спектъра на пространствено конструиране, както и да разкрие съвременните и бъдещите перспективи пред нейното развитие в този контекст.

Основната хипотеза, формирана в процеса на изследване, е, че като ключова предпоставка за изграждане на нейната символна образност се явява превесът в развитието на туристическия над другите отрасли в града през годините и влиянието, което този процес оказва. Зараждайки се на морско крайбрежие, едно населено място обикновено се предопределя спрямо своите уникални географски

характеристики като притегателен център за обмен, търговия, а по-късно и туризъм и именно това задава основните му културни, социологически и икономически показатели. Вниманието бива концентрирано към създаване на местна политика за развитие на градски бранд през градината, свързан с рекреативни дейности, спорт, развлечение, култура. По този начин тя добива първостепенно значение за имиджа на града като декор за проектиране на този образ и въплъщение на символните смисли на заложената градска политика – процес, който предпоставя динамика в отношенията местна власт – граждани в контекста на парка като градско пространство.

Изследването се базира на емпиричен материал, събран посредством няколко изследователски метода. На първо място, провеждане на дълбинни интервюта с бивши и настоящи представители на Община Бургас на ръководни длъжности, с които паркът бе разискван в контекста на неговата представителност като бранд на града, и с местни жители – общественици, хора на изкуството, представители на културната, образователната, научната сфери, вкл. от по-възрастните поколения, с които разговорите протичаха с насоченост към значението на парка и знаковите му места за изграждане на градска идентичност и колективна памет. На следващо място, проучване на архиви, документация от фонда на общинската администрация, статии от периодични издания, биографични книги, есета и разкази на бургаски автори. На трето място, анализът се базира и на онлайн проучване на медийни публикации в бургаски онлайн издания и добилата широка популярност Фейсбук група „Старият Бургас“.

От пространство към място. От място към идентичност и бранд (теоретични постановки)

Какво превръща едно *пространство* в *място*? Кога и как започва процесът, в който пространството се конструира социално, става „обществено“, „културно“, характеризира се като значещо, като място на/за нещо? Като огледан образ на мисленето и ценностите на човека, средата, която той населява, диша и се развива от неговите действия, бивайки едновременно и следствие от тях, и двигател, и основа за тяхното развитие. Промените, които настъпват на локално ниво, изразени в конструирането на градското пространство, са както резултат от икономически и политически фактори, така и външни изразители на възприятията и ценностната ориентация на местната общност: „жителите приличат на кварталите или къщите. Във всяка епоха съществува тясна връзка между навиците, духа на дадена група и вида на местата, в които тя живее“ (Халбвакс, 1996: 81). Социалното конструиране на място се състои от социални, икономически, идеологически и технологически фактори, които се изразяват във

физическото създаване на материална среда. Акцентът върху материалния характер на термина *социално конструиране* е необходим при определяне на историческото появяване и политическото формиране на градското пространство. В своя труд *Производството на пространството* Льофевр излага единна теория за „действителното производство на пространство, обединявайки разнообразните видове пространство и модалностите на тяхното създаване в рамките на една теория“ (Lefebvre, 1991 [1974]: 16). То може да бъде схващано като непрекъснат процес на социално развитие на отношенията на материална проекция, научна концепция и културно изразяване. Тристранният поглед върху пространството, който Льофевр представя, разкрива традиционната двойственост на физическото пространство срещу менталното пространство спрямо пълното пренебрегване на третата опорна точка от триада: социалното пространство. Всеки един от тройката елементи бива представен в ежедневието – в действие, мисъл и взаимодействие, както и в непрекъснат диалог и обмен един с друг. Тази своеобразна „тристранност“ на пространството следователно би могла да бъде схващана не като три сегментирани пространства, а като многопластово взаимодействие между всеки от трите пространствени израза. Всеки един от тях е проекция на едновременните пространствени измерения и всяко пространство включва и останалите.

Ил. 1. Производство на пространство по Льофевр.

Диаграмата е направена от авторката на статията, базирайки се на работата на Wiedmann and Salama, 2012.

Горната графика (ил. 1) се опитва да изясни основните аспекти на всеки от трите израза на пространство, като представя: 1) това, което се възприема като истинското физическо пространство на географска местност; 2) това, което се осмисля като въобразимо пространство на репрезентации; и 3) това, което се основава на социално взаимодействие, или преживяваното пространство.

Изложените дотук теории характеризират диалектическите отношения между социално-пространствените практики и символно-културните репрезентации, които предпоставят процеса на изграждане на пространствени политики, анализиран по-нататък в статията. Местата не биха могли да се възприемат като инертни пространства, тъй като биват политизирани, исторически определени, културно относителни, локални и множествени конструкции. Хората създават образи на места, които стават централни за техния ежедневен живот и социални практики, поради което материалните им измерения и техните репрезентации винаги могат да бъдат възприемани като изрази на идеология. Би могло да се каже, че местата произвеждат значения и значенията на свой ред могат да бъдат „поставени“ в места. Така „за всеки отделен човек едно място придобива уникална реалност – такава, в която значението е споделено с други хора и места. Следователно в процеса на развитие и промяна на обществото, местата на свой ред също се променят“ (Massey, 1995: 182-192).

Процесът на отъждествяване на хората с конкретни места е основен за развитието и утвърждаването на колективна памет и чувство на идентичност както на национално, така и на местно ниво. И когнитивно усвоеното познаване на място, и интуитивното чувство за място биват дълбоко интегрирани в схващането за памет и идентичност на индивида и на общността. Така абстрактното пространство се превръща в конкретно място чрез процесите, с които хората създават физически и социални сфери, докато го населяват. Мястото се явява своеобразно ключово условие за формиране на общества, бивайки културна предпоставка към осигуряване на съществуването на обществена организация и идеология. От основно значение за това разбиране е многопластовата сложност от символни връзки и отношения с физическата среда – това, което Басо нарича „идейни ресурси, с които те съставят заобикалящата ги среда и ги покриват със стойност и значимост“ (Basso, 1996: 66). Приемствеността на човешките връзки с обживяваните от тях пространства засилва идентификацията на индивида с времето и мястото.

Различните исторически периоди, различните общества и начини на произвеждане на места утвърждават разнообразни пространствени практики и репрезентации на пространствата. Природата като такава се възприема като неутрална, „свободна“ част от градската среда, която съществува сама за себе си: „[з]еленината е най-евтиният и бърз начин за самообозначаване на града като модерен, при това без риск от идеологически главоболия“ (Дичев, 2005: 98). Именно чрез това нейно свойство обаче тя предпоставя възможността да бъде натоварвана и с нови културни значения, обособявайки се в място, репрезентиращо послания. Градският парк е главен изразител на този процес, а схващането му като инструмент на дадена идеология с централна роля за убежденията в конкретни системи от вярвания, постепенно става все по-налагащо се и очевидно – той бива натоварен с културни значения като равенство, модерност, престиж, но и други, по-проблематични смисли, които настоящата статията прави опит да анализира в конкретния случай на бургаската морска градина, стъпвайки върху гореспоменатата теза на Льофевр.

Морската градина като физическо пространство

Мотиви за обособяване на площ за градска градина и последващо развитие

В контекста на физическо пространство създаването на Бургаския градски парк е дълъг и сложен процес, датиращ от 1889 г. Една от книгите, посветени на историята на града, осведомява за произхода на наименованието му в миналото, използвано и до днес от по-възрастни бургазлии: „Разположена е на най-високия морски бряг, в южната част на който е минавал стар крайморски булевард, поради което бургазлии десетилетия наред продължават да наричат Морската градина „Булеварда“ (Райчевски, 2011: 226). Тази информация би могла да бъде подвеждаща и схващана неправилно, ако думата „булевард“ се разбира в съвременния ѝ смисъл – широка улица, път, по който се движат и автомобили. За реалното съществуване на такъв, разположен на посоченото място, не бяха открити данни в останалите писмени източници, с които се запознах, нито това беше потвърдено от някои от респондентите в хода на изследването. От настояща гледна точка, в конкретния случай на употреба, думата „булевард“ в миналото може би следва да се асоциира най-точно със значение на „голяма улица, снабдена с широки пешеходни алеи и ивица зелени насаждения (обикновено по средата). Често се изграждат покрай речен или морски бряг и са предназначени за разходки“ (дефиниция в Уикипедия). В статия във в. *Черноморски фар* бива предложено и друго обяснение:

Как е възникнало това име на Морската градина едва ли някой може да обясни логично. Вероятно е именно просторът на парка и широките му алеи [...] да са допринесли за

това. Да не забравяме и за тесните криволичещи улици на Бургас през началото на века – кални през зимата и прашни през лятото, за да разберем какво е чувствувал всеки, озовал се в него. (Раев, 1991)

Изграждането и озеленяването на малка градина, наричана Крайбрежния булевард, в последното десетилетие на XIX век се явява началото на бъдещия приморски градски парк (виж ил. 2). От писмени източници относно историята на града би могло да се добие по-точна представа за начина, по който тя възниква и се развива:

На най-високата източна крайбрежна част на града съществува малка градина, включена в първия генерален план на града от 1891 г. Терените около нея са изоставени лози и пустеещи земи. На това място някога е разположена „турска табия“, обградена с ровове и валове, които местното население използва за изхвърляне на боклук. (Апостолов, 2008: 44)

Ил. 2–3. „Булеварда“ – в миналото и днес. Източник: <https://oldburgas.com/bg> [15.12.2025].

Както и: „През 1881 г. Шериф ага от Цариград иска да изгради къща на място, което притежава до морето, непосредствено до „хамама“. Съветът установява, че според новия план, това място е почти изцяло в „Булеварда“ и взема решение да му го изплати“ (Симеонов, 2008: 106). Предпоставките за тези действия се изясняват със следващите цитати на документи от Държавен архив – Бургас, представящи протоколи от заседания на Градския общински съвет през периода:

Кмета Ив. Цанков внесе на разглеждане предписанието [...], с което [...] се заповяда на Общ. управление в гр. Бургас да остави край морето по цялото протежение на града едно празно място от 100 метра навътре от морския бряг за булевард и да не позволява да се строят на това място нови сгради, а стари, ако има такива, да ги отчужди. (ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1., а.е. 7.)

Смята се, че с обособяване на „крайморски булевард“ на бургаските граждани се дава „едно [...] място за разходка, от каквото те досега бяха лишени“:

Тъй като населението на гр. Бургас като община се доста много увеличава – обстоятелство, което не дава ни най-малко съмнение, и .. Бургас за в бъдеще ще се разпространява много извън своята територия, следователно Общ. съвет е длъжен още от сега да се погрижи за осигуряване на места, находящи се вън от границата на града [...] понеже след време общината ще бъде заставена да отчуждава тези места с огромно по-висока цена, че сегашният Крайморски булевард съвършено отговаря за целта, за която е приспособен [...], че като присъединим места, може да се разшири градският булевардъ и да се построи една град. градина. (ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1., а.е. 14., л. 9)

Още преди утвърждаването на първия генерален план на Бургас последващото разширяване на града, както и „нуждата“ от място за разходка, се открояват като основните двигатели на идеята да се обособи пространство за градска градина. Вниманието бива насочено към развитието на тази част от града, разположена до морския бряг, и поради идеята за построяване и експлоатиране на морски бани. Това би могло да се тълкува като опит за своеобразно „култивиране“ на пространството и наченки градът да се отвори към морето, усвоявайки го като ресурс. В периода 1906–1909 г. приморската градина започва да се утвърждава като постоянно градско пространство, като ясно прозира осъзнаването от страна на местната власт необходимостта от нейното разширяване за бъдещите ползи за града: „радетел за изграждането на „една обширна обществена градина“ е изпълняващият длъжността кмет Иван Минтов“ (ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 63, л. 17, цит. по Апостолов, 2008: 45). С разширяването на север на вече съществуващия „Булевард“ започва утвърждаването на прехода на приморската градина от пространство в място с важност и значение за града. С налагане схващането за градината като утвърдено градско място със специфична функция и роля: „със заповед на кмета [...] от 1907 г. в нея е въведено постоянно дежурство“, а малко по-късно бива нает и общински градинар (ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 96, л. 63).

Следвайки хронологично процеса на разширяване, следващият етап разкрива началото на нейното озеленяване и естетизиране, което се поставя с назначаването на арх. Георги Духтев и извършената от него цялостна дейност по ландшафтното оформление на градския парк в периода 1910–1924 г. Името на Духтев се явява своеобразен символ на градината и парковото изкуство въобще – в паметта на респондентите образът му е залегнал като неин „създател“, „баща“, „основоположник“. Въпреки дейността и на други архитекти по напратата на съвременната цялостна визия на градината, негова е заслугата за вида, в който ни

посреща историческата ѝ част и днес: „Този експеримент³, който прави Духтев, наистина прави градината уникална“ (интервю с Н. К., 2016 г.).

Приморската градина тогава се заключва в скромните за днешните си размери граници от хотел „Приморец“ до паметника на Ал. С. Пушкин, открит през 1952 г. Откриването на приморска градина „Цар Борис“⁴ е ознаменувано с отварянето на централния вход, който и към днешна дата е най-главният – този от ул. „Богориди“: „Било е голямо събитие – до известна степен и защото времената са били такива, нямало е толкова забави, животът е бил по-скромен“ (проф. И. К., бивш директор на Археологически музей – Бургас, общественик, 2017 г.). За тържествеността на откриването свидетелства и друго споделено мнение:

Такава организираност на населението да участва в тържества по конкретни поводи не е имало преди това. Това са били редки неща. Въобще, дотогава не е можело да се мисли за такова свободно, волно време. [...] Крайбрежният Булевард постепенно губи значението си като единствена цел за разходки, заменен от Морската градина с вход откъм ул. „Богориди“, в която по-късно започват и организираните прояви. (Ст. Н., писател, бивш инженер в „Паркстрой“, 2015 г.)

В последвалите години до днес градината продължава своето разширяване на север, по протежение на морето и правопрпорционално на разрастващия се град с изграждането на жилищните комплекси „Лазур“ и „Зорница“: „нямаше нищо към морето, и тук, където сега е построен „Лазур“, това всичко беше лозя, градинки“ (Д. Т., художник и общественик, бивш председател на Дружеството на бургаските художници, 2017 г.). Новата част обуславя съществуващата дотогава единствена част да се нарича „историческа част“ или „историческо ядро“, имаща и статут на паметник на парковото изкуство, като със съответните нови граници, които градината добива, се обуславя и необходимостта от нови входове/подходи към нея. Те влизат в сила с нови градоустройствени планове, като към съществуващия централен вход от ул. „Богориди“ се добавят, по протежение на градината на север, по-главните: вход към площада пред Паметника в чест на загиналите антифашисти (познат като „Пантеона“, което наименование ще използвам по-нататък), с построяването му през 1981 г.; подход от ж.к. „Лазур“ към мястото на провеждане на националната изложба за цветя „Флора“, с откриването ѝ през 1985 г., подход от ж.к. „Лазур“, водещ към най-долната ѝ част, завършваща с паркинг.

Създаването на новата част е белязано както от съмнения на гражданите относно евентуално заселване в района, така и от техния доброволен труд по

³ Има се предвид пясъчливата почва, съдържаща се в склона към морето, и голямата трудност да се развие растителност по него поради честите свлачища и ерозия – нещо, което Духтев успява да преодолее.

засаждане на дървчета и продължаващите процеси по отчуждаване на частни терени: „Като ученици там садихме дървета, ходехме на бригади, мястото тогава не беше парк. И всичко наоколо беше частни ниви. Тези частни ниви впоследствие бяха огържавени и хората – компенсирани“ (проф. И. К., 2017 г.). Районът на днешния комплекс „Лазур“, до експозиционен център „Флора“, е бил „пустош“ (Я. Н., активен член на Фейсбук групата „Старият Бургас“, 2017 г.). С разширяването на приморския парк се облагородяват и граничещите с него жилищни комплекси, които стават по-търсени и привлекателни за живеене, съответно с повишаване на цените на имотите в тях: „Тука [районът на ж.к. „Лазур“ – бел. а.] беше змиярник, нищо не струваше и никой не искаше да идва тука. Обаче ние бяхме на зор, нямаше как и се включихме, а стана най-хубавият квартал, гледай каква тишина, спокойствие, морето...“ (Д. Т., 2017 г.).

Едно пространство в градска среда основно може да се анализира през категории, които включват, но не се изчерпват с: естетика, чистота, поддръжка, ред/подреденост, осветеност, безопасност. В естетически план се акцентира върху важността за един парк от напоителна система, която местната власт, в лицето на кмета Продан Проданов (в периода 9 октомври 1991 г. до 13 ноември 1995 г.), осъзнава и успешно осъществява:

Някъде веднага след 1990-та година, един от първите демократично избрани кметове, Проданов, е започнал и е извършил нещо, което е изключително важно за съхраняването на градината като ландшафтно произведение – изработва подземна инфраструктура за напояване. Това е много голяма инвестиция, много рядко може да се направи – тя затова е винаги такава хубава, зелена, защото се улеснява понататъшното поддържане на растителните видове в нея. (Н. К., бивш директор на Регионална библиотека „П. К. Яворов“ – Бургас, 2016 г.)

Друга важна характеристика на пространството на градския парк е пясъчливостта на почвите: „Най-съществено е, че я разширих и е гордостта на бургазлии. Освен това я укрепиха, вече няма срутване – отдолу направиха голямо укрепване, милиони левове са вложени през годините“ (проф. И. К., 2017 г.). От основно значение са и безопасността в парка, добрата осветеност и цялостна поддръжка на растителността и инфраструктурата – съоръжения, сгради и обекти, разположени в него. Единодушно се утвърждава общественото мнение за адекватна грижа и поддръжка от страна на местната власт: поставя камери за видеонаблюдение и търси отговорност при вандалски прояви, следи за изправността на уличното осветление с редовни прегледи и подмяна на нефункциониращо такова, поддържа високо ниво на чистота, както и нивото на израстване на храстова и друга буйна растителност с цел по-добра видимост (BurgasNews, 2012). Всеобщото чувство, докато си на територията на парка, е на

спокойствие и безопасност. В хода на разговорите не остава неспоменат обаче казусът с парцела, който бива определен за построяване на т. нар. небостъргач – частна инвестиция, планирана да се реализира до 2010 г., предизвикала скандал и негативни отзивни реакции сред местното население и поради изместването от терена на емблематична стара къща, архитектурен паметник:

Относно сградата, тя беше на два етажа, но я събориха, а беше много хубава, много стара. Развалиха къщата, а беше взета от Малкотърновския край [...], много хубава, в нея по-късно се помещаваше и ресторант [...] и много посещавана и много добре беше, обаче я събориха и казаха, че е „частна собственост“. Как стават тези работи? (Д. Т., 2017 г.)

В последствие небостъргач така и не е построен, голямото пространство става паркинг, а местните още тъгуват по изгубената Странджанска къща, но се долавя всеобщото облекчение, че не се е стигнало до построяване на сграда в пространството на градината. Можем да обобщим, че доверието към случващото се с парка като пространство в градска среда е двупосочен процес, в който бургаските жители се осланят на местната власт, а тя на свой ред се стреми към адекватна грижа и съхраняване на ценността и целостта му. Макар в този случай да не успява да предотврати последствията, бургазлии продължават да чувстват, че мнението им се чува и интересите им са защитени от страна на градската управа, като в по-голямата си част се идентифицират с тях и с решенията, които се вземат за пространството на парка. Показателен пример са редица споделени мнения на респонденти по разнородни теми: „Общината много внимателно поддържа биологичното равновесие – внимателно се сече, внимателно се засаждаат нови насаждения, така че да се спазва общата концепция, която навремето още Духтев е замислил и реализирал“ (Н. К., 2016 г.). Има унифицирано отговорно отношение на управляващите към парка, без значение от политически пристрастия и партии: „Бургас в централната си част беше много занемарен – презастрояването му, улиците, но Морската му градина през всички тези години от 1990-та насам е била поддържана, в добро състояние. Изобщо откакто се е обособила – всеки кмет надгражда с нещо“ (Н. К., 2016 г.).

А как я пази и надгражда своето отношение към нея местното население на свой ред? Полученият отговор е обратнопропорционален – докато в миналото жителите са участвали активно и доброволно в залесителни и други дейности по развитие на парка, както бе споменато по-горе, то днес оставаме с впечатлението, че това е едностранен процес, в който местната общност само получава и консумира добре свършената от страна на местната управа нелека работа по поддръжка и облагородяване на парка. От началото на века, а може би и по-рано, с разрастването и индустриализирането на градовете в световен мащаб

се наблюдава тенденция към обръщане на населението към природата и природните ресурси за по-благоприятна и устойчива среда на живот. Известни са редица антропологични изследвания по темата, представящи усилията на местни общности за обособяване на площ/и в покрайнини или райони в близост до конкретното им населено място за направата на парк или дори само на зелени пространства на открито, с анализ на конкретните ползи от него и единодушието на общността относно тях. Местното население в такива случаи е изправено само пред реди трудности като: отчуждаване на терени, набавяне на средства за облагородяване, изграждане на инфраструктура с алеи за достъп и входи от жилищните райони, процедури по промяна на урегулирания градоустройствен план, осигуряване на сигурност, поддръжка, безопасност. Много от тези общности с години се борят с тамошните власти, за да отвоюват правото си да имат градски парк/зелено пространство (Azuma et al., 2006). За да спечелят такава битка, те трябва да са силни и сплотени, да се непреклонни във волята си да защитят правото си на активно участие в процесите по: създаване и облагородяване на градската среда, която ежедневно населяват; избор в какво и как да се превръща тя; полагане на грижа за нея след като веднъж вече тя стане реалност. На фона на такава действителност ярко контрастира процесът по обособяване и последващо развитие на Морската градина в Бургас, който винаги е бил движен, подсижен, защитаван от местната управа. Като анализът на архивните документи и разказите на респондентите доказват, в действителност бургазлии, от създаването на „Булеварда“ до градината, каквато я познаваме днес, никога не са били изправени пред подобни проблеми или обременявани с действия по някой от тези процеси – получавайки ги наготово, те дори не осъзнават, че биха били възможни, приемайки ги за дадено. Може би оттам идва и незаинтересоваността да се пази, схващането за пространството като естествено дадено, „лесно“, защото вече го има, и произтичащата от това липса на отношение и инициативност за опазване и подобряване с лични усилия парковата среда.

Идеология на Морската градина и нейните смисли като проекция на въображението

Връщайки се към историческия период на първоначално обособяване на терен за приморска градина в Бургас, виждаме, че още първата проекция в политически план, която се оформя в представата на общността през парка, е тази за заслугите и престижа на местната власт. Показателен пример е процесът на изграждане на Бургаското пристанище, когато се налага отнемане на част от градината: „Новоизбраният на 13 януари 1895 г. кмет Никола Александров настоява да бъде заведено дело срещу държавата за обезщетение от страна на правителството, за

щетите, които е понесла общината със загубата на част от градската градина“ (ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 11, л. 4). Тази инициативност на тогавашния кмет се смята за „една от първите сериозни изяви [...] през първия му мандат като бургаски кмет“ (Райчевски, 2011: 248) и способ да гради впоследствие авторитет в политически контекст: „един от основните аргументи на имащата надмощия в общинския съвет на Бургас партия през 1915 г. е големият брой градинки, построени от издигнатия от нея кмет на града Александров“ (Райчевски, 2011: 248). Следователно, една от първоначалните представи за парка и дейностите по неговото опазване и развитие е като инструмент на властта, носещ ù дивиденди, слава, утвърждаване сред местното население. Едновременно с това, добре поддържаният и опазван градски парк става символ на местна гордост и политиката на градската управа по неговото развитие и облагородяване се стреми към постигане чрез него на схващането за Бургас като представителен, модерен, добре устроен град в национален мащаб. Според тогавашния кмет Атанас Славов (1908–1912) разширяването на Морската градина като обществено място е необходимо по множество причини: „градините са с едно голямо възпитателно значение за жителите на града“; „голяма е душевната наслада и душевното успокояване на цял ден блъскалия се в делничния труд, а още по-големи са за ония току що надигнали се от болничното легло“ (ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 23, л. 115).

Свидетели на процеса от първо лице, част от респондентите смятат, че ролята на градината като проекция на престижа и модерността на града драстично се усилва след политическите промени през 1990-те години:

За новия, по-различен имидж на Бургас Морската градина може би е най-важният фактор, първи фактор, според мен. Бургас е един от малкото градове, в който наистина в тази част промените не само че не се отразиха неблагоприятно, напротив – те стимулираха тя да се развива в положителна насока. (Н. К., 2016 г.)

През годините смяната на политическата власт, по възприятия на бургазлии, не въздейства негативно на вече наложената представа за градината като емблема – отношението на управляващите към нея като ключово място в града, което трябва да се пази и развива, се засилва и тя се разраства, ставайки все по-благоустроена: „Всички кметове, каквито и да са били, се грижеха за нея – тя беше поддържана. Даваха си сметка, че това е най-хубавото място на Бургас“ (Н. К., 2016 г.).

През отделните исторически периоди определени места и обекти в градината се превръщат в знакови, обединени от една обща характеристика – конструирането им от местната общност в топографски центрове, натоварени с културни значения на емблеми – символи на бургаското. В хода на интервюта няколко от

тях изпъкват като ключови маркери на колективна памет и локална идентичност, представяйки и динамиката по оста гордост–срам. Един от тях е Морското казино – откриването му е отразено широко в пресата като дългоочаквано и повод за гордост събитие, респективно обектът се превръща в притегателна сила за местни и гости на града – от градския елит до обикновения гражданин, който празнува свои лични поводи там и участва в организирани от Общината прояви (сред които и награждаването на спасителя на Светия кръст на Йордановден – интервю с Я. Н., 2017 г.). Единодушно са приети схващанията за безспорните архитектурни качества на сградата, местоположението ѝ, откриващо живописна панорамна гледка към морето, развлекателната функция на обекта и др. След години на успешно функциониране обаче обектът е затворен и изоставен около средата на 1980-те години, преди Общината да спечели проект, чрез който го реновира и превръща в културен център „Морско казино“, наложил се като едно от най-предпочитаните места за култура и изкуство днес: „От 1989 г. до спечелването на проекта през 2007 г. и до обновяването през 2011 г., сградата е полуразрушена, претърпяла е няколко пожара, руши се и е в много лошо състояние. Въобще е била неизползваема през всички тези години“ (Л. К., директор на КЦ „Морско казино“, 2018 г.). Мълчанието на респондентите, липсата на спомени, изказване на позиция или мнение относно процесите, довели до затварянето и последвалото бавно рушене на сградата, може да бъдат възприети като своеобразно идентифициране с обекта и проузмиращото от това нежелание да се признае болното място, срама, особено след като по-късно е постигнат новият модерен облик, с който днес се гордеят.

Подобен е случаят и с друг емблематичен обект – Стената на приказките, с чието идентифициране обаче идва и огромното разочарование, вследствие невъзприемането ѝ след извършения ремонт. Представлявайки керамични фигури, изобразяващи сцени от популярни детски приказки, подредени върху гъла, леко извита, бетонена стена, разположена край малко езерце, обектът се превръща в знаков за местните, обичан от деца и възрастни. Причината за необходимостта от реновиране е, че с времето стената става опасна, съответно се налага да бъде съборена и изградена наново, но след ремонта „вече е много силно да се каже, че е „Стена на приказките“ (С. И, ландшафт. архитект, 2017 г.). В прессъобщение в сайта на Общината виждаме подробно представяне както на плана за реновация, така и споделените високи очаквания, че обектът ще стане дори по-хубав от автентичния (Минчев, 2011). Но полученият резултат сякаш скъсва нещо в представите на местното население – мястото за тях вече е друго, чуждо, няма го любимия символ, новото не може да го замени: „Защото онази стена беше част

от същността, от идентичността на не едно поколение бургазлии. Отрязаха ми я тази част. Ей така се създават безродниците“ (Колчакова, 2011).

Образът на приморския парк като хомогенно цяло до голяма степен е изграден от представите за отделни знакови места и обекти, разположени в него, и спомените на респондентите от времето, прекарано в тях. Макар и реновирани, с променени или добавени нови функции, те съществуват и днес в колективната памет на местните жители като проверени и утвърдени във времето символи на бургаското. Паметта за събитията и преживяванията, които ги обуславят, е ключов конструкт на местната идентичност, задаващ и основополагащата им роля за съхраняване на общността.

Друга проекция на въобразимото, заслужаваща внимание, представя Морската градина като „скулптурна експозиция на открито“. В периода 1970–1980 г. над 140 скулптури са разположени в парковото пространство, като биват традиционно позиционирани там, „наследени“ от провеждания ежегодно в местността „Отманли“ край Бургас Международен симпозиум по скулптура. Счита се, че „най-добрите творби на художници от Европа, Азия, Африка и Южна Америка се експонират в живописните паркови зони край морето като част от атракциите на бургаската градина“ (Регионален исторически музей – Бургас, 2009). За артистичните характеристики на творбите и в отговор дали мястото им е в градския парк, респондентите изказват предимно позитивно мнение, оценявайки качествата им като произведения на изкуството: „Симпозиумът е нещо, което вложи малко арт елемент в градината. Скулптурите внасят един артистичен привкус“ (Н. К., 2016 г.), както и:

Просто няма друг пример в България такъв, на толкова много работи, които трябва да си ги стопанисваме, защото с времето и стойността им се покачва. Навремето са ги аранжирани със старание, по един по-правилен начин, така че да не се получава усещането за гробище или за едно стълпотворение на произведения на едно място, а да бъдат в някакъв ритъм, който да може по-лесно да се възприема. (Н. Д., бивш служител на общинската администрация, художник, 2017 г.)

В действителност атрактивни ли са скулптурите днес и могат ли те да бъдат схващани в една обща рамка като изложба на открито в парковото пространство, цялостна експозиция, представяща отделни произведения на изкуството? По изказаното мнение на респондентите за общ синтез в днешни дни е трудно да се говори, тъй като голяма част от тях имат нужда от реновиране – остават скрити поради пораснала растителност или са обект на вандалски прояви. Най-чувствителна по темата е гилдията на художниците и скулпторите в града, като статия от 2024 г., публикувана в сайта на в. *Черноморски фар*, представя

последователно гледните точки на началника на общинския отдел „Култура“, настоящия председател на Дружеството на художниците – Бургас и изявени бургаски художници (Русинов, 2024). Вследствие, в края на същата година градската управа взема решение да възложи „извършване на дейности по запазване автентичността и художествената стойност“ на част от скулптурите⁵. Причината за частичното реставриране разкрива изказаното в хода на изследването мнение: „има много от тях, които трябва да бъдат реставрирани, но всичко е въпрос на пари и е трудно в тази посока, защото трябва много средства“ (Н. Д., 2017 г.).

Морската градина като социално взаимодействие – употреби и преживяване

Социални контакти и срещи на миналото – ритуалът на градската разходка

Изследвайки миналите употреби на парка, основното внимание се насочва към разходката като социокултурно явление и траен инструмент за употребите на Морската градина в Бургас от основаването ѝ до днес. За пръв път разходката се откроява като дейност именно в „Булеварда“, първата градска обособена градина, заключваща се в частта между днешните хотел „Приморец“ и Морско казино. По спомени, предадени от родителите на респондентите, научаваме следното за най-първите ѝ проявления: „Учениците са вървели от едната страна, а от другата – по-възрастните хора“ (Ст. Н., 2015 г.). Конкретните причини за този порядък не са известни, типичното усвояване на пространството край морето за градска градина с основна употреба „разходка“ е трайно установено, а дейността се счита за елитарна, като „ежедневно я практикуват и съпругите на по-заможните местни жители“ (Николов, 2008: 56).

Но какво се случва с разходката по-късно? С откриването на приморска градска градина „Цар Борис“ и облагородяване на ул. „Богориди“, водеща към нейния главен вход, в града се оформя естествен маршрут, който се следва от всеки:

Глаголът “spazieren” в превод от немски език означава „разхождам се“. Така идва разговорното име на „Богориди“ – „Шпарца“. „Къде отиваш?“ – „На „Шпарца“. А като отидеш на „Богориди“, трябва да отидеш в Морската градина, като отидеш в Морската градина, трябва да видиш морето – обикновено пред Казиното, на балюстрада с паранетите. (Ст. Н., 2015 г.)

За този своеобразен бургаски ритуал, оформил се с благоустрояването и на централна градска част, разказват и други респонденти:

⁵ Справка в деловодната система на Община Бургас, януари 2025 г.

Морската градина винаги е била много привлекателна, като преди беше място предимно за разходка. Имаше си един такъв обичай, събота вечер и неделя се излизаше, пешеходната зона по „Богориди“, там имаше едни открити ресторантчета, с прочутите бургаски кебапчета, също и Казиното. Разходката започваше по „Богориди“, през Морската градина, старата ѝ част, и така се прибираш – най-много да се стигне до Летния театър. (Н. К., 2016 г.)

По този начин разходката се характеризира като практика, превърнала се в неизменна част от бургаската памет, едновременно с това и активно действаща в съвременните пространства, включваща нови различни маршрути, но запазвайки и традиционните. Други открити се употреби на парка са свързани с утвърждаване на организираните масови събития с откриване на градската градина „Цар Борис“ – най-чест домакин на проявите се явява лятната естрада (сега „открита сцена“) „Охлюва“:

Там се правят всички тържествени моменти, които Общината е отбелязвала, военен оркестър е свирил още преди 9-ти септември, композиторът Георги Шагунов там е дирижирал също през лятото. Било е много живо и посещавано място, също с концерти с класическа, с народна музика. (Ст. Н., 2015 г.)

Ил. 4. Ритуалът на разходката – поглед от входа на градска градина „Цар Борис“ към ул. „Богориди“. Източник: <https://pastvu.com/p/1846303> [15.12.2025].

Относно употребите на Морската градина, които се развиват през последните десетилетия, респондентите споделят, че докато в миналото основно това са

били разходката и редки организирани от градската управа прояви в конкретни обекти в парка, то днес „градината не се посещава само за рекреация и отдих, сега вече има наистина ангажиращи събития, които са много по-привлекателни“ (Н. К., 2016 г.).

Съвременно преживяване на приморския парк – културни и спортни събития, но и образователна и научна дейност?

След анализа на миналите употреби хронологично следват съвременните измерения на социалното взаимодействие и преживяването на пространството на Морската градина. Както видяхме, постепенно класическите употреби са изместени от новите, по-консуматорски и масови събития в откритите зони пред обектите и в парковите зелени площи. Процесите започват да се задвижват от организирани обществени културни, спортни и възпоменателни събития и прояви, които постепенно трайно се наставят в парка. С разширяване границите на градината и разполагане на постоянни обекти, някои от които превърнали се в топографски центрове, представени по-горе, се множат и събитията, които започват да изпълват парковото пространство, превръщайки го в място за социализиране, споделяне, съпреживяване. През 2015 г. представител на местната власт споделя следното в отговор на въпроса защо Общината организира културни събития в Морската градина, какъв терен предлага тя за култура и защо точно в нея, а не някъде другаде в града:

Това, което имаме като концепция в направление „Култура“ във връзка с провеждането на различни културни събития и проекти, е свързано с публиките. Когато една част от представените културни продукти се провежда в зала, на закрито, достъпът до тях е по-затворен, ограничен. Обикновено такива събития са подходящи за по-студените месеци, есен-зима-пролет, когато е хубаво те да бъдат на закрито. Но през годините установихме, че има все по-голям интерес публичните събития от културния календар на общината да се случват на открито, което създава усещането, първо, за достъпност, второ, за отвореност и по-голям простор на изявата на различните видове творци, както и достъпа на различни видове публики до тези събития. (Й. А., бивш служител на общинската администрация, 2015 г.)

Морската градина може да предложи отлична културна инфраструктура, която, според спецификите на събитието, може дори да е по-подходяща от алтернативите във вътрешността на града, конкретно по примера на Летния театър:

Това е най-голямата сцена на територията на общината, с най-голям брой публика. Събира над 2000 души, седящи места – много повече от Държавна опера-Бургас, театър „Адриана Будевска“, закритите културни институти. Там цяло лято се

случват събития, едно след друго. Откакто се правят в Летния театър, има публика от по минимум 1200 човека, което на мен лично ми говори, че хората имат желание през летните месеци всички тези събития от културния календар да бъдат на открито, да бъдат в това пространство, което наистина се ползва много оживено. (Й. А., 2015 г.)

По този начин Общината мотивира налагането на все повече събития, провеждани на открито. Сред наложилите се с постоянна публика са и откритите изложби, ателиета, фестивали пред, както и в широк радиус около Културен център „Морско казино“ и Експозиционен център „Флора“, събитията на открита сцена „Охлюва“, които са общодостъпни, с вход свободен за гражданите. Вследствие високата посещаемост на организирани общински събития, през последните години Морската градина се налага като притегателен център и за външни организатори от града, страната и чужбина.

Паркът дава отлични предпоставки и за провеждане на спортна дейност – оттук преминават маршрути на колоезачни и бегачески състезания, маратони, триатлони, разнообразни спортни формати, а след спечеления приз „Бургас – европейски град на спорта“ през 2015 г. Общината прави нова трайна вело-маркировка на алеи в парковата среда, като започва да функционира и иновативна електронна система за велосипеди под наем, а от няколко години са налични и електронни велосипеди. Тези процеси, обаче, не са лишени от конфликтни точки, с недоволството на гражданите, например, относно твърде широката вело-маркировка на най-долната крайбрежна алея, което предизвиква впоследствие премахването ѝ (Георгиева, 2018):

Има добри възможности за спорт – за кайт, за сърфисти, има за бягане и за колоездене. Може би трябва по-ясно да бъдат регламентирани велоалеите, защото в момента съществува такъв спор кой има приоритет – пешеходците или велосипедистите в Морската градина. (Р. Ц., представител на фондация „Биоразнообразие“ и общественик, 2024 г.)

Други нови употреби на парка предстоят да се развиват около няколко реновирани обекта, придобили чисто нов, научен профил, включващи сградата на бившия ресторант „Бургаски вечери“ (позната още като дискотека „Елит“), за превръщането на която в Прототипен музей „Експериментариум“ по програма „Развитие на регионите“ 2021-2027 г. понастоящем са предприети действия⁶, както и сградата на Графична база, която предстои да се превърне в културно-образователен център на студентите от филиала на Националната художествена

⁶ По информация от Общински съвет – Бургас, <https://burgascouncil.org/sites/default/files/2025-02/16644-sajt.pdf> [15.12.2025].

академия в Бургас (Рачев, 2023 г.). Дали и какви събития ще се организират в тях и площите около тях тепърва предстои да разберем.

Всичко това логично води до извода, че Морската градина се явява своего рода сцена, декор, проектиращ активно социалните взаимодействия между местната общност и местната власт. Не само градската управа има необходимост от парка, за да разгърне различни прояви там, същото важи за външните организатори, които все по-усилено предпочитат обектите в него за реализиране на свои събития (само в КЦ „Морско казино“ ежегодно се провеждат над 500, като този брой, респективно, включва и местни, и външни). Наблюдаваното днешно съсредоточаване на прояви от различен мащаб и характер в Морската градина води до логична реакция от страна на местните жители. Приемайки от изказаните мнения дотук, че местната власт от създаването на парка до днес защитава и въплъщава интереса на местните жители не само по отношение на поддръжката му като пространство, но и като място на колективна памет, сплотяващо общността, логично възниква въпросът какво е мнението на бургазлии – доволни ли са те и в каква степен от днешното наличие и качеството на културния живот в градината като негов домакин? Според специфичния характер на събитието мненията се балансират между „за“ и „против“:

Точно в летните месеци, когато жегата е голяма, да се организират събития със скарпери и пържилни, да се носят „аромати“ на прегоряло олио вместо да се усети свежият полъх на вятъра, на мен ми се вижда малко странно. Но за всяко събитие си има публика. Обичайните за това места – пространствата около „Флора“-та и Пантеона може би заслужават по-добра участ. За да се предизвика интерес, определено събитие може да се организира два пъти на две различни места, например около Казиното и „Флора“-та, които са фактическите центрове на събитията в Морската градина. (А. С., представител на общинската администрация, 2025 г.)

През лятото събитийният календар е доста наситен, някои от проявите нарушават добрия вкус, замърсяват градината, предизвикват шумово и физическо замърсяване, множествата от хора заплашват равновесието като място за отдих. В това отношение аз бих намалила броя и честотата на организираните тук събития. (И. Д., главен уредник в РИМ – Бургас, 2025 г.)

Ил. 5. Фестивал на балканската скара „Бургас мези“ пред Пантеона, 2018 г. Външен организатор. Източник: <https://www.flagman.bg/article/163831> [15.12.2025].

Ил. 6. Фестивал на рибата и виното пред експо-център „Флора“, 2022 г. (светещите прозорци са на сградата на ЕЦ „Флора“). Организатор: Община Бургас. Източник: <https://www.facebook.com/festivalnaribata/photos> [15.12.2025].

Според други обаче наситеността с културни събития в парка е нещо хубаво и необходимо, превръща града в „предпочитана културна дестинация – място хем за отдих, хем за културен туризъм“ (Н. К., 2016 г.). Оформящото се двуполносно възприятие относно съвременните употреби в контекста на ползите за града, от една страна, и потърпевшото качество на личното преживяване на парка, от друга, навежда към размисъл как и възможно ли ще бъде занаят пред благоприятното им развитие и съвместяване – тема, достойна за предмет на бъдещо изследване върху градския парк.

Ил. 7. Употреби на Мостика в периода 1940-1950 г. (в съвременни дни скачането от Мостика е преустановено и забранено с указателна табела на входа). Източник: [Старият Бургас | Facebook](#) [15.12.2025].

Ил. 8. Употреби днес – фолклорно надиграване на фестивала „Включи града“, 2017 г. Източник: [Фестивал "Включи града" | Община Бургас](#) [15.12.2025].

Паркът като място на памет и възпоменание

Темата за паметниците в градската природа е необятна, обуславяна от различните характеристики на маркерите на паметта. От създаването на Морската градина до днес в нея намират дом немалък брой паметници и паметни плочи според политическите и идеологическите, културните и обществени нагласи и течения в отделните исторически периоди, по примера на редица западноевропейски държави. Обобщено мнението на респондентите за присъствието на паметници в градината може да се представи като събирателно от следните три спектъра на възприятие – от приемствеността: „къде другаде да бъдат, там им е мястото“ (проф. И. К., 2017 г.), през отказа: „лично мен ме натоварват“ (И. К., 2016 г.), до пълната липса на отношение: „не ми пречат, просто не ги забелязвам“ (Н. У., продуцент и режисьор, 2023 г.). Констатира се единодушното приемане на възрожденските паметници, докато при тези на бележити личности, които се поставят по-късно в близост до първите, възниква спор, неприемане и неидентифициране, поради мнението, че нямат ясна свързаност с града и неговия обществен живот. Отново единодушно се посрещат и паметниците-скулптури – на видни бургазлии и хора на изкуството като: Георги Калоянчев, Петя Дубарова, Христо Фотев, но и Петьо Пандира (прочут местен зевзек), докато не дотам радушно се възприемат идеологическите паметници, които обаче, по примера на Пантеона, могат отлично да се социализират през алтернативни употреби като културни, туристически и други. Справка с общинския ежегоден културен календар показва, че повече от половината от организиранията от Общината исторически възпоменателни чествания и прояви се провеждат на територията на Морската градина (без това да включва възпоменанията от културен характер)⁷. Това е важно уточнение, тъй като днес функцията като място на памет при някои от паметниците е напълно неактивна, какъвто е и случаят с Пантеона. След прекъсване на възпоменателните ритуали, извършвани пред него с почетен караул, със смяната на политическия режим през 1989 г. съдбата му става подобна на другите идеологически паметници в страната – бавно се забравя, занемарява, превръща се в обиталище на бездомни, криминално проявени лица. С предприетите от Общината дейности по почистване и поддръжка години по-късно, той е възобновен, с което се облагородява и пространството около него, превръщайки го към днешна дата в притегателен център за среща на тийнейджъри и млади хора с интереси в разнообразни субкултури (скейтъри, байкъри, др.), сборен пункт на абитуриенти по време на абсолвентски балове, декор за 3D мапинг шоу, концерти и

⁷ Културният календар, заедно с архив от предходни години, е достъпен тук: [Културен календар 2025 | Община Бургас](#) [15.12.2025].

други културни събития⁸. Нов поглед към възможните му алтернативни употреби като място на памет бе споделен в хода на изследването с предложението „за да се превърне в нещо обичано от хората и пак да си го приемем по нормалния начин“, Пантеона да се възстанови с обновена концепция като Паметник на независимостта на България, защото „тази дата е универсална като възприемане за всеки народ, без значение каква е политическата форма на управление“ (Н. Д., 2017 г.).

Всеобщото мнение, изведено от разговорите с респондентите за провежданите ритуални практики пред Пантеона през 1980-те години, е неогорбително, но мнението за самия паметник остава неутрално. Той, за разлика от Паметника на Съветската армия (Альоша) в центъра на града, не е нежелан, и към настоящия момент липсва гражданска активност относно неговото демонтиране и/или преместване, поел новите съвременни употреби, сред които и културните, споменати по-горе.

Факторът „море“ – ключ или пречка пред социализацията на градината?

Няма споделено мнение в хода на изследването, което да не е с положителна конотация относно Морската градина като цялостно завършен образ. Редките случаи на чувство на срам и разочарование, прокрагващата се възискателност и понякога упрек към местната власт, все пак са краткотрайни и с времето се изглаждат и не изменят наративите на местната общност, изразяващи ярко чувство на гордост и самоидентифициране с нея – респондентите я определят като: „емблематично място“ (А. С., 2025 г.), „най-хубавото място в Бургас“ (Л. М., преподавател и поетеса, 2020 г.), „непогражаема, толкова специална, колкото е замислена и подредена преди повече от сто години“ (И. Д., 2025 г.). Както е видно от анализа дотук, този фаворизиран образ се очертава вследствие пространствените употреби, културните смисли, утвърдените топографски центрове като присвоени места на колективна памет и идентичност. Едновременно с това обаче, с настъпването на студените дни, този така обичан символ, емблема на бургаското започва да се опразва, съответно изглежда забравен, ненужен. И в миналото, и днес през топлите месеци мястото е естествено пълно с посетители и обживявано – със или без организирани масови прояви. В действителност споделените разкази на респондентите са предимно от събития, случки и преживявания от пролетно-летните месеци. Какво се случва

⁸ Виж видео 3D-мапинг „Генеративна архитектура“ мук: <https://youtube.com/watch?v=62vYqEFSOJE> [15.12.2025].

обаче през зимата, когато видимо се забелязва едно своеобразно отстъпване, физическо отсъствие на местните жители от пейзажа на градската градина⁹?

Според респондентите морето като географска природна даденост до голяма степен определя появата на градината и тя се налага като емблема чрез взаимодействието си с него: „Морето я прави по-специална, по-атрактивна, по-желана – нормално е да е така, така разсъждават всички и аз съм на мнение, че където и да беше другаде изграден този парк нямаше да има тази магическа сила и въздействие върху хората“ (Н. Д., 2017 г.). Също и: „Морето е изходна точка, за да стане Морската градина притегателен център, това е. Като трябва да излезеш, отиваш там – на морето“ (Н. К., 2016 г.); „Тя наистина е страхотна връзка на хората с природата, плавна връзка към Атанасовско езеро и към пристанището и морето“ (Р. Ц., 2025 г.).

Но морето като фактор в нейното възприятие се потвърждава и от друга гледна точка – а именно, че с настъпването на застудяването и прекратяването на употребите, свързани с него, вкл. плажната дейност, намаляват и нейните употреби. Изказаното мнение на представител на общинската администрация, че „събитията в Морската градина, които са отворени, те са отворени за хората. Мястото им е там, където са хората, за да може те да се докоснат до всичко това“ (Й. А., 2015 г.), логично води до заключението, че според местната власт потокът от хора определя къде ще се случват събитията, а не обратното – конкретно събитие да привлече посетители в район, в който иначе няма посещаемост. Следвайки тази логика, напълно естествено паркът, като открито пространство, ще е по-малко посещаван през студените месеци, което автоматично означава, че и събитията в него по това време ще намалеят, насочвайки се към вътрешността на града. Така неговата сезонност изкристализира, видимо той остава празен, с изключение на продължаващите своята функция на закрито КЦ „Морско казино“ и ЕЦ „Флора“, в които събитията се случват според целогодишна културна програма. Спортуващите също намаляват по обективни причини:

През лятото има много [събития – бел. а.], през зимата няма никакви, така че, който е пренаситен от лятната атмосфера – през зимата може да си почине. Но може би пък има смисъл да има повече неща и през зимния сезон, защото иначе всичко става твърде замръзнало, умряло, заспало. (Р. Ц., 2025 г.)

Към настоящия момент местната власт приобщава в малка степен градината към събитийната наситеност на града през зимните месеци: част от

⁹ Лични наблюдения на автора, осъществени в Морската градина през месеците януари–март в периода 2020–2025 г.

културните събития, провеждащи се на открито там, са ритуалът по спасяване на Светия кръст на Йордановден и ретро-змуркане на Мостика при определени поводи. Съществуващата закрыта културна инфраструктура на КЦ „Морско казино“ и ЕЦ „Флора“ е с малък капацитет за провеждане на по-големи масови мероприятия, което през лятото става възможно с усвояване на откритите площи пред обектите. Видимо градината остава изолирана и по време на празника на града (6 декември – Никулден), когато липсва културна програма в нея (с изключение на гореспоменатото ретро-змуркане), на фона на централната градска част и отдалечения жилищен комплекс „Меден рудник“, в които тържествата са целодневни, с наситени прояви, реализиращи се на няколко сцени едновременно (Рачев, 2024).

Въпреки слабото социализиране на Морската градина през зимните месеци и по-редките ѝ посещения вследствие застудяване на времето, образът ѝ в съзнанието на бургазлии остава непокътнат и чист в своята цялост като знаково, култово, сублимно място. Този парадокс може да се обясни донякъде с една-единствена, лична и неприкосновена употреба, която може да се практикува дори и през зимата – тази на класическата разходка. Употреба, позната ни от миналото и белег на историческия период отпреди официалното откриване на приморската градска градина – тогава, когато е била просто „Булеварда“. Тази употреба остава най-характеризиращата пространството и свързваща миналото с актуалния днешен забързан свят. В градината дори и през зимата можеш да видиш свободно разхождащи се хора, съзерцаващи морето в тишина и спокойствие – без гости на града, без странични шумове от събития, без натрапчиви миризми, цветове и форми – само те и тя. Това зимно преживяване е коренно различно и противоположно на лятното, то е с по-кратка продължителност, неизискващо и необременяващо, своеобразно обръщане към себе си и завръщане към изконно бургаското. То може и се изживява само от местните, само когато никои друг няма да дойде, привлечен от културни, спортни, туристически и други комерсиални нейни употреби. То може да се определи като своеобразна хетеротопия (по Фуко) на „Булеварда“ в съвременната Морска градина – сякаш отминалата историческа епоха, в която се утвърждава първоначалният приморски парк, а с него и градската идентичност на местното население като развито, модерно, напредничаво, се завръща повече от век по-късно в облика на разширената и променена днешна градина; сякаш всяка зима отново оживяват най-първоначалните ѝ употреби, когато още нищо не е имало и нищо не е било замислено, когато са се полагали основите на далеч по-мощния в пространствен и пищен (през лятото) в социален план градски парк, съществуващ днес. „Не са събитията това, което ме привлича в нея. Градината има своето привличане и в

студените дни“ (А. С., 2025 г.). Възможност за преживяване на това привличане дава разходката като основополагащ и обуславящ социалното взаимодействие в градината ритуал през зимните дни, както е била и до 1924 г., в историческия период на „Булеварда“. Както анализът показва, за разлика от времето тогава, когато тя се явява естествена единствена употреба целогодишно, днес като естествени се налагат множеството масови, организирани и ангажиращи употреби, но главно през топлите месеци, което води до установения ярък контраст с настъпването на зимата.

Закljučения

В пространствен план днешната Морска градина в Бургас представлява съвкупността от три отделни парка, в лицето на двете предшествващи я градини – „Булеварда“ и „Цар Борис“, и новата ѝ част. Този факт остава подценен като въздействие върху останалите елементи на анализа на парковото пространство в лицето на въобразимото (менталното) и социалното (преживяното), но именно той се явява конструктор на схващането на Морската градина като символен топографски център – мястото, в което се утвърждава местната идентичност и концентрира колективната памет на бургазлии. С обединяването в цялостна единица на отделните поетапни територии и с едно общо наименование, образът на приморския парк днес кондензира минали и настоящи места и преживявания, съществуващи и вече несъществуващи обекти, носители на паметта. Естетиката, добрата поддръжка и реда на мястото са белег на проспективитет и спомагат както изграждането на външно привличащ престижен образ, така и утвърждаването на чувство на гордост и идентичност у местните жители. В контекста на въобразимото, наблюдаваме обособяване на самостоятелни знакови топоси от общото парково цяло, които местните жители си присвояват, а градската управа съвсем логично налага успешно като самостоятелни емблеми на града (по примера на Морското казино).

Като среден по размер град, разраснал се от малко селище, в хода на изследването на менталните проекции на парка у градските жители се откроява схващането за задушевност, за общност, за съпреживяване на нещо заедно в лицето на Морската градина – алеите, местата, обектите, събитията в нея. В сравнение с по-големи градове, в Бургас паркът се разгръща като споделено пространство, в което можеш да се усетиш като у дома си. Това става възможно в последните десетилетия и с преживяването му чрез организирани прояви на открито, от страна на Общината и местни и външни организатори, предимно през летните месеци. Тогава се създава и налага трайно усещането за мястото като семейно, за близост, за безпрекословна връзка между парк и граждани. Но това е и времето,

когато градината е посещавана от най-много туристи и външни посетители, което утвърждава това чувство като илюзорно. В действителност то може да се прояви истинно единствено през зимните месеци, когато се наблюдава оттегляне на събитийната наситеност и своеобразно завръщане на парка към себе си и своята автентичност. С това става видим сезонният характер на градината, а със схващането ѝ като бранд на града тогава следва да заключим – и неговата сезонност.

Като извод, резултатите от изследването потвърждават формираната хипотеза. Градината е възприемана като декор и инструмент за градско развитие предимно в туристически план, явяваща се естествена връзка с плажа и морето. Тя добива оформен пространствен и социокултурен образ като представителна и магнетична, като нещо което трябва да се преживее. Това се постига чрез налагане на събитийна наситеност и нови употреби на обектите в нея, но остава реализирано предимно през лятото, докато през зимата наблюдаваме как тя е „оставена на спокойствие“, възвръщайки класическите си функции за отдих и разходка, от които се възползват предимно местните жители.

По този начин се налага схващането, че градината се възприема от градската управа като средство за постигане на предимно туристически цели, привличайки нови посетители в града главно през топлите месеци. На фона на това, тя е целогодишен топос, съхраняващ и подхранващ културната идентичност на местните жители. Бургазлии живеят с нея и чрез нея, физически и ментално, присвоявайки обекти, идентифицирайки се с процеси и характеристики, преживявайки пространствата, които я обуславят, ежемесечно. Така поставената в заглавието проблематика за амбивалентността на Морската градина „между бранд на града и конструкт на локална идентичност“ се разкрива не като конфликт, а като състояние на взаимно допълване на тези две нейни значения.

Морето е ключов фактор и в двете направления – то се явява предпоставка за нейната поява и нейното обживяване като правеща връзката на града (респ. жителите) с него възможна. Едновременно с това то ѝ налага изгнаническата участ на сезонността си, по отношение на схващането му като ресурс за развитие на туристическа дейност само през летните месеци.

В стремежа Морската градина да се превърне от сезонна дестинация в целогодишен активен „бранд“ на Бургас, местната власт следва да насочи усилия към утвърждаване на нейни нови, атрактивни и търсени употреби и в студентите дни. Сред възможните решения за усвояване и обживяване на градския парк като социално място и през зимните месеци са организирани ангажиращи масови събития и прояви, сред които: 3-D мапинг на обекти, ледена пързалка, турове по

маршрути с културна, образователна и друга насоченост, спортни състезания и маратони с трасе през парка, поставяне на допълнителни съоръжения на открито, с насоченост към зимни спортове като моржуване и други.

По инициатива на Община Бургас да приобщи пространството на парка към коледните прояви, видно по празничната украса на Мостика в последните години (Редакторски екип, 2024), оставаме с впечатлението, че градската управа съзнава по-горе изведените изводи и вече работи по тяхното благоприятно развитие и разрешаване. Особена тежест в това направление ще има и политиката ѝ за включване на града в надпреварата за Европейска столица на културата 2032 (Ханджиева, 2025). Планира се до края на настоящата година в пространствата на Морската градина да се проведат редица събития от общинската Коледно-новогодишна празнична програма, сред които и концерти на открито пред Пантеона (по разговори с респонденти, представители на общинската администрация, 2025 г.) – инициативност, която в обозримо бъдеще ще може да доведе до реализиране на важни за града и неговите жители нови проекти за пълноценното целогодишно включване на приморския парк в едно едновременно просперуращо и балансирано развитие на Бургас.

Библиография

- Апостолов, Ап. (2008). *Зелената система на Бургас*. Бургас: Либра Скорп.
- Дичев, И. (2005). *Пространства на желанието, желаня за пространство*. София: Изток-Запад.
- Николов, Ст. (2008). *Отново моят малък свят – Бургас*. Бургас: Божич.
- Раев, Г. (1991). „Булевардът“. *Черноморски фар*, 5 (88), 30.05.1991.
- Райчевски, Ст. (2011). *Старият Бургас*. София: Захарий Стоянов.
- Симеонов, Д. (2008). *Бургас – поглед отвътре*. Бургас: Знаци.
- Халбвакс, М. (1996). *Колективната памет*. София: Критика и хуманизъм.
- Azuma, A. M., Gotlieb, R. B., Vallianatos, M., Gudmundson, J. K., Shafer, A. L., and Dreier, P. (2006). *Connecting the Parks to the Community and the Community to the Parks. A Report to California State Parks and the California Coastal Conservancy*. Los Angeles: Urban & Environmental Policy Institute at Occidental College.
- Basso, K. H. (1996). *Wisdom Sits in Places: Landscape and Language Among the Western Apache*. Albuquerque: University of New Mexico Press.

Lefebvre, H. (1991 [1974]). *The production of space*. Oxford: Basil Blackwell.

Massey, D. (1995). Places and their pasts. *History Workshop Journal*, 39: 182-192.

Wiedmann, F., and Salama, A. M. (2012). The role of architecture in producing urban qualities for sustainability: Implications for the future of architectural education. In *The Proceedings of The Malaysia Architectural Education Conference* (pp. 20-26). Serdang: Universiti Putra Malaysia.

Архивни източници

Държавен архив – Бургас, ф. 70К, оп. 1., а.е. 7. Протоколна книга от заседания на Градски общински съвет – Бургас. Оригинал. Ръкопис. 16 ян. – 22 дек. 1889 г.

Държавен архив – Бургас, ф. 70К, оп. 1., а.е. 7, л. 9. Протоколна книга от заседания на Градски общински съвет – Бургас. Оригинал. Ръкопис. 5 ян. 1898 – 21 дек. 1899 г.

Държавен архив – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 63, л. 17.

Държавен архив – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 96, л. 63.

Държавен архив – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 11, л. 4.

Държавен архив – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 23, л. 115.

Медийни публикации

Георгиева, Д. (2018). Община Бургас премахва спорна велоалея, след като ОбС гласува тя да остане. *Chernomorie-bg.com*, 13.11.2018. <https://chernomorie-bg.com/post/obshtina-burgas-premahva-sporna-veloaleya-sled-kato-obs-glasuva-tya-da-ostane-2957> [05.05.2021].

Колчакова, А. (2011). Стената на приказките в Бургас. През мен, 27.09.2011. <https://kolchakova.blog.bg/turizam/2011/09/27/stenata-na-prikazkite-v-burgas.826705> [12.11.2021].

Минчев, С. (2011). „Стената на приказките“ става магнит за бургаските деца. Община Бургас, 18.05.2011. <https://burgas.bg/index.php?/bg/posts/view/8222> [13.06.2021].

Рачев, Р. (2023). Фициалът на НХА в Бургас превръща Графичната база в дом за творци, ще прави културно-образователен център. Община Бургас, 21.09.2023. <https://www.burgas.bg/bg/novini/filialat-na-nha-v-burgas-prerashta-grafichnata-baza-v-dom-za-tvortsi-shte-pravi-kulturno-obrazovaten-tsentar/> [02.03.2024].

Рачев, Р. (2024). Бургас ще посрещне Никулден с богата програма от концерти, изложби, базари и арт ателиета. Община Бургас, 21.11.2024. <https://burgas.bg/bg/novini/burgas-shte-posreshtne-nikulden-s-bogata-programa-ot-kontserti-izlozhbi-bazari-i-art-atelieta/> [15.12.2024].

Регионален исторически музей – Бургас. (2009). Скулптурна експозиция на открито. <https://burgasmuseums.bg/bg/encdetail/skulpturna-ekspozitsiya-otkrito-21> [05.12.2024].

Редакторски екун. (2024). Елха зрeйна в морето край Бургас. БТВ Новините, 10.12.2024. <https://www.btvnovinite.bg/bulgaria/koledno-nastroenie-za-morjacite-elha-grejna-blizo-do-moreto-v-burgas.html> [30.12.2024].

Русинов, Г. (2024). Скулптури от соца заживяват втори живот. Черноморски фар, 03.02.2024. <https://faragency.bg/news/17069728885969/skulpturi-ot-sotsa-zazhivavat-vtori-zhivot> [01.12.2024].

Ханджиева, М. (2025). Бургас търси идеи за визуална идентичност за кандидатурата си за Европейска столица на културата 2032. Община Бургас, 28.03.2025. <https://burgas.bg/bg/novini/burgas-tarsi-idei-za-vizualna-identichnost-za-kandidaturata-si-za-evropeyska-stolitsa-na-kulturata-2032/> [04.04.2025].

BurgasNews (2012). Камери ще следят за крадци Паметника на моряка. *BurgasNews*, 04.04.2012.

<https://web.archive.org/web/20120623192936/http://burgasnews.com/component/content/article/98-glavna-novina/56019-kameri-shte-sledyat-za-kradtzi-pametnika-na-moryaka> [05.06.2020].

Биографична справка: Илияна Драганова е магистър по Културна антропология и културно наследство, катедра „История и теория на културата“ към Философския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Защищава дипломна работа на тема *Символна образност и културни значения на централния градски парк: Морската градина в Бургас като място и памет*. Изследователските ѝ интереси попадат в сферата на културното наследство и градските изследвания, по-конкретно градска природа, идеология на места и локална идентичност.

Short bio: Iliyana Draganova holds a master's degree in Cultural Anthropology and Cultural Heritage from the Department of History and Theory of Culture at the Faculty of

Philosophy of Sofia University “St. Kliment Ohridski”. She has defended a thesis on the topic of *Symbolic Imagery and Cultural Meanings of the Central City Park: The Sea Garden in Burgas as a Place and Memory*. Her research interests fall within the fields of cultural heritage and urban studies, specifically urban nature, ideology of places and local identity.

E-mail: idraganova9@gmail.com

ORCID: 0009-0003-8176-778X

ГРАДСКИ ЕКОПАРК „БАДЕЛЕМА“ – БЪДЕЩЕ (НЕ)ВЪЗМОЖНО**ВАСИЛ КАРАДЖОВ**

Urban Ecopark “Badelema” – Future (Im)Possible

Vasil Karadzov

Резюме: Парк „Баделема“ в град Асеновград е поредният български казус, в който се сблъскват икономически, политически и обществени интереси в опитите за застрояване и опазване на зелени градски площи. Локалните екологични ресурси, практики по опазване и образователни инициативи на ниво градски парк, град и община, създавани и развивани в миналото, са в основата на съвременното бикултурно наследство на Асеновград. В настоящата ситуация конфликтът е създаден след решение на Общинския съвет за промяна на статута на територията и възможността за застрояване на част от парка, което предизвиква обществени реакции и поне временното спиране на тези планове. При липсата на политическа воля, бъдещето на Екопарк „Баделема“, за чието създаване има всички екологични предпоставки, зависи в голяма степен от това дали гражданското участие ще се окаже затихваща обществена защитна реакция, или ще се разшири подкрепата към експертните планове и действия. Освен запознаване с конкретния казус, този текст си поставя една по-важна цел, да повдигне по-широка обществена и политическа дискусия относно бъдещето на Екопарк „Баделема“, с привличането на експертен потенциал и информирано гражданско участие.

Ключови думи: градско бикултурно наследство, градски екопарк, Асеновград, Баделема

Abstract: Park Badelema in the town of Asenovgrad is another Bulgarian case in which economic, political and public interests collide over development pressures and efforts to preserve urban green space. The local ecological resources, conservation practices, and educational initiatives at the urban park, town, and municipality levels, created and developed in the past, are the foundation of Asenovgrad's contemporary biocultural heritage. In the current situation, the conflict was created after a decision by the Municipal Council to build on a part of the park, which caused public reactions and at least the temporary suspension of these plans. In the absence of political will, the future of the Badelema Ecopark, for the creation of which all the ecological preconditions are in place, will depend largely on whether civic mobilization remains a declining defensive response or develops into sustained support for expert planning and implementation. In addition to presenting the case, this text seeks to contribute to a broader public and political debate on the future of Badelema Ecopark by engaging expert capacity and encouraging informed civic participation.

Keywords: urban biocultural heritage, urban ecopark, Asenovgrad, Badelema

Градски екопарк „Баделема“ – бъдеще (не)възможно

ВАСИЛ КАРАДЖОВ

Въведение

През последните десетилетия процесите на урбанизация и икономически натиск в България често изправят градските власти, инвеститори и местни общности пред остри противоречия относно бъдещето на зелените площи. Градски зелени пространства се превръщат в обект на инвестиционни намерения за застрояване. В много от големите български градове подобни казуси се развиват в продължение на години с променлив резултат. В едни случаи намеренията се превръщат в реалност, в други обществените спорове се задълбочават, хората се обединяват, протестират и успяват да стопират негативните за тях процеси. Асеновград е поредният български град, в който съществува опасност от загуба на част от зелено пространство. Конкретният казус е свързан с парк „Баделема“, за който в началото на 2025 г. Общински съвет гласува решение за промяна на статута на парка от зелена площ на такава за застрояване, което след силен обществен натиск е отменено. Действията на експерти и граждани са свързани не само със стопиране на идеите за застрояване, но и с налагането в дневния ред на общинската администрация на планове и действия за превръщането на една недобре поддържана зелена зона в градски Екопарк.

Мотивацията за представянето на този казус е свързана с участието на автора в различни заседания, неформални срещи, дебати и действия по спасяването и реализацията на Екопарк „Баделема“, където се очертаваха различни малки детайли, които представят значимата роля на парк „Баделема“ в контекста на цялостната зелена система в града и в община Асеновград, където съществуват богати екологични ресурси и добри традиции в опазването им. Приложната задача на този текст е представянето на историята, настоящата проблемна ситуация и възможни бъдещи сценарии за опазване и развитие на тази зелена градска територия, с цел повдигането на обществена, експертна и политическа дискусия относно бъдещето на Екопарк „Баделема“, с приобщаването на широк кръг от заинтересовани граждани, запознаването им с досегашните планове и разработки на експертно ниво и провокирането на информирано участие на повече хора в дебати за създаване и споделяне на различни визии за развитие.

За целта текстът е разделен условно на четири части. Първата е по-теоретична и поставя екологичните проблеми на съвременния български град разположен между своето социалистическо наследство, постсоциалистически период и съвременните стратегии в развитието на европейските градове. Градското озеленяване е разгледано като система, културна екология и зелено наследство. Представени са и няколко

емблематични примери на конфликтни ситуации, основно от големи български градове, свързани със гражданска активност и борба за запазването на зелени площи. Следва представянето на локалния екологичен контекст на един български град, и конкретен казус с висок риск от загуба на поредните зелени градски площи. Втора част е посветена на историческия контекст, свързан с миналото на местността Баделема, развитието ѝ като паркова зона, и на природните ресурси и мащабните екологични политики по крайградско и градско залесяване в община Асеновград през 80-те години на миналия век, в които на парк „Баделема“ е отредена централна роля. Трета част представя съвременният поглед към ситуацията в парк „Баделема“, където от една страна в него са създадени Палеонтологичен музей и Ботаническа градина, а от друга, площта му за последните 35 г. е драстично намалена от 116 дка до 12 дка. За разбиране на значението на този парк в бъдещите градски екологични политики, се представя и цялостна картина на екологична градска и общинска система. В нея градските зелени площи бавно и методично намаляват, на фона на богато биокulturно наследство на територията на община Асеновград, представено в един от четирите български Биосферни паркове, включени в списъка на ЮНЕСКО – „Червената стена“, и множество защитени природни територии. В последната част се разглежда концепцията за градски екопарк, наличните ресурси за реализирането му в Баделема и ролята на човешкия фактор в бъдещето на парка ситуирано между риска от допълнително свиване и възможността да се превърне в пълноценен градски екопарк.

Изследователски подход и методология

Настоящото изследване използва комбинация от качествени методи. В основата му е дългосрочно теренно наблюдение, включено наблюдение в рамките на гражданска инициатива, полуструктурирани интервюта, анализ на документи и дигитален терен в социалните мрежи. В продължение на години е осъществявано наблюдение на територията на парк „Баделема“, първоначално във връзка с работата на еколога доц. Цено Петров, създател на Ботаническа градина с редки и защитени видове на територията на парка. Посещенията на място, разходките в градината и разговорите за дейностите, плановете и визиите за развитието на парка предоставят емпирична основа за проследяване на промените в използването на тази територия. След взетото решение, за застрояване на парка, изследователската позиция се премества като включено наблюдение, чрез присъединяване към Инициативния комитет за спасяване на Баделема. Участието в заседание на комисията по устройство на територията на община Асеновград, залесителна акция, заседанието на Общинския съвет, на което решението беше отменено, както и последващи срещи, посветени на бъдещето на парка и реализацията на градски Екопарк, позволяват да бъде проследена динамиката на гражданската мобилизация, взаимодействието между

различните актьори и техните аргументи и представи за градската природа, обществения интерес и зеленото наследство. В този контекст са проведени множество формални и неформални разговори с общински съветници, членове на Инициативния комитет и граждани, участвали в различните етапи на казуса. За неговото изясняване бяха прегледани архивни материали и документи, свързани с историята на парка, общински решения и устройствени планове. Проведени бяха и две полуструктурирани интервюта с двамата еколози – участници в Инициативния комитет, целящи представяне на експертната перспектива към Баделема, зелените политики и концепцията за екопарк. Дигиталният терен, включва наблюдение на дискусии, коментари и мнения в две големи Фейсбук групи, свързани с Асеновград и новосъздадената Фейсбук страница *Екопарк Баделема*. Така оформената методология съчетава дългосрочна ангажираност с мястото, включено участие в граждански процеси и анализ на разговори, документи и дигитални следи, което позволява парк „Баделема“ да бъде разгледан едновременно като застрашена физическа територия, като обект на политики и като сцена на символни и политически противопоставяния.

Изследователският проблем се състои в напреженията между Баделема като исторически изградено зелено и културно наследство на Асеновград, постсоциалистическите трансформации под формата на редуцирано пространство, фрагментиране на парка и смяната на предназначението му, локални градски политики и граждански активизъм, разглеждани през антропологичната перспектива към градската природа, биокултурното наследство и концепцията за градски екопарк, не толкова като техническо решение, а като възможен общностен и политически проект.

Градско озеленяване: система, културна екология, зелено наследство и конфликти

Зелените градски системи включват всички зелени площи в едно населено място. В Закона за устройството на територията (ЗУТ), тяхната функция е определена като „средство за подобряване на микроклимата и хигиенните условия и за организиране на отдиха на населението“ (ЗУТ, 2001). Те се делят на две основни групи: основно озеленяване, предназначено за широко обществено ползване като паркове и градини, допълнително озеленяване като улично озеленяване, междублокови пространства, дворове, гробищни паркове, ботанически градини, зоопаркове, защитни насаждения. Всички те допринасят за подобряване на качеството на въздуха, регулиране на климата, намаляване на шума и осигуряване на места за отдих. Зелената система осигурява биологично активната част от жизнената среда, като осъществява връзката между отделните елементи и устройствени зони на града. Тяхното положително

въздействие е в четири основни аспекта – екологичен, социален, икономически и естетически (Наскова & Георгиева, 2025: 2).

Екологичният аспект е свързан с микроклимата и здравословния живот. Зелените площи подобряват качеството на въздуха, осигуряват сянка и естествено охлаждане, поддържат биоразнообразието, насърчават физическа активност, намаляват стреса и тревожността, подобряват концентрацията и когнитивните способности. Усещането за връзка с природата засилва емоционалното благополучие. В социално отношение подходящо планираните зелени зони подпомагат общуването и изграждането на общности. Икономическите ефекти са свързани с повишаване на стойността на имотите, по-високо качество на живот, привличане на туристи и иновации, а естетически подобряват визията на града и създават благоприятна среда за живеене.

Равномерното разположение на зелените площи дава достъп за всички жители. Разработени са различни индикатори за степен на достъп на човека до зелена площ като: наличност, която показва „количеството зеленина“ около даден адрес; достъпност, която измерва близостта до зелените площи; използване, което отчита реалното ползване (Джамбов и колектив, 2017: 14). Времето за достигане, улесненият достъп, безопасността, осветлението, поддръжката на площите, наличието на пътеки и пейки са сред проверимите качествени индикатори, които добавени към количествените стойности, като процент на зелените площи от цялата градска територия, определят цялостното качество на градската зелена система. Зелените градски системи са не просто допълнение и украса на урбанизираните структури, а жизнено важна инфраструктура за физическото и психическото здраве на индивида, смекчаване на социални неравенства и фактор за устойчивото развитие на градовете.

Зелени градски системи и културна екология

Зелените системи са от изключителна важност както за градовете, така и за човека. Хората си остават част от природната среда и не са отделени от нея. Те участват в сложни социално-екологични системи, в които се развиват механизми за взаимодействие на човешките общности и тяхното адаптиране към околната природна и социална среда. Такава способност за адаптация и промяна на културните форми е обект на изследване в културната екология. Терминът е въведен от Джулиан Стюард, който разглежда приспособяването на обществата към средата и специфичните модели на поведение. Той въвежда понятието „културно ядро“ (*culture core*), което включва културни черти, технологии за добив на ресурси, икономически практики и форми на социална организация. Под тяхно влияние като „вторични“ културни черти се формират религия, изкуство, идеология (Steward, 1955: 37). В концепцията за културна екология, културата се разглежда като адаптивен механизъм, при който хората създават практики и институции, за да отговорят на

неблагоприятните условия на природната среда. Тя може да се приложи и в градовете, където културното ядро може да се разглежда като набор от технологични и организационни адаптации, подобряващи живота в такава среда, като например зелени площи, транспортни системи, енергийно ефективни практики, управление на отпадъците. В градски контекст това придава на зелените пространства не просто екологични и естетически функции, а и практически социално-екологични адаптации към урбанизацията. Добре планираните и редовно поддържани градски зелени пространства оказват ползотворно влияние върху ценностите на градските общности в посока социално взаимодействие, екологична отговорност и здравословен начин на живот. Липсата на такива пространства може да бъде стимул и за участие на гражданите в движения за зелени политики, натиск върху общинските политики и решения, застрашаващи техните интереси.

Зелено градско наследство

В зелените зони си взаимодействат запазени или изкуствено пренесени природни ресурси и традиционните знания, свързани с тяхното използване. Природата и културата са една обща система, в която биологичното и културното многообразие изграждат сложно цяло, основаващо се на взаимосвързани адаптации. В резултат на това в определени общества се запазват уникални обекти, които са признати за част от общото наследство на човечеството. Тяхната защита и опазване са гарантирани от Конвенцията за защита на световното културно и природно наследство, приета от ЮНЕСКО през 1972 г., където паметниците се разделят на три категории: „културни“, „природни“ и „смесени“. През 1992 г. се въвежда допълнителна категория – „културен пейзаж“, която изразява продължителна и силна връзка между народите и природата. Това взаимодействие е оставило трайни следи като територия, моделирана от културни практики. Тази концепция е развита в категорията биокултурен ландшафт, в който освен биологичното измерение – местни екосистеми, ландшафти, диви и култивирани видове растения и животни, се включва и културно измерение – традиционни знания, вярвания, духовни и символни значения, практики на съжителство с природата, обичаи, езикови изрази, свързани с опазването и използването на природата. В основата на обявяването на дадена територия за биокултурен ландшафт стои наследство, съвкупност от природни ресурси и свързаните с тях познания и културни практики на местна общност (Ганева-Райчева, 2021). Биокултурно наследство е живо наследство, в което биоразнообразието и културното разнообразие са взаимно зависими и неразривно свързани. Биокултурните системи са сходни с идеята на Джулиан Стюард за културната екология, но развити и поставени в контекста на наследството и устойчивото развитие.

Биокултурното наследство обикновено се свързва със селски, местни общности, но локализирано в градовете, където се проявява като съвкупност от исторически оформени зелени пространства, ландшафти и практики, приемани като културна ценност и биологичното разнообразие. „Зеленото наследство не се отнася само до обекти с изключителни биологични качества. То обхваща зелената градска система, създадена и обживявана от човешка дейност и влияе на отношението човек – природа“ (Кънева, 2024: 124). Зеленото наследство е изградено от материални елементи – паркове, градини, дървесни алеи, градски гори, речни корита, зелени площи и нематериални елементи – културни практики и традиции, като обработване на градски зеленчукови и билкови градини, местна кулинария, екологично образование, разходки, фестивали, социални събирания, спорт, ритуали, които поддържат екологичното здраве на града и изграждат неговата културна идентичност.

Европейски визии, постсоциалистически преход и локални зелени конфликти

Съвременният български град се развива в пресечената зона между социалистическото наследство и стратегическите визии на европейските градове. Преходът се отразява в икономически, социални, управленски и пространствени процеси: пазарен натиск, демографски преход, различия в доходите, отслабени регулаторни практики и трансформации на ключови територии. Това създава „критичната връзка между политиките на национално равнище и видовете отговори на местно равнище“ (Tsenkova, 2006: 25).

В социалистическите градове държавата налага монопол върху градското развитие, чрез национализирани терени, имоти и средства за производство, вследствие на което „пазарите на земя и имоти са били потиснати и структурата на градовете е било едно от средствата, чрез които всемогъщата социалистическа държава се е опитвала да създаде привидно безкласово общество“ (Hirt, 2013). След 90-те години постсоциалистическите общества, поемат курс към „европейска“ идентичност, базирана на западния капиталистически модел, което води до пълно отричане на социалистическото минало, определяно като „лошо“ и „срамно“. (Василева & Кълева, 2013: 96). Държавата губи собственост чрез приватизация, реституция и продажби; градските политики вече не могат да разчитат на централно планиране, и трябва да балансират между нуждите на гражданите и икономическите интереси. Зелените зони се превръщат в особено привлекателни за инвестиции незастроени площи, където авторитетът на „Капитала“ замества авторитета на „Партията“. (Василева & Кълева, 2013: 96). Ситуацията в този период е описана като „пресирано от тенденции с твърде небалансиран характер, определяни преди всичко от пазара, от частни

интереси, често влияещи твърде негативно по отношение на обществения интерес.“ (Петров, 2019: 11).

На този фон европейските стратегически документи очертават друга рамка за развитие. Още Атинска харта (1933) въвежда функционално зонирание (обитаване, работа, отдих, комуникации), в което зелените градски зони отделят промишлеността от жилищните квартали. Нова Атинска харта (2003) поставя акцент върху качеството на градския живот, опазването на природните ресурси и културното наследство и визията за мрежа от градове, които съчетават културно богатство, функционални връзки и интеграция на създадени и естествени природни елементи (Калинков, 2010: 46). В градското планиране се засилват политиките насочени към подобряване на обществения живот, сигурността, образованието и здравеопазването, градска идентичност и устойчиво развитие. Това поставя нови предизвикателства пред градовете, които трябва „да развият едно бъдеще, в което аспектите на социална, икономическа и екологична устойчивост са балансирани“ (Калинков, 2010: 53). Лайпцигската харта за устойчиви градове (2007) добавя интегриран подход и специално внимание към кварталите в неблагоприятно положение, с цел икономическо развитие, социално равновесие и здравословна среда. Новата програма за градовете (2016) акцентира върху културата и културното многообразие като ресурс за устойчивото развитие и насърчава участието на гражданите в процесите на планиране, за създаване на чувство за принадлежност и собственост у жителите, паралелно с безопасни, приобщаващи, достъпни, екологични и качествени публични пространства (New Urban Agenda НАВИТАТ III). В периода 2021–2027 г. Европейската комисия развива политики „Европа по-близо до гражданите“, които са насочени към „подход, ориентиран към местните условия, и ангажиране на местните органи, гражданското общество и гражданите“ (Fioretti et al., 2020).

Българските градове имат сложната задача едновременно да прилагат тези европейски визии и да се справят с наследството на постсоциалистическия период. На зелените градски системи е отредена ключова роля, не само като зони за екологично равновесие и отдих, но като важен елемент от локалните планове за развитие, социална свързаност, градска идентичност и образование. На практика обаче днешният град често се превръща в арена на остри обществени конфликти, свързани със застрояването на паркове, междублокови пространства и зони със специален статут.

В София казусът с Борисовата градина и заплахите пред Южния парк, както и протестите в квартали като „Изток“ и „Мусагеница“ срещу промяната на предназначението на междублокови пространства, показват значението на тези територии не само като места за отдих, но и като елементи на идентичност и

социална сплотеност. Подобно участие може да се разглежда и като заявка от хората на „правото на град“ (Lefebvre, 1996), изразена чрез изискването за достъп до публични екологични ресурси. Този тип действия се нарича още урбанистичен активизъм, при който „граждани, НПО или независими институции влизат в неформален или формален диалог с властта и „се опитват да влияят на взимането на политически решения и преформулират идеологията за бъдещото изграждане на образа и пространствата на града“ (Янчев, 2014).

В Пловдив протестите срещу застрояването на една трета от парк „Отдых и Култура“, около Гребната база, са организирани от гражданска инициатива „За парка“, и целят възстановяване на статута на зелена площ, и отчуждаване на частните имоти. Във Варна инвестиционният натиск е насочен към Морската градина. Строителни дейности около Делфинариума са представяни като „възстановяване“, но са възприемани от гражданите като ново застрояване. Това предизвиква големи протести и се стига до намеса от страна на прокуратурата (Slaev & Hirt, 2022).

Един от най-разпознаваемите казуи е този с парк „Бедечка“ в Стара Загора, където плановете за застрояване на значителна територия от парка, свързани с възстановени земеделски земи, пораждат протести, подписки, окупация на Общинския съвет и местен референдум. Около каузата за спасяване на парк „Бедечка“ се формират „мрежи за социална мобилизация“ (Шишкова, 2020). Обединени около мотото „Запазете Бедечка“, хората искат освен запазването на парка, ревизия на съмнителни решения назад в годините и настояват за справедливост. Над десетилетие сдружение „Спаси Бедечка“ води гражданска битка, подкрепена от творчески инициативи, които разширяват идентичността на парка, и той се утвърждава като първия ленд арт парк в България. Проект „Изкуството да пазиш Бедечка“ печели наградата за европейско наследство *Europa Nostra* през 2025 г. в категория „Ангажираност на гражданите и повишаване на осведомеността“. Така запазването на парк „Бедечка“ се вписва в по-широките европейски цели за устойчивост, като илюстрира как гражданската ангажираност, културните инициативи и опазването на околната среда могат да подпомогнат по-зелено и по-приобщаващо бъдеще.

Общото между всички тези казуси е напрежението, породено от интересите на частни инвеститори и нуждите на гражданите за достъп до качествена зелена среда. В редица случаи зелените зони са били общинска собственост, но вследствие на приватизация, реституция, продажба, политически решения и закононарушения, се стига до смяната на собствеността от общинска в частна. Само активното гражданско участие може да противодейства на максимализма на инвеститорите и да пренасочи градското развитие. Тези казуси разкриват структурни проблеми като липса на прозрачност в управлението, ограниченото участие на гражданите в процесите по

градско планиране, неравномерно разпределение на обществените блага и екологични ресурси и в крайна сметка изключването на хората от взимането на решения за бъдещето на градовете. Подобни слабости в системата често се обясняват основно с липсващото звено на развитото гражданско общество, от което се очаква „да реши много от проблемите най-често под формата на групи за натиск и за мобилизиране на общественото мнение в защита на определени градски каузи, регулации и принципи на управление“ (Венков, 2012: 3). Други причини за състоянието на съвременните български градове са свързани с липсата на прозрачно взимане на решения, при които гражданите нямат информация какво предстои да се случи в дадена градска територия. Липсата на знание относно визиите за развитие изключва хората от процесите по моделиране на това как да изглеждат публичните пространства и за какво да се използват.

Локален контекст: история на Баделема и екологични ресурси на Асеновград

Подобен казус се развива и в Асеновград, където в началото на 2025 г. Общинският съвет взема решение за смяна на статута на парцела в който е разположен парк Баделема от зелена територия в зона за жилищно застрояване. Това поражда опасенията от предстоящо застрояване, последвани от обществено недоволство, гражданска реакция и в крайна сметка отмяна на решението. По -долу се представят историческата перспектива, в която е създаден и се развива паркът, неговият екологичен потенциал в контекста на градско зелено и биокултурното наследство в община Асеновград.

Местността Баделема в миналото

През 1880г. в Станимака (преименуван на Асеновград през 1934г.), по времето на кмета Георги Ковачев, е изготвен първият ситуационен план на града. В него е предвидено разширение и регулиране на улиците и бъдещо разширяване на града, като за това са предвидени нови 4 кв. км. Местността Баделема тогава е извън града и там се намират гробища. С този план е решен въпросът с тяхното закриване и обособяването на ново място (Кръстев, 2004: 36). На Баделема се намира и построеният през 1867 г. параклис „Свети Пантелеймон“ - покровител на лекарите, болните и страдащите. Мястото присъства трайно в спомените на асеновградчани. Поляните на Баделема се използват за спорт и празници, там се играе и първият футболен мач в града (Даскалов, 1978). Спомените на Веселин Игнатов добавят и по-мрачна страница, свързана с градската бесилка, изградена точно пред параклиса през 20-те години на ХХ в.

Обособяването на местността Баделема като парк започва през 1933 г., когато Общинският съвет на гр. Станимака решава да отпусне парцел за изграждането на

Ловен дом (Кръстев, 2003: 100). Предоставени са 23 дка общинска земя в покрайнините на града за ловен парк на Ловно-стрелческо дружество „Сокол“ – едно от първите дружества в страната. В Станимака още през 1893 г. местни ловци създават първото градско ловджийско дружество, което по-късно става съучредител на Българския ловен съюз (Марков, 2023). Общината дарява пустеещи земи, които организирани ловци залесяват с личен труд и средства, изграждайки ловни паркове, домове и стрелбища. Това дава основание на ловците да се определят като първите доброволни залесители.

Ил. 1. Ловният дом с част от озеленената територия около него. Източник: Фейсбук страница „Ивайло Мирчев екскурзовод“, <https://www.facebook.com/imirchevguide> [20.12.2025].

Асеновград не прави изключение и през 1934 г. на дарената общинска земя се открива Ловен дом и стрелбище (Марков, 2023). Районът редовно се залесява с доброволен труд от ловци и граждани, с дарения и помощ от страна на Общината и Горското стопанство. Площта, заета с различни дървесни видове, постепенно надхвърля 50 декара, а множеството бадемове дървета дават името на местността – Баделема. Паркът е близо до градския център и се превръща в любимо място за отдих и разходки.

През 70-те години градът се разраства в тази посока, новите сгради оформят едноименния квартал. Ловците изграждат нова база край язовир „40-те извора“, а освободената сграда приема последователно килимарски цех и зала за борба и щанги и Младежки дом със зали за занимания по интереси, сладкарница, киносалон и дискотека. В парка се намира и Братската могила на Асеновград, която е посветена „на героите от Асеновград, паднали в борбата против фашизма за народна свобода“¹. Разположени един до друг параклисът и паметникът оформят специфично съжителство на религиозен храм и място на памет.

Ил. 2. Братската могила в Асеновград и параклиса „Свети Пантелеймон“. Източник: личен архив.

Асеновград и зелени политики през 80-те години

През 80-те години в Асеновград е приета амбициозна програма за околната среда с 20-годишен хоризонт на действие. Стартират мащабни инициативи за залесяване на околностите, изграждат се няколко лесопарка, а съществуващите паркове и градинки се обновяват с нова алейна мрежа, цветни фигури, подобрени насаждения и детски площадки. По това време в общинската администрация започва работа Александър Георгиев, познат на асеновградчани като Сашо Екологията. Той работи

¹ Надпис от паметната плоча на паметника Братска могила в Асеновград.

последователно като специалист по опазване на околната среда, еколог и главен еколог (1984–2000):

С идването ми на работа 84-та година, в длъжностната ми характеристика ми казват: ти ще отговаряш за това и това. Озеленяването е примерно 30-35%, другото са отпадъци, сметища, защитени природни обекти, защитени дървета, страшно много работа имаше... По моето служене на общината съм сменил 6 министъра на околната среда, а преди да стане министерство [през 1990г. – б. а.] много ми помагаше Вениамин Кадиев, от комитетата по опазване на околната среда, който е асеновградчанин. Последствие дойде Цено Петров и почнахме да правим защитените природни обекти – „Равен камък“, „Караджов камък“, „Белинташ“, тогава това всичко беше резерват, ловно стопанство, и нямаше кой да стъпи там. ... Тогава искахме да направим екополиция, направихме разчет как се самоиздържа, колко пари ни трябват, на базата на екоконтрольорите, които имахме. Те обаче не можеха да глобяват, а само констатират. Аз съм съставил сума ти актове и нито един човек не ме мрази, затова защото съм му направил акт, а то има за какво. Аз съм актосъставител, те са ми свидетели, на базата на акта, председателят на общинския съвет, последствие кметовете, издават наказателно постановление, което в рамките на определен срок може да се обжалва. Аз нямам нито един отменен акт. (интервю с А. Г., 2025)

За околната среда в общината отговарят двама служители, подпомагани от шестима екоконтрольори. Те са мобилни благодарение на служебни велосипеди, които улесняват изненадващите проверки и бърза реакция при сигнали. В същия отдел се помещава и първият компютър в общината, който измерва и записва три параметъра на въздуха и замърсяването. Почистването на града е възложено на предприятие Благоустройство и комунално стопанство (БКС), с около 60 служители. Те са подпомагани и от масовата обществено-политическа организация ОФ (Отечествен фронт), чийто квартални клубове организират населението няколко пъти годишно в акции по почистване, озеленяване и малки ремонти. Тогава хора от кварталите почистват листа, боядисват бордюри, ремонтират със собствени усилия и предоставени от БКС материали. Заводите на територията на града осигуряват чували и контейнери, техника и камиони за извозване на отпадъците.

След 90-та година, когато тази политически мотивирана обществена дейност е преустановена, в кампанияното почистване на Асеновград се включват безработни, насочвани от новосъздаденото Бюро по труда, работещи в групи от 20 души в кварталите. БКС разполага и със собствен разсадник с оранжерия, в които произвежда посадъчен материал – дървета, храсти и цветя, за засаждане в града. Към БКС има група по озеленяване – 15 постоянни служители на предприятието през зимата и до 50 наети през лятото, които се грижат за зелените пространства. На населението се раздават безплатно за засаждане по улиците различни дървета

(череша, черница, липа и др.) – практика, която се запазва и до днес в община Асеновград. Интерес представлява и тогавашната поливна система:

Лятото се наемаха много сезонни поливачи – ученици, студенти и от малцинствата. Имаше шест помпени станции в града, сега останаха само скелетите от помпените станции, Митко Стойчев, той беше като бригадир по озеленяването, сутринта в 4.30 отиваше да повдигне вода на помпената станция до Културния дом. До там отива с велосипед. Пуска трифазните помпи, много мощни, само че да засмуче помпата от сондажа вода, тя трябва да се напълни предварително, от там нататък като я пусне тази помпена станция, тя започва да пълни системите в целия град и след това той отива до другите помпи и само натиска копчето. По този начин до 6.00 – 6.30 градът започва да полива, с елементарна система, няма автоматизирани системи, няма Раимбирд [марка съвременни поливни системи – б. а.] или едно друго. Всичко е с едни обикновени железни тръби, после те като започнаха след 90-та година да правят реконструкции, като видят, че тръбата е ръждива черна и нищо не тече в нея, защото не се полива, и ги изкараха и край. Булевард България се е поливало чинарите от двете страни, там имаше рози, Цар Освободител от двете страни рози...имаше едни големи катушки [макари – б. а.], по 50 – 60 метра е навит черен маркуч, двама човека ги теглят, разпъват, закачат на хидранта с щорц, като на пожарникарския маркуч, и започва да се полива. Така се полива до към 10.30 – 11.30, зависи от времето. И това е юни, юли, август и средата на септември. Тогава правих отчет колко от зелените площи в града се поливат. Ние поливахме между 82 и 85% от всички площи, като имахме идея да стигнем до 90-95%. Ние сме били 5 или 6 години подред еталон и първенци по благоустрояване и озеленяване в България. Значи разграничаваме столицата и окръжните градове, на нашето ниво град, ние сме били първи. Знамената аз още ги пазя, но няма значение. (интервю с А. Г., 2025).

Крайградско озеленяване

В покрайнините на Асеновград започва създаването на няколко лесопарка. Залесяването на видимия от града склон на рида Анатема (над 200 дка) е дългосрочна програма, стартирала с партийно решение, възложено на Община Асеновград, съвместно с Държавно горско стопанство – Асеновград, Минно-геолошко предприятие и военното поделение. Местността е скалиста, но с помощта на микровзривове се правят дупки, запълнени с хумусна почва, изкопана от строежа на ново училище. В около 4000 дупки са засадени широколистните дървета мъждрян, акация, гледичия, аморфа люляк, витекс, смрадлика, липа и по-малък брой иглолистни като кедр, черен бор и канадска ела.

Ил. 3. Залесеният рид под връх Анатема заснет от Баделема. Източник: личен архив.

Според Александър Георгиев са останали още около 1000 незасадени дупки, които личат и до днес. Той припомня и малко известен епизод от местната лесовъдна история – надписът от дървета от 1933 г., създаден в чест на цар Борис III по повод откриването на ж.п. линията до Асеновград. Надписът е оформен от три вида липа – буквите от сребриста липа, на фона на едрolistни и дребнолистни дървета. На планинския склон е изписано „Боже пази България и Царя“. След 09.09.1944 г. дърветата, които образуват думата „Царя“ са отсечени, а надписът се поддържа до 70-те години от Горското стопанство. Единични букви и части от тях се различават и до днес по рида между връх Анатема и манастир „Св. Петка Мулдавска“.

Над градския стадион и между Метоха на Бачковския манастир и Асенова крепост са облагородени два пенсионерски парка (Станчев, 2003: 180–188). Общината и няколко предприятия осигуряват посадъчен и строителен материал, а с доброволен труд местностите са озеленени с нови дървета, храсти и цветя, изградени са чешми, пейки маси и малки постройки. От другата страна на реката в местността „Свети Трифон“, община Асеновград проектира лесопарк, предназначен за младежите – Комсомолски парк, с шест различни къта за отдих и спорт.

Днес младежкият парк е застроен, а пенсионерските паркове не се поддържат. След промените асеновградските пенсионери насочват енергия си към обособяване и

поддръжка на кътове за отдих около множество параклиси на височините над града. Друга градска инициатива, свързана с екологичното образование също не устоява на промените на времето, но има ключово значение за екологичната и гражданска активност на асеновградчани.

Учебна екологична база Асеновград

Друга екологична и образователна инициатива оставя траен отпечатък и екологична култура на стотици асеновградчани, учили в ОУ „Христо Ботев“ – сред които и авторът на този текст. Като част от експериментална програма за екологично обучение през 1985 г., се създава първата в България **Учебна екологична база** към училище, разположена в гората под Асенова крепост.

Ил. 4. Табелата при входа на Учебна екологична база, разположена на шосето за Асенова крепост. Източник: личен архив.

Под ръководството на учителката по биология Ели Петрова и с помощта на съпруга ѝ – ст. н. с. Цено Петров – е създаден учебен кабинет на открито, без аналог за времето си. Това става повод асеновградското училище да бъде избрано за „училище на годината“ в България през 1985г. В партньорство с Общински народен съвет – Асеновград, окръжна станция на младите агробиолози – Пловдив, и ОУ „Христо Ботев“ е издадена книга, в която са описани видовото растително и животинско разнообразие, както на площта на Учебната база, така и в района на Асеновград.

Представени са примери на видовете екосистеми в територията: горска, ливадна, скална и сладководна екосистеми.

Ил. 5. Едно от таблата, разположени на територията на учебната база, посветено на сладководната система.
Източник: личен архив.

За да се види колко актуално звучи и днес това обучение осъществявано преди 30–40 г., си струва да припомним целите, които успешно изпълнява Учебната екологична база:

Запознаване на учениците, гражданите и гостите на Асеновград със законите на живата и неживата природа за осмисляне на взаимните връзки между организмите и средата.

Обогатяване на знанията им за видовото многообразие на растителния и животински свят, за природните и историческите забележителности на Асеновград.

Осмисляне на екологичните понятия чрез непосредствено общуване на посетителите с природата.

Физическото укрепване и естетическото възпитание на учениците и гражданите, формиране на ценностното отношение към природата (Петров & Петрова, 1984).

Като ученик по това време, ясно си спомням вълнението за часовете по биология. Уроците се преподаваха в гората, съчетани с упражнения и „откривателски“ задачи. Разстоянието между училището и Учебната база се взимаше за около половин час

пеша. На място се показваха видовете екосистеми, конкретни растения и случайно срещнато насекомо или животно.

Такъв тип обучение оставя трайни следи за цял живот. Макар че малцина от тогавашните ученици поемат професионален път в тази област, много от тях притежават добра екологична култура, обичат и пазят природата и участват в екологични акции, почистване и залесяване. В средата на 90-те години идеята за такъв тип изнесено обучение в природата изоставена и база е закрыта.

Представените до тук примери очертават зелената политика на един добре развит социалистически град, в който партийните решения са налагат „отгоре“, но се реализират от администрацията, предприятията и населението. Партията контролира процесите и нейните решения се изпълняват в поставените срокове, под надзора на определени отговорници. Впечатляващо е, че в тези мащабни проекти Общинската администрация не действа сама, а координира процеси, в които участват Държавно горско стопанство, Военното поделение и големите заводи разполагащи с финанси, техника и работна ръка. В духа на времето участва и населението – работещи, ученици, комсомолци, пенсионери.

Лесопарк „Баделема“

Един от най-мащабните проекти, предвидени за тази територия, е лесопарк „Баделема“. Идеята е пространството да съчетава функции на градски парк и зона за отдих, но и да изпълнява роля на спортен комплекс, по подобие на зоната около Грабната база и стадион „Пловдив“. За целта са отредени 116 дка, с планове за стадион с лекоатлетическа писта, волейболни игрища, тенис кортове, писта за мотокрос. Горското стопанство включва територията в годишните си планове и започва поэтапно залесяване на територията с кедър, гледичия, акация и бреза. Засадени са около 5000 фиданки по горски способ в шахматни редове. Общинско предприятие БКС полага тръби и хидранти, захранвани с вода от изравнителния басейн на ВЕЦ „Асеница“. В следващ етап Община Асеновград обявява национален конкурс за лесопарк „Баделема“, който привлича значителен интерес и до класиране достигат шест проекти на различни екипи. Особено внимание е обърнато на проектирането на подхода на парка и преодоляването на значителната денивелация. Всички тези грандиозни планове са изоставени след политическите промени през 1989 г., когато започва нов период на развитието на България и нейните градове.

Настояща екологична ситуация: между зеленото наследство и съвременни проблеми

Една от най-важните придобивки за Асеновград в научно и екологично отношение е откритият през 1990 г. Палеонтологичен музей, филиал на Националния

природонаучен музей при БАН. Той се нанася в сградата на Младежки дом. Голям принос за това има академик Благовест Сендов, родом от Асеновград и по това време председател на БАН. Община Асеновград предоставя сграда за музея, а БАН поема методическото ръководство. За основа на музея служи уникална училищна палеонтологична сбирка, събирана от ученици на гимназия „Свети княз Борис I“ (тогава „Ленин“), под ръководството на учителя по биология Димитър Ковачев, организиран от 70-те години множество палеонтологични експедиции с подкрепата на общината. В една от тях, край село Езерово, е отрит скелетът на туролски динотерий с височина над 4 м. – представител на изчезнали гигантски бозайници, далечни предци на съвременните слонове. Оригиналът се съхранява в Музей по Палеонтология и Исторична геология на Софийския университет, а точно копие е разположено в Асеновградския музей, експонирано заедно с над 35 000 фосилни костни останки на носорози, жирафи, маймуни и антилопи от късния миоцен.

Ил. 6. Единствената засега скулптура на праисторическо животно на фона на сградата на Палеонтологичния музей.
Източник: личен архив.

За пръв уредник на музея е назначен Димитър Ковачев, а днес музеят носи неговото име – признание за изключителния му принос. По негова идея в близост до музея е създадена малка бадемова градина, която да напомня за произхода на името на местността и квартала.

Ботаническа градина в Асеновград

В началото на новото хилядолетие, по идея на доц. Цено Петров, точно срещу сградата на Музея е отделена площ от около 2 дка, за създаване на Ботаническа градина. Доц. Петров е известен български орнитолог и изтъкнат еколог с 37 г. стаж в Природонаучния музей – Пловдив, основател и председател на БДЗП (1998–2001), автор и участник в множество екологични инициативи, зелени училища, научни и образователни експедиции, симпозиуми и конгреси, както и в актуализация на списъка на птиците в Червената книга. По негови предложения са обявени за защитени редица природни обекти, много от които в община Асеновград.

През 2001 г. по програма, финансирана от „Център за срещи на провинция Саксония-Анхалт“ под негово ръководство започва работата по създаването на Ботаническа градина. Оформена е алейна мрежа по проект на Сдружението на ландшафтните архитекти – Пловдив, закупена и поставена е сглобяема къща, със зала за презентации за около 20 души. За напояване се използва водопровод за поливна вода от изравнителния басейн на ВЕЦ „Асеница“. В градината започва засаждането и пренасянето на редки и интересни растения. Те са три основни групи: редки и ендемитни растения, лечебни растения и медоносни растения:

Първата група са редки и интересни растения, пренесени от територията на Червената стена и от други територии. От РИОСВ се взима разрешение, когато растение се пренася на корен, останалите взимаме семена. Ето например има едно дърво на границата с Гърция – ериолобус трилобатур, което ражда едно като крушки и от там сме взели за семена. Тук е текировска мешорка – български ендемит от село Триводици, пазарджишко, имаме дървовидна хвойна... от цяла Южна България, растенията са взети от цяла България... Друга група растения са медоносните растения като китайския мехурник, тук искаме да покажем от 1 декар колко мед може да се получи, да има информация, всичко да бъде в помощ на пчеларите. Друга група са лечебните растения – като например ето блатно кокиче, от което се прави лекарството нивалин, това са трите групи, които ще бъдат експонирани, за всички да има по нещо, да се вижда ползата от тези растения. (интервю Ц. П., 2025)

Ил. 7. Състоянието на Ботаническата градина през август 2025 г. Източник: личен архив.

Според българското законодателство, ботаническата градина е „институция, която поддържа колекции от живи растения за нуждите на експериментални ботанически изследвания, естествено научно и природозащитно образование и възпитание и е отворена повече от пет месеца в годината“ (Закон за биологичното разнообразие, 2002: § 1, т. 3а). В този смисъл ботаническите градини са част от националната инфраструктура за опазване на растителното разнообразие и като специализирани научно-образователни институции, а не просто като естетически оформени зелени площи.

Ботаническата градина в Асеновград все още няма официален статут на такава и често се определя като алпинеум, но със своята площ, разширена на 5 дка, и растителното многообразие има всички предпоставки да бъде развита и обявена за ботаническа градина, ако бъдат назначени специалисти, които да се грижат за нея. Засега основните грижи за мястото са на 82-годишния еколог Цено Петров, според силите му. Периодично се включват доброволци, а общината изпраща работници, най-вече за косене. Основният проблем с водата си остава и растенията се поливат нерегулярно. Въпреки всички трудности, плановете на доц. Петров за биоразнообразието остават амбициозни:

Тук ще има декоративни птици – пауни, фазани, кеклици, яребици, всичко, което буди интерес и внася екологична култура. Биосферният парк е обявен, трябва да бъде всичко зелено... човекът и природата да бъдат комплекс. Тук трябва да покажем информация и всичко за защитените природни територии как се стига до тях..., аз съм защитил 16 такива. ... Важна е перспективата и да се обучат хора, които да поддържат градината. Двама човека трябва да поемат парка и от Общината да заделят от парите за зелената система. Така трябва да се направи и да се вдигне интересът. (интервю с Ц. П., 2025)

През годините върви процес на реституция на земеделски площи и продажба на общински земи, включително части от парка. За близо едно столетие Асеновград се разраства и застроява до такава степен, че парк „Баделема“, намиращ се някога в края на града с 116 дка, сега се оказва в широкия градски център, заобиколен отвсякъде от къщи и свит до около 12 дка. В количествено отношение зелената площ намалява драстично, но за сметка на това, благодарение на Палеонтологичния музей и Ботаническа градина, научното и екологично съдържание в парка е на много високо ниво. Поставен в контекста на цялата тази екосистема, парк „Баделема“ може да се обособи като един естествен център, където всеки да придобива нови екологични знания и умения.

Съвременна екосистема и зелена инфраструктура в община Асеновград

На територията на Община Асеновград е разположен биосферния парк „Червената стена“. Обявен за биосферен резерват и част от Световна мрежа на програмата „Човекът и биосферата“ на ЮНЕСКО от 1971 г., с цел опазване на представителни, слабо повлияни от човека екосистеми, генетични ресурси и база за научни изследвания и образование. През 2017 г. „Червената стена“ е одобрен от ЮНЕСКО като един от първите български биосферни паркове заедно с Национален парк „Централен Балкан“, „Сребърна“ и „Узунбуджак“. Сърцевинната му зона обхваща землищата на селата Бачково, Добростан и Орешец и съответства на резервата „Червената стена“ (обявен през 1962 г.). Буферната зона е защитена територия около с. Добростан, част от „Натура 2000“, а преходната му зона обхваща останала територия на община Асеновград, около буферната зона.

Освен „Червената стена“, на територията на общината съществуват и множество защитени територии, които допълват екологичните ресурси: „Марциганица“ – характерен ландшафт; „Чинар дере“ – находище на източен чинар; „Дъбето“, до с. Нови Извор – вековна гора от благун и летен дъб; „Усойката“ – находище на черен бор до с. Добростан; „Лале баир“ – находище на родопско лале, над Асеновград; „Аязмото“ до село Конуш – гнездова колония на малка бяла чапла и нощна чапла; скален комплекс „Караджов камък“ с местообитания на редки животни; „Находище на дървовидна хвойна“ с. Бачково; „Гонда вода“ – историческо място и вековна гора от черен бор; „Анатема“ – находища на редки и защитени растителни и животински

видове; „Клувията – Дива вода“ над Бачково; „Находище на атинска мерендера“ до кв. Горни Воден. Част от защитените територии са в непосредствена близост до града и на пешеходно разстояние от един час до няколко часа.

Асеновград има специфично географското положение – на границата на Родопите и Тракийската низина, от двете страни на река Асеница (Чепеларска/Чая), което осигурява близост до горски масиви и планинска растителност. От южните части на града започват множество пътеки с различна трудност, водещи до различни природни забележителности, параклиси над града и Асенова крепост – едновременно културно-туристическа дестинация и любимо място за извънградски разходки.

В самия град е развита зелена система от паркове, градини и озеленени улични и междублокови пространства, администрирана от общинска структура в два отдела. „Зелени системи“ отговаря за непосредствения контрол и възлагане на дейности по изграждане, поддържане и опазване на общинските зелени площи и бюджета за тях, а отдел „Екология“ разработва планове и програми и реализира политиките по опазване на околната среда. През 2025 г. община Асеновград възлага обществена поръчка за текущо поддържане на 334 дка (23 дка покрай улици, 67 дка паркове и градини, 224 дка междублокови пространства, и 9,5 дка кръгови кръстовища). Предстои и проект по Програма „Околна среда“ 2021-2027 г., който предвижда залесяване на още общо 80 дка и изграждане на поливни системи в част от тях. За парк „Баделема“ е предвидено озеленяване само на малка част от територията, без постоянна поливна система, като поливането се възлага за срок от две години на фирмата изпълнител.

Кадастралната карта показва като най-голяма зелена площ централния градски парк по поречието – Голямата алея (около 23 дка) и съседната Малка алея (Дълбоката градинка) с 5 дка. Следва парк „Баделема“ с около 12 дка и по-малките паркове: на ул. „Цар Освободител“ (Пърчовата градинка) – 5,5 дка, до ж.п. гарата – 5 дка, до училище „Христо Ботев“ – 3,3 дка. През последните години парковете са ремонтират поетапно: подменени са настилки, градинска мебел, осветление, капково напояване. Градът очаква и втори етап на проект за реновиране и озеленяване на централната градска част. В ОУП на Асеновград (2021: 117) се констатира, че „осигурена е зеленина за широко обществено ползване (в т.ч. улично озеленяване), като далеч е надхвърлена минималната норма за града“ и се предвижда развитие на парковото озеленяване около реката и превръщането на централното ядро в зона за отдих и рекреация, както и включването в строителните граници на територии в южна посока към склоновете на планината.

Подобряването на инфраструктурата обаче е съпътствано от бурно застрояване върху свободни неподдържани зелени площи. Залесената гора в парк „Баделема“ на няколко пъти изгаря в началото на 90-те години и след това започват реституция и продажби. Строителството напредва с такъв висок темп, че стотици жилищни сгради са вече обитавани без изградена канализация, тротоари, асфалт и осветление. В местността Св. Трифон, където се провежда градския празник Трифон Зарезан, гората е заменена от ново строителство, а на терена на традиционните пехливански борби, предстои нов обект. Градският стадион губи едно помощно игрище, за сметка на нов квартал, а второто е редуцирано и заобиколено от къщи. Особено недоволство предизвиква загубата на т.нар. Гарова градинка – около 2 дка с 20 стари липи, заменени от голяма кооперация, след като теренът на НКЖИ е продаден на частен инвеститор. Друга затревена площ на входа на града от Пловдив, където дълги години са гостували циркове, също е застроена.

В Общинската програма за опазване на околната среда на Община Асеновград (2018-2027) състоянието на парковете е определено като незадоволително. Те са неравномерно разположени; десет от тях са в западната част на града, а зелените площи за широко обществено ползване имат мозаечна структура и не образуват единна зелена система. Като извод се посочва, че „парковете и градините за широко обществено ползване в общината са недостатъчно като площ на човек от населението, а строителството на жилищни квартали е довело до намаляване на естествените зелени пространства“ (Общинска програма за опазване на околната среда на Община Асеновград (2018-2027): 114).

В настоящия ОУП изискуемият по закон коефициент на озеленяване се поддържа и чрез включване на речното корито, извънградски залесени склонове, спортни терени, гробищни паркове, разделителни ивици и кръгови кръстовища. На практика обаче площите за широко обществено ползване, са с малка обща площ, неравномерно разположени и съсредоточени в централната градска част покрай реката. Южните квартали имат пряк достъп до извънградските зелени територии, източните и западните разчитат основно междублоковите пространства, а северната част, граничеща с индустриалната зона, остава под нормативите и далече от зелените площи. В източната и западната част дисбалансът е значителен, като те са концентрирани западно от реката.

На този фон запазването и реконструкцията на парк „Баделема“ е една от възможните мерки за смекчаване на този неблагоприятен факт. Паркът надхвърля своята локална и квартална функция – със своето ключово местоположение и налични природни и научни ресурс той е с особено важно значение за цялостната зелена система и равномерното им разпределение в Асеновград.

„Баделема“ като център на конфликтна ситуация

Рестарт на идеята за градски екопарк се дава през 2017 г., когато Цено Петров подава заявление до Община Асеновград за изграждане на Екопарк „Баделема“, който да подобри качеството на живот и опазването на околната среда чрез национално европейско финансиране. Година по-късно се присъединява и Александър Георгиев, дългогодишен общински еколог, работил последствие в голям туристически комплекс на морето. Двамата се връщат към наследството от 80-те, като започват да търсят в архива запазени материали от конкурса за лесопарк.

Като казвам проекта, това не е проект, а проекти, 6 проекта на каширан кадастрон в цвят. Значи първият, който спечели, бяха шест платна, два на един метра, вторият също с шест платна, всичко това е опасно с папки, обяснителна записка, проектно сметна документация, всичко то е онагледено и сметнато, за да се реализира това нещо колко пари ще струва... През 2018 г. аз си дойдох от морето и като стана дума с Цено, той не го знаеше това нещо, аз му го подхвърлих. И тогава, аз още с моите връзки в Общината, влязохме в трите архива и горе-долу 2 дена, тогава беше Караиванов кмет, без негово знание нали, влязохме в архивите и ровим, ровим, там има какво ли не от много години, и намерихме извадки от няколко. Сега вече заседателната зала на ТСУ-то е на 5-тия етаж, там ги закарахме тези картони и ги наредихме на столове. Всичко, каквото намерихме, примерно тоя дето е спечелил първо място, намерихме един картон, от друг проект – друг картон, каквото намерихме го наредихме, и извикахме заместник кмета по строителство и главния архитект, за да им ги покажем. Дойде да ги види и кметът. (интервю с А. Г., 2025)

Върху намерените платна стъпва техническо задание за проектиране на обект „Паркоустрояване и благоустрояване на градски Екопарк „Баделема“, разработено от тогавашния зам. кмет по строителство инж. Петър Бояджиев. В процеса се включва и Самуил Кирков, студент по ландшафтна архитектура който защитава дипломна работа за реконструкция на парка. Заданието е обсъдено и прието с Решение № 1595 от 26.09.2018 г. на Общинския съвет. С него се дава принципно съгласие за изменение на Подробния устройствен план, което дава възможност за бъдещ проект за екопарк и търсене на финансиране.

В заданието се предвижда цялостно функционално пространствено оформление, включително четири корпусна сграда, разположена стъпаловидно на стръмния скат. Първият корпус е замислен като природозащитен образователен център, представящ защитените зони и природни забележителности в общината; вторият – за експозиции на кристали, минерали и природни образци; третият – за занимателни работилници и планетариум; горният корпус – зала за тържества с панорамна сладкарница и телескопи. Поставени са задачи за разширяването на алпинеума с редки около параклиса, реконструкция на алейна мрежа и разполагане на скулптури на

праисторически животни и на скални образци, както и разработването на главния подход от ъгъла на ул. „Христо Ботев“ и ул. „Княз Александър Батенберг“ с изграждането на паркинг (Техническо задание, 2018).

Ил. 8. Площта на парк Баделема и задния фон на новия квартал Баделема-2. Източник: Фейсбук страница Красив Асеновград, <https://www.facebook.com/krasiv.asenovgrad> [20.12.2025].

Събитията от началото на 2025 г., влизат в общо противоречие с тази визия. На свое заседание Общинският съвет приема Решение №590 от 26.02.2025 г. за „Планово задание за изработване на частично изменение на общ устройствен план на град Асеновград и прилежащите му земища“. В списък с множество обекти само с техните номера по кадастрален план, попада и парцелът на парка. Решението е прието с 30 гласа „за“ и един „против“ – на общинския съветник Георги Самаров (Възраждане). Негативния вот не впечатлява в протоколите, но се оказва решаващ в публичното пространство. Две седмици по късно Самаров публикува в Фейсбук групата „За по-добър живот в Асеновград“ подробен пост, в който за пръв път ясно назовава какво стои зад решението и поредицата от номера по кадастрален план в него. А това е „частично изменение“ – промяна на статута на общински имот включващ територията на парка, от зелена зона към жилищно застрояване:

Уважаеми жители на община Асеновград, Като общински съветник съм длъжен да ви информирам, че е задействана процедура по унищожаването на поредната зелена площ в Асеновград, а именно така познатия ни и изграден преди повече от 90 години парк „Баделема“... Не знам дали останалите общински съветници бяха съзнателно или не подведени и не са били запознати с историята и предназначението на ПИ 00702.522.200 по силата на предишни решения на общинския съвет...Както знаете, в последните години в нашия град станахме свидетели на заличаването и застрояването на паркове, както например парка на ЖП гарата, защото там обществото разбра прекалено късно и въпреки общественото недоволство нямаше как процесът да бъде спрян. Сега процедурата по заличаването на парка на Баделема е още в началото си и въпреки че мина гласуването в Общинския съвет на Асеновград, то тя е все още за планово задание. Или с други думи, тя може да бъде прекратена или изменена, за да се запази зелената площ на парк „Баделема“...Призовавам всеки жител на Асеновград, който мисли като нас, да изрази публично подкрепата си и нека всички заедно да помислим какви действия да предприемем отгук насетне. За да живеем в по-зелен град, за да дишаме по-чист въздух, за да съхраним и надградим, а не да разрушаваме това, което сме получили от прадедите си и което ние на своя страна ще завещаем на бъдещите си поколения. (Фейсбук пост на Георги Самаров от 25.03.2025 г., <https://www.facebook.com/photo/?fbid=28751070381174901&set=a.443532552355396> [20.12.2025])

В съзнанието на гражданите се оформя идеята, че ПИ 00702.522.200 е „скрит“ нарочно между дълъг списък от извън-градски земеделски земи – така, че да не бъде разпознаваем като парк и да остане незабелязан дори от част от общинските съветници. Самото кадастрално обозначение на парка – редом с ниви и ливади извън града – се възприема като техника за манипулация и обезличаване на парцела като абстрактен „поземлен имот“. Публикацията на Самаров „превежда“ езика на плановете задания и кадастралните номера разбираемо за хората и по този начин едно техническо задание се превръща в ясно разпознаваем акт, противоречащ на гражданските интереси. Това поражда конфликт и отваря поле за гражданско действие.

Гражданска мобилизация и политически обрат

В отговор Цено Петров оглавява Инициативния комитет „Да спасим и запазим Екопарк Баделема – Асеновград“, в който участват петима: еколозите доц. Цено Петров и Александър Георгиев, инж. Симеон Евстатиев (кмет на Асеновград в периода 1983–1990 г.), Крум Марков (общински съветник от БСП 7 мандата до 2019 г.) и инж. Владимир Захманов (бивш зам.-кмет по строителство и директор на проектантска организация в Пловдив). Комитетът подава сигнал до областния управител на Пловдив с искане за оспорване на решението пред Административен съд, и за изключването на имота от общото задание, като настоява да се спрат „опитите за ликвидиране на зелените площи“.

Видео 1. Доц. Цено Петров представя спорния казус и своите опасения от ликвидиране на парка. Източник: Красив Асеновград. (27.03.2025). YouTube. <https://youtube.com/watch?v=fjRC7u8-1o>. [20.12.2025]

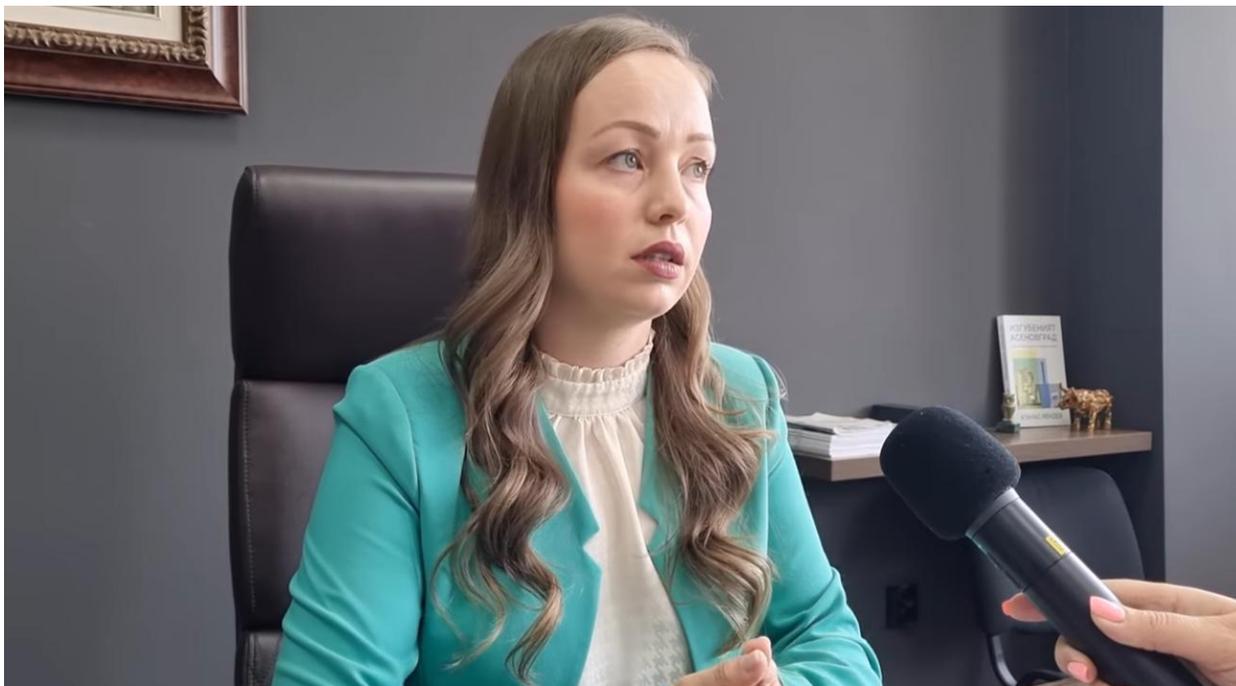
Междувременно казусът се коментира широко в социалните мрежи и между граждани на Асеновград. Разгръща се гражданска мобилизация и подписка която събира около 2000 подписа, а онлайн петиция „Не унищожавайте еко-парк Баделема“ над 1000. Казусът се обсъжда активно в местните Фейсбук групи, където градската природа се възприема не като законова категория, а като общ ресурс, памет и право на достъп до зелени площи.

Като отговор на поставените въпроси, Община Асеновград излиза с категорично становище, че не е предложила за продажба или застрояване имота, в който са включени зелена зона и Палеонтологичният музей. В опит да тушира създадената конфликтна ситуация свежда спора и оправдава своето решение с належаща нужда от регулиране на проблемен терен:

Имотът, за който се твърди, че ще бъде продаван и застрояван, **НЕ Е ПАРК**. Към 26.02.25 г. – по време на февруарското редовно заседание на Общински съвет – Асеновград – бе взето решение за възможността да се **отдели част от посочвания в публичното пространство имот**. Идеята е да може за въпросната част да се предостави перспектива за облагородяване на самата територия – може да се реализира както жилищно застрояване, така и обществено обслужване, етажни паркинги и всички останали видове обекти, посочени в Наредба №7 от 22.12.2003 г. – Наредба за правила и нормативи за устройство на отделните видове територии и устройствени зони. **НЕ СЕ ЗАСЯГА горната част**, където са разположени същинският парк, музеят и параклисът. Видно от представената още тогава графична част, предложението се отнася **САМО за частта** от

имота, заключена между улиците „Христо Ботев“ и „Княз Александър Батенберг“. Категорично **НЕ КАСАЕ ЦЕЛИЯ ПОЗЕМЛЕН ИМОТ** с кадастрален идентификатор 00702.522.200. Останалата част от целия имот, който включва озеленяване, параклис и обществено застрояване, остава зелена площ. Целта на община Асеновград е да запази възможно най-голямо пространство от зеленина, като единствено се обособи имот, който към този момент се ползва за **НЕРЕГЛАМЕНТИРАНО ПАРКИРАНЕ** на превозни средства. Отделянето на коментиранията площ, която е в рамките на около 1700 кв. м, е законосъобразно и не нарушава нормативните изисквания за зелени зони в градовете. Считаме, че изказванията и твърденията, които се разпространяват в публичното пространство, са манипулативни. (Община Асеновград. (26.03.2025). *Община Асеновград не продава екопарк.* <https://asenovgrad.bg/bg/novini/obshtina-asenovgrad-ne-prodava-eko-park> [20.12.2025]).

В Ютюб канала на Община Асеновград, изпълняващият длъжността до обявяване на конкурс, главен архитект Фатма Чалъшкан също дава разяснения по казуса. Общинският експерт обяснява намерението на общинската администрация да бъде застроена само част от парцела, който главният архитект определя като саморасъл скат, в подножието на който се осъществява нерегламентирано паркиране.

Видео 2. Становище на община Асеновград по повод твърденията за продажба на еко-парк, 2025 г. YouTube.
<https://youtube.com/watch?v=JNjH2Yg9J9U> [19.12.2025].

Именно тази долна „междинна“ зона се оказва ключова в конфликта. Тя е заключена между ул. „Княз Александър Батенберг“ и ул. „Христо Ботев“, по която минава трафикът към път II-58 за Кърджали. Мястото е оживено и свързва централната

градска част с кварталите „Изток“, „Баделема“ и „Баделема-2“. Част от ската до терена вече е застроена с две пететажни кооперации и логично изглежда застрояването да продължи. Общинските експерти определят мястото като проблемно, изоставено и използвано за нерегламентирано паркиране. Те предлагат решението да дойде чрез разрешаване на строителство, което изисква промяна в ОУП. Понеже имотът е отреден за озеленяване, идеята е той да се раздели на два – единият да остане зелен, а другият да се промени за бъдещо застрояване. Не е ясно кой би строил – общината или частен инвеститор, което поражда съмнения за бъдеща продажба след разделяне на имота. В същото време действащото задание от 2018 г. предвижда теренът да служи като подход към планирания екопарк, с естакади, алеи, асансьор за трудноподвижни хора и паркинг за посетители.

Ил. 9. Теренът, който е в основата на конфликтната ситуация в казуса Баделема. Източник: личен архив.

През това време Инициативният комитет провежда срещи с всички партии в Общинския съвет, и участва в заседание на Постоянна комисия по устройство и развитие на общината. На следващото заседание на ОС двама от членовете на Инициативния комитет правят публични изказвания пред общинските съветници и ги призовават да отменят своето предишно решение. Александър Георгиев припомня историята на идеите и плановете за парк „Баделема“, представя неговия потенциал, настоява за запазване на зелената територия и възлагането на проектиране на

подхода и целия парк както това предвижда все още действащото решение на ОС от 2018 г.

Видео 3. Изказване на Александър Георгиев на заседание на Общински съвет. Източник: Екопарк Баделема. Facebook. <https://www.facebook.com/61575211705837/videos/718725567483263> [20.12.2025].

Владимир Захманов заявява гражданската подкрепа за една справедлива кауза, която е от полза за целия град, за цялото общество и най-вече за децата за „50 години напред“.

Видео 4. Изказване на Владимир Захманов на заседание на Общински съвет. Източник: Екопарк Баделема. Facebook. <https://www.facebook.com/reel/3568371800126072> [20.12.2025].

Под натиска на аргументи и видимо обществено недоволство, част от съветниците признават, че не са били запознати в детайли със съдържанието на гласуваното от тях

решение за смяна за статута на парцела, намиращ се на Баделема. Четиринадесет от тях внасят докладна с предложение за отмяна. Паралелно с това, кметът на Асеновград Христо Грудев предлага същото. Неговото предложение се приема на заседание на Общински съвет и решението от 26.02.2025 г. е отменено. Тази отмяна има двоен ефект, на институционално ниво тя „връща“ парка в зоната на зелените площи и стопира процедурата по изменение на ОУП. На културно и политическо ниво тя легитимира гражданската намеса като ефективен инструмент за корекция на вече прието решение. Това успокоява гражданското общество, но в същото време както подчертават членове на Инициативния комитет в лични разговори, „победата“ е възприемана като временна и не е окончателно затваряне на възможността за застрояване; може да се очаква в този или в следващ мандат, повторно прокарване на подобно решение. Остава надеждата, че всеки следващ подобен опит от страна на общинската администрация ще срещне организиран и аргументиран отпор от гражданското общество, благодарение на натрупания опит от този казус.

Бъдеще за Баделема: визии за градски екопарк

След проследяване на историята и настоящето на парк „Баделема“, се открояват три сценария за неговото бъдеще.

Първия допуск за запазване на статуквото: горната част с музея параклиса и ботаническата градина е зелена зона, но контактна зона към ул. „Христо Ботев“ остава в сегашния си вид. При липса на политическа воля и отказ от включване на необлагодородения саморасъл скат в текущите „зелени“ програми, този вариант означава продължаване на социалното и визуално изключване на парка от широкия градски център.

Вторият сценарий предполага, че след отшумяване на гражданското недоволство ще бъде направен нов опит за отделяне и застрояване на долната част – от страна на Община Асеновград (като инвеститор в паркинг или сграда), или чрез продажба на имота на частен инвеститор. Тук конфликтът се пренася върху въпроса кой ще носи отговорност за укрепването на стръмния скат и как общинският интерес се дефинира – чрез краткосрочни приходи от продажба или чрез дългосрочна грижа за градската зелена система.

Третият вариант, и според логиката на настоящия текст – най-перспективен вариант, е реална стъпка за реализиране на решението от 2018 г., и създаването на градски Екопарк. Това би означавало да се мисли Баделема не като „проблемен скат“ или „запазен участък“ от парк, а като ключов елемент в мрежата от зелени и биокултурни ресурси – място, където се срещат научно знание, локална памет и гражданска ангажираност. Именно в този превод на локален конфликт на езика на общински

политики, европейски екологични визии и градско право на природа се крие по-широкия антропологичен залог на казуса „Баделема“.

Защо Екопарк?

В обикновените градски паркове развлекателната функция често доминира: атракциони, кафенета, летни кина, сцени, детски площадки и шумни събития. **Градският екопарк** се различава именно в първоначално заложените цели, и в начина по който представя природата в града. Една от основните цели е създаването на **екологична устойчивост и поддържане на самостоятелна екосистема**, в която се защитават редки и застрашени растения, за предпочитане местни видове. Подборът на растителността отчита принадлежността към местната флора и взаимодействието с животинския свят. Необходими са специалисти, които да създават условия за размножаване на редки видове.

Втора ключова функция е **екологично образование и научни изследвания**. Екопаркът предлага пространство за образователни и културни програми, за преживявания и учене на място – наблюдение на местообитания, участие в мониторинг, теренни уроци. Той е предназначен за по-спокоен отдых в среда, максимално доближаваща се до природната, където посетителите могат да наблюдават разнообразие от растения, животни, скали, води и почви. Така специализацията на парка подпомага не само популяризирането, но и реалното опазване на локалните природни ресурси. Екопарковете често са място за провеждането на екскурзии. Лекции и тематични събития които развиват екологична чувствителност.

Социалната и културна насоченост е към **формиране на общности с екологични интереси**, подкрепа на успешни практики и смекчаване на напрежението между развитието на живота на хората и много по-сериозна екологична дегенерация на околната среда. Както отбелязват Granz & Boland (2004), устойчивият парк трябва да съчетава човешкото развитие с възстановяване на градската природна среда и хармоничното съжителство между човека и природата. Към основната идея за опазване на природата се добавя достъпност за посетителите и символична функция на място където се произвеждат знания и ценности. Градският екопарк може да включва елементи на **зеленото наследство** (поддържани зелени площи, паркови ландшафти, защитени територии) и **биокултурно наследство** – традиции, празници, фестивали и практики, които свързват местните общности с природата.

Терминът „градски екопарк“ е сравнително нов в България и отразява промяната в начина, по който мислим зелените площи в града от „украза“ към инфраструктура за знание грижа и общност. Концепцията е в начална фаза на развитие. Първият

официално обявен Екопарк е Университетската ботаническа градина във Варна – място с дендрологичната колекция от над 300 вида дървета и храсти и над 500 вида тревисти растения, която съчетава живи колекции образователни програми, екофестивали и ботанически пазар. Друг пример е тематичният екопарк в Стамболийски, ориентиран основно към детски забавления – две основни зони – за различни възрастови групи, музикални и водни атракции, скулптури на животни и панорамни снимки на световни забележителности.

Така се очертават два подхода към градския екопарк. Първият, в случая с Варна, е научно-образователен. В основата стои Университетска ботаническа градина с експерти, живи документиращи колекции и целенасочени обучителни програми за различни възрастови групи. Вторият подход, избран в Стамболийски, е заложил на атракционен модел с ясно изразена детска насоченост, при който знанието остава по-общо и визуално: фигури на „екзотични“ животни, приказни герои, изображения на световни дестинации, без никаква връзка с местната природа и култура. Тази разлика е важна за Баделема: изборът между екопарк като **място за знание и екологична насоченост** и екопарк като **атракционен парк с „еко“ етикет** е част от един бъдещ по-широк културен и политически дебат по казуса.

Визии за градски Екопарк

Плановите за създаването на градски екопарк „Баделема“ спрямо горните два модела представляват междинен, хибриден вариант. В тях е заложено около алейната мрежа да бъдат разположени скулптури на праисторически животни, чиито скелети могат да се видят в оригинал в близкия Палеонтологичен музей. Първата от тях, реконструкция на Динотерий, вече е поставена до входа на сградата. Разполагането и на други скулптури ще даде непосредствена връзка на парка с музейните експонати, част от които имат световна значимост. Така строго научното знание, представено в музейните витрини, ще се представи на по-популярно ниво и още от ранна детска възраст може да привлича внимание към палеонтологията чрез игра, движение и въображение. Изграждането на пълноценна Ботаническа градина около вече съществуващия алпинеум пък доближава Баделема до модела на Варна с научното представяне на редки и местни видове растения. Това обаче изисква **ясен институционален ангажимент и експертен екип**, а не само доброволен труд и гражданска ангажираност.

В среден по големина град като Асеновград, без университет или голям научен център, ресурсите на пръв поглед изглеждат ограничени, но могат да се оформят няколко реалистични визии:

1. Посетителски информационен център на Биосферен парк „Червената стена“

Един от най-добрите възможни варианти в партньорство с МОСВ и РИОСВ – Пловдив е създаването на посетителски информационен център на Биосферен парк „Червената стена“. От четирите биосферни парка, включени в мрежа на ЮНЕСКО, само „Червената стена“ все още няма ясно обособено място, където посетителите да получат необходимата специализирана информация, преди да посети самия парк. Логичното му местоположение е в границите на Асеновград и конкретно в Екопарк „Баделема“ – там вече съществува Ботаническа градина с ценни видове от близкия Биосферен парк и има сграда, която може да бъде развита като ядро на информационен център. Опит може да се почерпи от останалите биосферни паркове: „Узунбуджак“ (с информационно-посетителски център в Малко Търново), „Централен Балкан“ (с Учебно-информационен център в Габрово, Посетителски информационен център „Вежен“ и Комплекс за интерпретация „Гората“), както и „Сребърна“ („Природонаучен музей“ в село Сребърна). В този контекст Екопарк „Баделема“ би могъл да се оформи като „вход“ към биосферния парк и мост между урбанизацията и дивата природа.

2. Създаване на природонаучен и образователен център

Друга възможност е привличането на външен академичен партньор – най-близкия Пловдивски университет, в който се преподават дисциплините биология и екология, Регионалният природонаучен музей – Пловдив, и разширяване на партньорството на общината с БАН при създаването и управлението на Палеонтологичния музей. Така Екопаркът може да се превърне в **теренна лаборатория** за студентски практики, ученически школи и съвместни научно-популярни национални и международни програми.

3. Създаването на местна експертна организация

Третият подход е създаването на местна експертна организация, която да се грижи за Ботаническата градина и екопарка. Вариантите за това включват: звено в рамките на общинските отдели „Екология“ и „Зелени системи“ (например обща дирекция Екология); отдел Природа към Градски музей; звено към Общинско предприятие „Туризм“; екологичен клуб към Градска библиотека; училищни клубове по екология, които да възстановят в модерен вид практиката на учебната екологична база; партньорство с неправителствени организации. Подобен подход освен административен акт, може да се превърне и в символен жест който да потвърди идеята за екопарка като общ градски проект надскачащ желанието на няколко ентузиаста.

В тази перспектива Екопарк „Баделема“ може да разшири спектъра от знания отвъд биологията, към физика, химия, науки за Земята и астрономия. Към бъдещия

планетариум и наблюдателна площадка с телескоп, могат да се добавят микроскопи, оптични дискове, слънчев часовник, компас, водна турбина, параболични рефлектори и други устройства с учебна цел, които превръщат природните закони в преживяване. В направление „Химия и опазване на околната среда“ една малка метеорологична станция (температура, налягане, влажност, вятър, валежи) може да служи както за наблюдение, така и за обучение. Със съдействието на различни институции могат да се експонират почви, скали, минерали, характерни за района на Асеновград, Тракия и Родопите. В направление „География и икономика“ релефни карти на града, общината и Биосферния парк, биха свързали локалната територия с по-широки пространствени представи, по подобие на парка „България на длан“. Така Екопаркът може да се превърне в образователен център за извънкласни дейности по природни науки, подпомагайки програмите на МОН.

Екологичните ресурси и зеленото градско наследство в община Асеновград **надхвърлят локалната си стойност** и имат потенциал за национално и дори световно значение, именно като пример как среден постсоциалистически град може да преподреди взаимоотношенията между природа, наука и общество. Но за да бъде припознат този потенциал от местната общност и от общинската администрация решаващ остава **човешкият фактор** – наличието на хора и общности, готови да мислят Баделема не като възможен строителен парцел, а като бъдещо ядро на градски екопарк.

Човешки фактор

Богатите екологични ресурси и натрупаните традиции в Асеновград и на Баделема могат да породят още много интересни и полезни идеи. За да се превърнат те в реални политики са необходими политическа воля, административен и експертен капацитет, устойчиво гражданско участие. Именно масовото участие чрез знания, умения и ангажираност на хората е механизъм за провокирането на политическа воля. А веднъж формирана тя създава условия и ресурси за изграждане на устойчив административен капацитет, ориентиран към зелени градски политики, а не към краткосрочни инвестиционни интереси.

Асеновградчани вече показаха своята съпричастност към съдбата на Баделема – подписката в защита на парка събра за кратко време над 3000 подписа, или приблизително 5% от населението. На пръв поглед това може да изглежда скромен дял, но като гражданска мобилизация той представлява критична маса, способна да оказва натиск, и да поставя ясни искания към местната власт. Десетки хора се включиха и в пролетна залесителна акция, при която в част от парка бяха експериментално засадени 30 студоустойчиви маслинови дръвчета, не характерни за България, с цел тяхното наблюдение в приспособяването им към климатичните

промени. С тази акция, реализирана преди отмяната на решението за смяна на статута на парка, гражданите на Асеновград показаха в действие нежеланието си да приемат намаляването и унищожаването на зелени площи, като част от развитието на своя град.

Ил. 10. Десетки граждани се включиха в засаждането на маслинови дървета на Баделема. Източник: личен архив.

През есента на 2025 г., отново с помощта на доброволци бе организирано почистване на района около Ботаническата градина, и детски празник „Есен на Баделема“, в който деца и родители чрез игри и занимания се запознаха с биологичното разнообразие и даденостите на парка. Така Баделема започва да се преживява не само като спорно място, а и като място за създаване на общност, празник и учение. Инициативният комитет за запазване на парк „Баделема“ продължава работата си по конкретни задачи: осигуряване на постоянен водоизточник, изграждане на поливна система, информационни табели за Ботаническата градина, облагородяване на района. По-важната, дългосрочна задача обаче е поддържането на **жива гражданска мрежа**, чрез периодични разширени срещи, в които се обсъждат бъдещи действия, форми на натиск и партньорства. Особен акцент се поставя върху привличането на ученици и студенти по биология, екология и опазване на околната среда, които да стъпят върху опита на предходните поколения специалисти, да го адаптират към съвременните реалности и да формират местен експертен потенциал. Именно той

може да задвижи устойчиво обществено екологично образование и а провокира аргументиран натиск върху администрацията за реалното създаване на градски Екопарк, и насищането му със екологично, културно и образователно съдържание съответстващо на богатите екологични ресурси в община Асеновград.

Заклучение

Баделема се очертава като важен елемент в екологичната и урбанистичната история на Асеновград – пространство, в което се пресичат социалистически зелени политики, постсоциалистически инвеститорски натиск, национални международни режими за опазване на природата (биосферен парк „Червената стена“) и нови форми на граждански активизъм. Паркът, който в миналото е замислен като ключов елемент от градската зелена система, днес е силно редуциран и уязвим. Локалният казус надхвърля границите на града и представя нагледно напреженията, характерни за много български градове: между „развитие“ и опазване, между частен интерес и общо благо, между наследени инфраструктури и визии за градско бъдеще.

В този контекст Екопарк „Баделема“ не е просто проект за облагородяването на поредния парк, а потенциален център на една по-широка мрежа от зелени, научни и биокултурни ресурси, които могат да превърнат Асеновград в лаборатория и пример за устойчиво градско развитие. Залогът не е само пространствен, а дълбоко културен и политически, свързан с правото на град, правото на природа и правото на участие в решенията за бъдещето на града.

Един от основните изводи на изследването е, че градската природа не може да бъде мислена само като „фон“ или техническа инфраструктура, а като изпълнено със значения пространство, в което се кръстосват професионални знания (екологични, урбанистични), политически решения и всекидневни практики на жителите. Историята на парка представя политическите и обществени трансформации. От ловен парк в Царство България, през мащабните планове за лесопарк в социалистическата държава и застрашена от застрояване зелена площ в съвременността. Вторият ключов извод е свързан с ролята на експертите в гражданските инициативи. Фигурата на еколога, работил с години за създаването и поддържането на ботаническата градина, и появата на Инициативен комитет показват как се преплитат различни форми на знание, обществена ангажираност, професионална грижа за биоразнообразието, локална привързаност към мястото и гражданска отговорност към бъдещето на града. Тази комбинация дава като пример Баделема както за традиция и приемственост, така и в налагането на нови модели на екологично, културно и образователно съдържание. На трето място изследването очертава гражданското участие като критичен ресурс за производството на градски политики. Подписката с над 3000 подписа, залесителната акция с маслинови

дръвчета, почистването, детският празник „есен на Баделема“, както и активността в социалните мрежи, показват, че дори относително малък дял от населението на даден град, може да формира критична маса за устойчив градски натиск, когато действията са добре замислени и организирани. Четвъртият извод засяга концепцията за градски Екопарк. В рамките на този казус тя се оказва не само инструмент за добро управление на дадена зелена територия, а културен и политически проект, който свързва биоразнообразие, локална памет и екологично образование. Привличането на ученици и студенти, включването на експерти, разработването на нови форми на обучение и публични събития могат да превърнат Баделема в място, където се срещат различни поколения, професионални общности и граждани.

Бъдещето на Екопарк „Баделема“ е тест за това доколко Асеновград ще успее да намери баланс между частни и обществени интереси, които днес се сблъскват върху ограничените зелени площи. От една страна стои логиката на „капитала“ и натиска за застрояване; от друга желанието на гражданите за повече зеленина. Изходът от този конфликт ще покаже дали градът ще използва екологичното си богатство и локалното биокултурно наследство като основа за устойчиво развитие или ще ги третира като ресурс за ново застрояване. В този смисъл Баделема не е само „местна история“, а емблематичен случай за съвременните български градове, доколко те са готови да признаят зелените площи като общо благо, носител на памет знание и здраве, и да гарантират чрез политики и институции правото на качествен живот в града.

Библиография

Василева, А., & Кълева. Е. (2013). Българският постсоциалистически град: трансформация на публичното пространство, глобализация и идентичност. *Критика и хуманизъм*, 42(1-2), 95-109.

Венков, Н. (2012). *Гражданското общество и Женския пазар*. София: Изследователски център за социални науки.

Ганева-Райчева, В. (2021). Биокултурно наследство – да свържем биологичното и културното разнообразие (културни политики и практики). *Бюлетин „Наследство БГ“ – Научни известия*, 1, 57–63.

Даскалов, Х. (1978). Моят живот такъв, какъвто го видях. *Родопи*, 6.

Джамбов, А., Стоянова, В., & Димитрова, Д. (2017). Градско озеленяване и обществено здраве – съвременни научни постижения. *Социална медицина*, 1, 13–18. <http://dx.doi.org/10.14748/sm.v0i1.4080>

Игнатов, В. (2013). *От Станимака до Щатите. Преживелици*. Пловдив: Fast print book.

- Калинков, К. (2010). Функционалният подход в устройството и развитието на градовете. *Наука и икономика*, 82, 7-64.
- Кръстев, А. (2004). *Общинските съвети и кметове на Асеновград*. Асеновград: Екобелан.
- Кънева, Р. (2024). Зеленото наследство на българските градове. В И. Кабаков (съст.), *Културната памет на града* (pp. 120-147). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Марков, К. (2013). *130 години Ловно-рибарско дружество „Сокол“ – Асеновград*. Асеновград: Екобелан.
- Наскова, П., & Георгиева, П. (2025). Съвременни предизвикателства пред озеленяването в градска среда. *E-Journal VFU*, 23: 1-12.
- Петров, П. (2019). *Реконструкция и обновяване на сгради и градски пространства* [автореферат на дисертационен труд, Нов български университет]. <https://eprints.nbu.bg/id/eprint/4139/1/%D0%B0%D1%80%D1%85.%20%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%8A%D1%80%20%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%20-%20Avtoreferat.pdf> [20.12.2025].
- Петров, Ц., & Петрова, Е. (1984). *Учебна екологична база. Общински народен съвет – Асеновград, Окръжна станция на младите агробиолози – Пловдив, ОУ „Хр. Ботев“ – Асеновград*.
- Станчев, Х. (2003). *Ах, тези асеновградчани*. Асеновград: Екобелан.
- Техническо задание за проектиране на обект „Паркоустройство и благоустройство на градски Екопарк „Баделема“ гр. Асеновград“ [възложител: Община Асеновград]*. (2018).
- Шишкова, Д. (2020). Структура на конфликта в случая Бедечка. Физически и когнитивни измерения на социалната мрежа. *Социологически проблеми*, 52(2), 624-647.
- Cranz, G., & Michael, B. (2004). Defining the Sustainable Park: A Fifth Model for Urban Parks. *Landscape Journal*, 23(2), 102-120. <https://doi.org/10.3368/lj.23.2.102>.
- Fioretti, C., Pertoldi, M., Busti, M. & Van Heerden, S. (eds). (2020). *Handbook of Sustainable Urban Development Strategies*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://territorial.ec.europa.eu/sustainable-development/strategies/handbook-sud/> [19.12.2025]
- Hirt, S. (2013). Whatever Happened to the (Post)socialist City?. *Cities* 32(1), S29-S38. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2013.04.010>.
- Lefebvre, H. (1996). *Writings on Cities*. Oxford: Blackwell.

Slaev, A., & Hirt., S. (2022). Planning, Pluralism, Markets: Experiences from Post-Socialist Varna, *Planning Theory & Practice*, 23(3), 461-475, <https://doi.org/10.1080/14649357.2022.2061774>.

Steward, J. (1955). *Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution*. Champaign: University of Illinois Press.

Tsenkova, S. (2006). Beyond transitions: Understanding urban change in post-socialist cities. In S. Tsenkova & Z. Nedović-Budić (eds.), *The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe. Contributions to Economics*. Physica-Verlag HD. https://doi.org/10.1007/3-7908-1727-9_2.

Интернет източници

Красив Асеновград. (n.d.). https://krasivasenovgrad.bg/bg-BG/News/Home/Details/1025/spasete-ekopark-badelema?fbclid=IwY2xjawMrZ85leHRuA2FlbQIxMQBicmlkETA3MUUpvZkc2OFc4NkREdmpxAR4HWNhWZKvzViAr5GOKLPYG7xPWD-xGJJ7e31pF0U4VfPnxCBUznuB5JXEuzw_aem_IUGL3D6L88Y5GO3HyT996w. [19.12.2025]

Национален природонаучен музей – БАН. (n.d.). <https://www.nmnh.com/palaeontological-museum-in-asenograd-bg.html>. [19.12.2025].

Общ устройствен план на Асеновград. (2021). <https://www.asenovgrad.bg/uploads/MyDocuments//oup-op-tekst.pdf>. [19.12.2025].

Община Асеновград. (n.d.). <https://www.asenovgrad.bg/bg/novini/obshtina-asenograd-ne-prodava-eko-park>. [19.12.2025].

Общинска програма за опазване на околната среда на Община Асеновград 2018–2027 г. (n.d.). https://www.asenovgrad.bg/uploads/MyDocuments//opoos_asenovgrad.pdf. [19.12.2025].

РИОСВ-Пловдив. (n.d.). <https://plovdiv.riew.gov.bg/info/14/zashtiteni-mestnosti>. [19.12.2025].

Съюз на ловците и риболовците в България. Раздел „История и важни дати“. (n.d.). <https://www.slrб.bg/za-nas/istoria-na-slrб/vazhni-dati/>. [19.12.2025].

Университетска ботаническа градина. (n.d.). <https://www.ubg-bg.com/info-ubg-varna.html>. [19.12.2025].

Екопарк Баделема [Фейсбук страница]. (n.d.). Facebook. <https://www.facebook.com/profile.php?id=61575211705837>. [19.12.2025].

За по добър живот в Асеновград [Фейсбук страница]. (n.d.). Facebook. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=28751070381174901&set=a.443532552355396>. [19.12.2025].

- Ивайло Мирчев Екскурзовод. [Фейсбук страница]. (n.d.). Facebook. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=3663021943759961&set=a.596880673707452>. [19.12.2025].
- Закон за устройство на територията, обн. ДВ, бр. 1 от 02.01.2001 г., <https://lex.bg/laws/ldoc/2135163904>. [19.12.2025].
- Закон за биологичното разнообразие, обн. ДВ, бр. 77 от 09.08.2002 г. <https://lex.bg/laws/ldoc/2135456926>. [19.12.2025].
- Решение № 1595 от 26.09.2018 г. на Общински съвет Асеновград. (2018). <https://www.asenovgrad.bg/bg/resheniya/mandat-2015-g-2019-g>. [19.12.2025].
- Решение № 590 от 26.02.2025 г. на Общински съвет Асеновград. (2025). <https://www.asenovgrad.bg/bg/resheniya/mandat-2023-g-2027-g>. [19.12.2025].
- Община Асеновград. (2025, 27.03). *Становище на община Асеновград по повод твърденията за продажба на еко-парк, 2025 г.* [видео]. YouTube. <https://youtube.com/watch?v=JNJH2Yg9J9U>. [19.12.2025].
- Община Асеновград. (2025, 27.03). *Какво се случва с Екопарк "Баделема" - доц. Цено Петров (27.03.2025)* [видео]. YouTube. <https://youtube.com/watch?v=JNJH2Yg9J9U>. [19.12.2025].
- Красив Асеновград. (2025, 27.03). *Какво се случва с Екопарк "Баделема" - доц. Цено Петров (27.03.2025)* [видео]. YouTube. <https://youtube.com/watch?v=ffjRC7u8-1o>. [19.12.2025].
- European heritage Europa Nostra Awards. (2025). *The Art of Protecting Bedechka*. <https://www.europeanheritageawards.eu/winners/the-art-of-protecting-bedechka/>. [19.12.2025].
- The CIAM Charter of Athens, 1933: Outcome of a Similar Effort. (1963). *Ekistics*, 16(95), 263–267. <http://www.jstor.org/stable/43622757> [19.12.2025]
- The Leipzig Charter on Sustainable European Cities. (2007). [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/659384/EPRS_ATA\(2020\)659384_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/659384/EPRS_ATA(2020)659384_EN.pdf). [19.12.2025]
- The New Athens Charter, adopted by the European Council of Town Planners (ECTP). (2003). <https://ectpceu.eu/images/stories/download/charter2003.pdf>. [19.12.2025]
- The New Charter of Athens 2003, The European Council of Town Planners' Vision for Cities in the 21st Century. (n.d.). www.ceu-ectp.org/index.php?option=com_content&view=article&id=85&Itemid=118 . [19.12.2025]
- The New Urban Agenda. (2016). <https://habitat3.org/the-new-urban-agenda/>. [19.12.2025]

UNESCO. (1972). *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>. [19.12.2025].

Интервюта

Интервю с Цено Петров, проведено на 19.04 2025 г.

Интервю с Александър Георгиев, проведено на 23.08.2025 г.

Биографична справка: Д-р Васил Караджов е антрополог в секция „Дигитално културно наследство“ в Института за балканистика с център по тракология на БАН. Защитава своята докторска дисертация на тема *Устни наративи на града – конструиране на образи* през 2024 г. в ПУ „Паисий Хилендарски“, с научни ръководители проф. Мария Шнитер и проф. Ивайло Дичев. Интересите му са в полето на градската антропология с фокус дигитализация, градски политики, нематериално културно наследство и културен туризъм.

Short bio: Dr. Vasil Karadzhov is an anthropologist in the Digital Cultural Heritage section at the Institute of Balkan Studies with a Center for Thracology of the BAS. He defends his doctoral dissertation on the topic *Oral Narratives of the City - Constructing Images* in 2024 at the Paisii Hilendarski University of Plovdiv, with scientific supervisors Prof. Maria Schnitter and Prof. Ivaylo Dichev. His interests are in the field of urban anthropology with a focus on digitalization, urban policies, intangible cultural heritage and cultural tourism.

E-mail: vasil.karadzhov@balkanstudies.bg

ORCID: [0009-0000-6146-9070](https://orcid.org/0009-0000-6146-9070)

„ДА ЗАСАДИШ (В) ГРАДА“:**градското градинарстване и модели на градско обитаване****МЕГЛЕНА ЗЛАТКОВА**

Planting (in) the City

Urban Gardening and Models of Urban Dwelling

Meglena Zlatkova

Резюме: Статията анализира градското градинарстване като практика на обитаване в българския постсоциалистически град. На основата на дългосрочно антропологично изследване в жилищен район „Тракия“ в Пловдив текстът проследява как междублоковите градинки и периферните „ранчо“-градини се поддържат, трансформират и наследяват в условията на променящи се режими на управление, собственост и регулация на градските пространства. Градинката е разгледана като хетеротопично и хетерохронно пространство, в което се наслагват различни практики на грижа, присвояване и гражданско участие. Анализът показва как чрез повтаряеми практики на засаждане, поддръжка и защита на малки парцели земята градските обитатели превръщат абстрактното публично пространство в обитавано място. В този смисъл градското градинарстване се интерпретира като устойчив механизъм за вкореняване в града и като аналитичен ключ към разбирането на постсоциалистическите форми на обитаване и договаряне на публичното пространство.

Ключови думи: градско градинарстване; обитаване; публично пространство; постсоциалистически град; междублокови пространства; хетеротопия

Abstract: The article examines urban gardening as a practice of dwelling in the postsocialist Bulgarian city. Drawing on long-term anthropological fieldwork conducted in the Trakia housing district in Plovdiv, the study explores how inter-block gardens and peripheral “rancho” plots are maintained, transformed, and transmitted over time under shifting regimes of urban governance, property, and regulation. Urban gardens are approached as heterotopic and heterochronic spaces in which different practices of care, appropriation, and civic engagement overlap. The analysis demonstrates how repeated practices of planting, maintenance, and protection enable residents to transform abstract public space into lived place. From this perspective, urban gardening is understood as a durable mechanism of urban rootedness and as an analytical lens for understanding postsocialist modes of dwelling and the negotiation of public space.

Keywords: urban gardening; dwelling; public space; postsocialist city; inter-block spaces; heterotopia

„Да засадиш (в) града“:

градското градинарстване и модели на градско обитаване

Меглена Златкова

Градините, макар и „други места“ (Foucault, 1986), са неотделима част от общото пространство на града. Растенията и практиките на грижа за тях са сред най-ефективните средства за превръщане на абстрактните градски пространства в обживени места. В този смисъл подходът към градината в този текст се вписва в разбирането на Анри Льофевр за „произвеждането на пространството“ (Lefebvre, 2000), като разглежда междублоковата градинка не (само) като даден елемент на околната среда, а като резултат от социални, културни и телесни практики на обитаване. Както отбелязва Сандрин Бодри (Baudry, 2010), растенията имат потенциала да трансформират градския пейзаж, всекидневните практики и отношенията между хората и тяхното обкръжение, поставяйки в центъра въпросите за правото на град и за споделения проект за бъдещето в един все по-урбанизиран свят.

Темата за природата в града е важна за много дисциплинарни области, но докато дълго време тя дефинира границите между социалните, хуманитарните и природните науки, то в последните десетилетия се правят опити точно тази граница да бъде преодоляна и познанието да обхване тази междинна област на взаимодействие на човека с природата, свързана със създаването на природа – т.е. все още оставаме в антропоцентричния свят, в който природата е о-колна. В по-широкия интердисциплинарен дебат за градската екология и устойчивост зелените пространства се мислят като елементи на т.нар. „зелена инфраструктура“, която изпълнява ключови екосистемни функции в условията на климатични и социални трансформации (Gill et al., 2007). Макар тези изследвания да са ориентирани предимно към планирането и управлението на градската среда, те предлагат продуктивна рамка за мислене на градините като части от социално-екологична система, в която биофизични процеси и човешки практики са неразривно свързани (Brenner, Peck, and Theodore, 2010; Daněk et al., 2022). В този смисъл междублоковите градинки могат да бъдат разчетени не само като спонтанни или „остатъчни“ зелени зони, а като неформални елементи на зелена инфраструктура, които произвеждат храна, охлаждане, сянка и микроклимат, но едновременно с това са наситени със специфични социални значения и локални практики на обитаване (Argüelles, Anguelovski, and Dinnie, 2017; McClintock, 2014). Настоящият анализ обаче остава фокусиран върху антропологическото измерение на тези пространства – върху начина, по който екологичните функции на градинките се преживяват, интерпретират и

възпроизвеждат чрез всекидневни практики на засаждане и поддръжка. Настоящото изследване се вписва в нарастващия международен и регионален интерес към градското градинарство като социална практика в постсоциалистически контексти (Bellows, 2004; Balázs, 2018; Sovová and Krylová, 2019). Много интересни паралели се очертават в изследванията на градското градинарство в т.нар. бивши социалистически страни и най-вече в частните случаи на градинките в жилищните квартали (Zrnić, 2018; Zlatkova, 2015) като чувствителни отговори на социалните и културни промени, които настъпват в обществата като например – кога политиката на отдаване на общински терени за градско градинарство се превръща от държавна биополитика в по-скоро дейност на граждански активизъм; как мрежовите неформални обмени от социализма се трансформират в пост-социалистически; какво помнят хората, как разказват спомените си като се репозиционират спрямо настъпващите промени и пр. По-нови изследвания насочват вниманието към неформалните градинарски практики в рамките на социалистическите жилищни комплекси и междублоковите пространства, разглеждани като сцени на присвояване и всекидневна адаптация към променящи се режими на градско управление (Djokić et al., 2018; Tântaş, 2012, Galoş and Medeşan, 2022). В този дебат се вписва и анализът на Алекс Аксинте, Кармен Рафанел и Богдан Янку (Axinte, Rafanell and Iancu, 2025), които разглеждат използването на околблоковите пространства като форма на латентно общо благо и колективна практика в условията на постсоциалистическа несигурност. В българския контекст текстът стъпва по-скоро върху антропологията на града, развивана от Ивайло Дичев (Дичев, 2005), като аспект на града в преход. Интересна тенденция се очертава около изследванията на градското земеделие и градска екология в публикациите на Дона Пикард и изследователските екипи от социолози и архитекти, с които работи (Пикард, 2020; Pickard et al., 2022). Те обвързват градското земеделие с проблематиките на градски политики и нагласи и практиките на хората. По-антропологически подход се прилага в поредица интердисциплинарни изследвания в полето на културното наследство и биокултурното разнообразие, разработено от Валентина Ганева-Райчева, Петър Петров, Яна Янчева, Десислава Димитрова, Теодора Иванова, Юлия Босева (Петров и Ганева-Райчева, 2021), в което градината се изучава като взаимнообвързаност и влияние между растителните и човешките отношения. За разлика от анализи, фокусирани върху управленски режими или политики, това изследването все още остава при хората и разглежда кварталната градинка като устойчиво, наследяемо пространство на обитаване, което съпътства различни социални и институционални трансформации, но не навлиза достатъчно в растителния свят като видове, съобщества, микроекосистеми и др. Т.е., градинката ще бъде анализирана като малко парче град.

Статията представя опит за (авто)етнография на градското градинарстване, като описва два основни топоса – „градинката пред/зад входа“ и „ранчото в града“ като

градски пространства. Ще потърси отговор на въпросите: Какво означава градско градинарстване в условията на променящи се режими на управление на обществото и градските пространства и кои негови елементи остават вкоренени, хабитуално възпроизвеждани и наследявани във времето – особено в онези места, където парцелите запазват функциите си на градинки и/или „ранчо“ въпреки нормативни, институционални и икономически трансформации? Как градинките и градинарстването стават хетеротопична част от заселването на едно ново градско пространство и заживяването заедно на непознати в началото хора? Как нормативната (не)видимост на градското градинарстване след 1989 г. пренарежда локалните практики и ги прави едновременно устойчиви като култура и уязвими като право? Автоетнографският пласт е едно своеобразно завръщане към терена, но вече не толкова към историите на хората, а към зелените пространства между тях. Още в началото ще въведе терминологично делене, направено в следствие на резултатите от терена. Използвам понятието градинка като аналитично обозначение на малки, неформално обживявани зелени пространства в рамките на жилищния квартал – най-често междублокови зони, които юридически са публични или общински, но в практиката се индивидуализират или колективно регулират чрез всекидневни действия на засаждане, поддръжка и употреби. Градина тук се разбира в по-широк смисъл – като културна форма на организиране на отношенията между хора, растения и пространство – докато градинката обозначава именно нейния квартален, междублоков и често неинституционализиран вариант. Терминът „ранчо“ е зает от местния език на пловдивчани и обозначава периферни на жилищните зони усвоени парцели земя, използвани за градинарство предимно на зеленчуци и в регламентирани зони около квартала. В анализа „ранчото“ се разглежда като специфична форма на градско градинарстване, която разкрива напреженията между публична собственост, индивидуално ползване и наследяеми практики.

Методология и терен

Текстът се основава на дългосрочно антропологично включено наблюдение¹ и участие в живота на жилищния комплекс „Тракия“ в Пловдив, осъществявано с различна

¹ Изследването започна през 1999 г. като част от дисертационния ми проект „Етносоциология на града. По примера на град Пловдив“ и продължава и след неговата защита. Методологията е подробно описана в книгата ми (Златкова, 2012). Основен метод беше включеното наблюдение до 2021 г. В рамките на изследването са проведени над 30 интервюта с жители на квартала и 13 експертни интервюта и десетки свободни разговори. По-голямата част от информацията за градинките е събрана от периодични обходи на местата, наблюдение на техните трансформации, фотодокументация и разговори с част от градинарите. Тези разговори са документирани под формата на теренни записки, поради което наблюденията са представени в обобщен вид. Цитатите от интервютата са с анонимизирани събеседници. Продължих да следя и да документирам инфраструктурни промени, в т.ч. и на зелената инфраструктура в квартала, различни инициативи с гражданско участие, общински решения, групи в социалните медии, което ми дава възможност да проследя локалния квартален вариант на градските промени в Пловдив.

интензивност в продължение на повече от две десетилетия, както и на анализ на градски политики, местни регулации и практики на управление на общите пространства. В началото изследването беше насочено към изучаване на „града в преход“. Тъй като антроположките изследвания, макар и фокусирани върху конкретни въпроси, обхващат повече теми в стремежа да се разберат хората, градинките около блоковете често „попадаха“ в контекста на изследването ми. Наблюденията ми върху социалните взаимодействия започваха от състоянието на околблоковите пространства и постепенно се превърнаха в част от методологията ми – картографиране и идентифициране на съседски общности. Градинките бяха своеобразен вход при изследването на отношението публично-частно и трансформациите на градските пространства – например случаите с апартаментите на първия етаж; при опита да разбере „съседската общност“, която много често беше представена и в зоните пред и/или зад блока; когато се опитвах да разбера изразяването на „селски“ и „градски“ идентичности, но не бяха в центъра на моите интервюта и разговори. Макар и фокусът да беше „зад“ видимостта на подредбата на пространството, околблоковите градинки бяха винаги важни отметки в полетата на теренните ми записки и визуални данни. Сега ще фокусирам анализа върху тях.

Жилищният комплекс „Тракия“ е избран като пример за градски социален експеримент, наречен от мен „град на социализма“. Първите блокове са построени в средата на 70-те и началото на 80-те години на XX в. върху национализирани терени. Кварталът е населен с хора от различни региони на страната – селско-градски мигранти, млади семейства, работници и служители, както и пловдивчани, преместени от централните части на града (Златкова, 2012). За разлика от старите пловдивски квартали, ЖК „Тракия“ няма наследена символна градска топография – построен е върху поле. Комплексът възниква като град без минало, в който социалните връзки, идентичностите и практиките на обитаване се изграждат постепенно и ситуативно. Район „Тракия“ е един от най-големите и социално значими жилищни комплекси в града. Към края на 2023 г. в него са регистрирани около 60 000 жители, което е приблизително една пета от населението на Пловдив. Първите обитатели са в голямата си част млади семейства с малки деца, които към настоящия момент вече са пенсионери с внуци – т.е. наблюдава се една специфична наследяемост на

създадените в началото правила на обитаване и конструиране на пространствата на квартала², но едновременно с това способност за адаптиране³.

С аналитична цел в статията ще акцентирам върху градинарстването като аспект на обживяване на квартала. Основната ми теза е, че чрез практиките на засаждане и поддръжка на растенията жителите превръщат абстрактното административно пространство в обитавано място и е част от социалния ред в града. Както вече споменах, анализът стъпва върху наративи на жители, визуални теренни записки и материални следи в градската среда, които позволяват да се проследят взаимодействията между институционални регулации и всекидневни практики на обитаване (Златкова, 2012: 188–189). Това взаимодействие на хората с града, включително и с градската природа, се разглежда чрез две аналитични понятия – *вкореняване в града* и *градско градинарстване*. Под *вкореняване* разбирам процесите, чрез които градските обитатели създават устойчива връзка с мястото чрез повтаряеми, телесно и времево ангажирани практики и чрез материални, социални и символни инвестиции в обкръжаващото физическо и социално пространство.

Градско градинарстване използвам за концептуализирането на съвкупност от практики, знания и отношения, чрез които обитателите си взаимодействат с растенията, но и помежду си в условията на града – независимо дали тези практики са насочени към грижа за растенията или декорация на средата, за да го отгранича от градското градинарство, чиито анализ изисква друг тип изследване, в т.ч. и на агрокултурните практики и растителните видове, които се отглеждат. Понятието се използва, за да подчертае процесуалност в динамиката на усвояване, договаряне и трансформиране на общи пространства, а не като нормативна категория на градското земеделие.

Теоретичната рамка на цялостното ми изследване на града в преход се разполага в интердисциплинарно поле, в което се срещат подходите на Мишел Фуко – градинката като хетеротопия и „друго пространство“ (Foucault, 1986), на Пиер Бурдийо – като специфичен топос на взаимодействие между физическата среда и интериоризираните модели на поведение, описвани чрез понятията *хабитус* и *хабитат* (Bourdieu, 1977; 1980), и разбирането за градинката като градски палимпсест (Златкова, 2012: 49–56). В тази статия аналитично свеждам града до градинката. Като жива (инфра)структура на градското пространство тя може бързо да бъде изтрита, изкоренена или застроена, с

² Посочените данни са към 2023 г. от официалната страница на Община Пловдив. Интересна е таблицата с раждаемостта и смъртността на населението, в която може да се види, че в началото издадените смъртни актове са малко, но за сметка на това има стабилен процент на родените в квартала деца. Към 2023 г. ЖК „Тракия“ по население е по-голям от някои областни градове (пак там).

³ Интересен аспект от промените е и политическите конфигурации на изборите в Пловдив. В изследвания от мен период двама районни кметове спечелиха в следствие изборите за кмет на града.

което изчезват и материалните следи за нея. Същевременно тя може да функционира и като инструмент за забравя и заличаване на (ненужни) градски елементи, дефекти или отпадъци. В анализа времевите пластове се разглеждат през продължителността на обитаването и през жизнените траектории на жителите, а не като строго отделени исторически периоди. Градинките се променят заедно с хората, които ги създават, поддържат и предават, което позволява различни режими на обитаване да съществуват едновременно в едни и същи пространства.

Градинката в социалистическия и постсоциалистическия град: между регулациите и обитаването

Социалистическият град в България се изгражда върху идеята за ускорена урбанизация и модернизация след Втората световна война. Форсираната селско-градска миграция води до хроничен недостиг на жилища, инфраструктура и пространства за социална комуникация. В отговор на тези дефицити държавата разработва мащабна жилищна политика, ориентирана към изграждането на големи жилищни комплекси с многоетажни блокове в повечето големи градове на страната.

Градинката пред входа се появява именно в празнината между градоустройственото намерение (плана) и неговата реализация. Тя функционира едновременно като инструмент на властта за съ-участие в т.нар. облагородяване на градската среда, но и като възможност за жителите да одомашнят малка зелена площ, в която са въплътени идеология, инфраструктура и всекидневни практики на обитаване. Паралелно с това в т.нар. „ранчо“ – парцели общинска земя, предоставяни за ползване – е заложена политика за самозадоволяване на градското население чрез участие в производството на земеделска продукция за лично потребление. В този смисъл градинката и ранчото представляват две различни фигури на градското градинарстване, вписани в променящи се режими на публична и частна собственост.

Една от последните нормативни рамки от късния социализъм, която ясно артикулира градското земеделие като публична политика, е Постановление № 26 на Министерския съвет от 23 април 1987 г. То създава условия за предоставяне на парцели до 200 кв. м в близост до населените места, раздавани от изпълнителните комитети на общинските народни съвети. В текста на постановлението се разчита едновременно функционалната и дисциплинарната логика на късния социализъм: гражданите получават възможност да отглеждат зеленчуци, докато държавата осигурява вода и упражнява контрол върху незагрозяването на района.

В Община Пловдив моделът на градско градинарство от късния социализъм не е кодифициран в отделна общинска наредба. Той функционира чрез мрежата на Общинския народен съвет и се вписва в по-широкия правен режим на Закона за

собствеността на гражданите (1973–2005 г.), който строго ограничава частното притежание на земя и поддържа големи периферни терени под общински контрол. В тази нормативна среда градинарството е възможно единствено като право на временно ползване, а не като собственост. Това позволява на гражданите да обживяват територии без гаранции за дълготрайност или правна защита срещу бъдещи промени. Временното обживяване на общинска земя функционира като форма на ритуализирано присвояване, носеща следи от социалистическия модел на организирано градинарстване.

Разглеждана през концепцията на Мишел Фуко за „другите пространства“, градинката пред входа може да бъде анализирана като хетеротопия – място, което едновременно отразява, компенсират и пренарежда социалната реалност (Foucault, 1986). Тя функционира като лиминално пространство, в което паралелно се наслагват различни политики и режими на обитаване. Градинките са места, в които се разчитат житейските траектории на мигрантите от селата, които интерпретират пространството пред входа като двор или пък като място на по-възрастното поколение – майки и бащи от село, които са дошли в градските апартаменти на децата си, за да помагат в отглеждането на внуците или самите те да получават грижа. В градинките пред входовете са запазени и следите от социалистическите процедури за колективна мобилизация – т. нар. „ленински съботници“, квартални комитети, нормативно разпределени територии около блока – чрез които държавата се опитва да наложи идеологията за колективна взаимопомощ и колективна дисциплина и да обучи новите социалистически граждани в гражданство. Градинките пред блоковете стават и един от критериите за колективни дестинктивни за-белязвания, каквато е процедурата „образцов дом“ във варианта ѝ „образцов вход“. Тъй като големите жилищни квартали в повечето случаи се изграждат първо като сгради и хората се заселват в тях, а едва след това се изгражда средата около тях, околблоковите пространства остават недоизградени и се оставят на грижите на гражданите, организирани от „Отечествения фронт“⁴ и районните народни съвети.

Мишел Фуко нарича хетеротопии онези места, които компенсират недостатъците и недостатъчностите в обществото. Хетеротопичността на градинката запълва недовършеностите на социалистическия проект на жилищните комплекси или по-малки групи от многоетажни блокове, в които се заселват много нови и различни хора.⁵

⁴ В ЖК „Тракия“ най-интензивните строежи на жилищни блокове и съответно най-големите инвестиции се случват през 80-те години на XX в. (Сукарев, 2023).

⁵ Ивайло Дичев развива идеята за изграждане на зелените градове на социализма и в частност на София като евтин начин да се запълни градското пространство, за да не изглежда града незастроен (Дичев, 2005). По подобен начин тази градоустройствена политика, която днес бихме нарекли екологична, се възпроизвежда и до съвсем малки зелени площи и зони, но за разлика от градските паркове, в които

Градинката компенсира липсата на довършена инфраструктура, липсата на частно дворно пространство, липсата на площи, кафенета и пейки за сядане. Почините за образцовост, т.е. максимално доближаване до идеалното и желано градско обитаване на пространствата на кварталите, се реализират и чрез организирането на „съревнования“ между отделните съседски общности, които са и механизми на постоянен дарообмен със състезателен характер (Мос, 2001) между държавата и гражданите. Държавата чрез инвестиционната си жилищна политика предоставя тази възможност на гражданите, а те превръщат градската среда в свое място за живеене.

Задължението на Шести Районен народен съвет беше да осигурява дървета, храсти, цветя, например семена, да окосява, да се грижи за тревните площи, да се поддържат водопроводните хидранти – осигуряване на маркучи за поливане на тези тревни площи. На всички, почти на всеки блок бяха раздавани и пейки, и маркучи. Такава организация имаше. Също кметството съдействаше за редовно събиране на сметта, ръчно метене на спирките, автобусните графици и т.н., миене, като също се осигуряваше техника, строителни материали, техническо ръководство, за възстановяване на тези пътеки до входовете, тротоарите, които хората си направиха почти сами. Правеха се детски площадки, лека спортна база, играшки, такива истории. На територията, околблоковите пространства бяха разделени и всеки блок си знаеше каква територия трябва да почиства. Имаше си тука низови организации и така беше разпределена територията. Квартални комитети на ОФ имаше и беше много хубаво, че ги имаше. Те бяха задължени да се поддържат дърветата, храстите, които се садяха на територията на квартала. Помагаха да се посадят тези дървета и храсти, цветя, създадоха зелени площи, участваха с доброволен труд при строителството при строежа на пешеходни пътеки, подходи. Имаше едни такива почини „Действителен стопанин на своята територия“. Първенци се излъчваха. Имаше „Зелени патрули – пионерски команди“. (Евангелина, 55-годишна към момента на интервюто през 2005 г. По това време – служител на кметство „Тракия“)

Тези практики на дарообмен между граждани и държава, но и между съседи са обмени на статуси и услуги. Те са и дистинктивна процедура за „ставането на гражданин“ и задаване на идентичности и роли. Чрез възможността за закупуването на жилище или наемането на ведомствен апартамент те стават жители (постоянни или временни) на града⁶. От една страна, има първоначален дар – от държавата за гражданите, от друга

общините инвестират, то в кварталните градинки и тези в околблоковите пространства участват и градските жители.

⁶ Социалистическата политика за урбанизация, описана от Ивайло Дичев като процес на „усядането на номадския комунизъм“, представлява опит държавата да трансформира мобилното социалистическо население в уседнали, пространствено дисциплинирани общности. Тази логика на „колективно дисциплинирана териториалност“ се материализира в стандартизираните жилищни блокове, в които движението се превръща в уседналост, а всекидневните практики – в инструмент за политическо управление на пространството (Дичев, 2003). Селективността при достъпа до апартамент в града се

страна, тя им делегира задължението да се грижат за общото благо, легитимира ги като добри „стопани“⁷, а от трета страна, задължава „добрите стопани“ да се самоорганизират, за да се компенсират липсата на ресурси. Видимостта на градинката пред блока като общо пространство е не просто естетически резултат, а своеобразна социална сценография, в която се обективират отношения на власт. Това е двупосочен процес на конструиране на локална идентичност чрез пространството и чрез ритуализирани жестове. Този символен капитал (статусът) лесно се конвертира в социален, икономически и политически от агентите в полето (Bourdieu, 1986), защото в обществото на социализма действа много силно системата от връзки и т.нар. „втори мрежи“⁸.

След 1989–1991 г. регулативната логика се изменя. Новите институции не наследяват разбирането за градското градинарство като инструмент на социалната политика, а Постановление № 26 остава без правоприменик. Общините започват да прилагат Закона за общинската собственост (1996 г.), който преформулира земята като имуществен актив, а не като социален ресурс. В новите наредби градското земеделие не присъства като функция на урбанизма. Това нормативно изчезване създава възможност, в който регулираните социалистически градинки губят институционална подкрепа, без обаче да изчезват незабавно от градския пейзаж.

Именно в тази недостатъчно ясна регулация пустеещи терени – край индустриални зони, железопътни трасета и незастроени междинни площи – започват да се превръщат в неформални градини, поддържани от индивидуални или семейни стопани⁹. Те възпроизвеждат познати модели на грижа, но вече без правовата сигурност на социалистическия режим. Тези градини са „търпени“ от администрацията – понякога негласно насърчавани, друг път игнорирани. В ползването на парцелите може да се разчетат всекидневни практики, наследени от периода на социализма, вписани в условията на постсоциалистическа несигурност. Тяхното съществуване е временно: могат да съществуват десетилетия, но да изчезнат за дни при появата на инвеститорски интерес или решение за градоустройствена промяна. Тази двойственост между временно и трайно, между обживяно и застрашено,

основава на системата от масови привилегии на обществото на социализма, която анализират Нина Николова и Мирослава Георгиева (Николова и Георгиева, 2003).

⁷ За механизмите на дарообмен, заложили в политиките за жилищно настаняване на социалистическата държава вж. Златкова, 2012; Parusheva, Marcheva and Zlatkova, 2010.

⁸ Споменаването на „вторите мрежи“ отправя към изследванията на историческата социология на социализма. Основните предпоставки на тази теория са, че „мрежи има не само при социализма; само социализмът обаче е общество на мрежите“ (Деянов, 2003: 83). Функцията на вторите мрежи, или т. нар. „връзки“, е преразпределителна на статус срещу вещи, вещи срещу статуси и статуси срещу статуси (Деянов, 2003; Бунджулов, 2003; Райчев, 2003).

⁹ Картографиране и анализ на последните останали зеленчукови градини в ЖК „Тракия“ прави [Велиан Попов](#).

превръща неформалните градини в хетеротопични пространства и палимпсести на прехода¹⁰.

От началото на 2000-та година Пловдив изгражда нормативна рамка, в която общинската земя все по-ясно се третира като икономически актив. Ключова роля играе Наредбата за придобиване, управление и разпореждане с общинско имущество (2010 г. и сл.), която регламентира търгове, наеми, оценки и процедури за промяна на предназначението на терени. В този документ земята не е мислена нито като социален ресурс, нито като екологичен капитал, а като обект на икономическо управление. Градското градинарство не съществува като правна категория. Паралелно с това Наредбата за развитие и опазване на зелената система въвежда дефиниции за зелени площи като паркове, градини и зони за отдих, но изрично изключва земеделското им използване. В този модел градинарството се интерпретира не като грижа, а като нарушение на „предназначението“ на зелената площ. Наредбата за местните такси и цени на услуги допълва този подход, като разглежда терена през логиката на оценката и функцията, без да предвижда механизми за социално отдаване на земя.

Така през първото десетилетие на XXI век градското градинарство отсъства нормативно, въпреки че продължава да съществува като практика. Ако разгледаме градската градинка като взаимодействие между хабитус и хабитат, тази трансформация може да бъде интерпретирана като разминаване между правния език и практиките на всекидневното обживяване: земята не е нито земеделие, нито озеленяване, нито социална услуга. Тази правна „невидимост“ обяснява антропологически наблюдаваното изтъняване на градинарските територии през последните години – те остават социално устойчиви и културно значими, но нормативно уязвими.

Именно в този контекст неформалните градски градини са хетеротопии в смисъла на Мишел Фуко. Те събират в себе си остатъци от различни времена и режими – социалистическия колективизъм, тактиките на оцеляване от прехода и новите постсоциалистически практики на самоорганизация. Те са едновременно видими и невидими, вписани в всекидневието, но изключени от регулацията; обитавани, но потенциално заличими. Тази амбивалентност ги превръща в своеобразни лаборатории на постсоциалистическата градска ситуация.

¹⁰ Такъв тип градинки-ранчо бяха премахнати през 2015 г., във връзка с дейности по разширяване на парк „Лаута“ в Пловдив, който е своеобразен зелен пояс от северната страна на ЖК „Тракия“. Промяната на това градско пространство, познато като градините до блок 7 в Микроайон А9. Тези трансформации, в това число и няколко останали градинки може да се наблюдават в Google Earth: https://www.google.com/maps/@42.1356874,24.7843748,350m/data=!3m1!1e3?authuser=0&entry=tту&g_ep=EgoyMDI2MDEyOC4wIKXMDSoASAFQAw%3D%3D.

След 2009 г. Законът за управление на етажната собственост (ЗУЕС), подкрепен от Наредба за определяне на прилежащата площ към сгради в режима на етажна собственост, чрез които може да се прехвърля собствеността на земята върху живущите в дадения блок за поддържането и използването ѝ се добавя нов пласт към тази динамика. Макар собствеността върху междублоковите терени да остава общинска, общността на входа е институционализирана като юридически субект, който взема решения за поддръжка, намеси и промени в близката среда. Градинката се превръща в пространство на формализирано участие, но подчинено на общинските регулации. Това участие е амбивалентно: от една страна, жителите получават глас; от друга, – техните действия са допустими единствено в рамките на строго определени нормативни граници. Доброволците, които искат да поддържат градинките, са задължени да поддържат и спортните, и детските съоръжения, които трябва да отговарят на изискванията за безопасност, а всичко това означава разходи, в това число и плащане на водата за поливане. Предвидени са и няколко ограничения: в тези площи да не се отглеждат животни, да не се паркират коли извън съответните паркоместа, да не се складират вещи, да не се поставят огради и да не се извършва рекламна дейност. При нарушение доброволците биват санкционирани с парична сума от 50 до 500 лева (Чипева, 2012).

Общината също „се завръща“ чрез програми за обновяване, но нейното присъствие е предимно регулаторно и проектно, докато всекидневната поддръжка остава делегирана на жителите. Това създава специфично постсоциалистическо „партньорство“, което по-скоро функционира като асиметричен механизъм на взаимно наблюдение и санкциониране: общината следи за ограждания, незаконни навеси и нерегламентирано засаждане, а жителите – за неизпълнение на общинските ангажименти.

Тези нормативни пластове не „заменят“ практиките, а ги пренареждат: част от градинките остават трайно поддържани, други изтъняват или изчезват, а трети се преместват към по-слабо видими терени. В следващата част показвам как това се чете в пространството на квартала чрез три устойчиви топоса: градинката пред входа, задната междублокова зона и „ранчото“ в периферията.

Градското градинарстване и околблоковите пространства – форми на обитаване и обживяване

Практиките на градско градинарстване се разгръщат в цялата история на квартала на фона на демографски промени и уплътняване на застрояването на възможните за градинарстване площи. Първите заселници днес са в пенсионна възраст, а част от практиките и биокултурните знания за отглеждане на растения се наследяват в

рамките на домакинствата и съседските мрежи именно от споделената грижа за градинките. След 1990-те жилищният пазар се активизира, появяват се нови блокове и нови обитатели, а в част от новото строителство поддръжката на зелените площи се поема от професионални фирми. В старите блокове се наблюдава разслоение: някои градинки са обновени и декорирани, други са изоставени. Много често, когато липсва устойчиво лидерство или съгласуваност, междублоковото пространство започва да изглежда занемарено:

Сега, ако минеш отзад между блок X и блок Y – от нашия (Z блок) нататък, всичко е буренясало. Няма пътечка, нищо не се вижда, то е занемарено... и всичко е станало като запустяло поле, а е междублоково пространство. Те са изчезнали тези пътечки, които бяха... (Валерия, една от първите заселнички; интервю 2004 г.)

Овощна градина 2002 г.

Същата градина 2015 г.

Ил. 1. Промяна на околблоково пространство – „изчезналата овощна градина“ в ЖК „Тракия“, Пловдив. Автор: Меглена Златкова. Източник: личен архив.

Смяната на лидерството е свързана не само с промяна на нормативната база за символната ефикасност на излъчения от етажната собственост отговорник, който общува с общинските служби, особено след 2009 г., но и от биографични промени в житейските ситуации на активните градинари. В този смисъл може да се каже, че градинарството остава ненаследено. В тези случаи поддръжката на градинките е изоставено или обратно – някой друг започва да се грижи за предблоковото пространство по своя си начин (пример - ил. 1).

В жилищните комплекси от социалистически тип, и особено в район „Тракия“, градинката рядко е еднородно пространство. Още в първите години след заселването се оформя стабилна пространствена асиметрия: предната зона пред входа, която функционира като „лице“ на входа, и задната зона, която остава по-слабо регулирана

и по-често занемарена. Условно това може да се формулира като местно правило: отпред се поддържа за видимост, отзад – за употреба.

Ил. 2. Градинката пред входа. Снимките са от 2025, 2015 и 2002 г. Автор: Меглена Златкова. Източник: личен архив.

Градинката пред входа е средоточието на видимата грижа. Там са цветята, декоративните храсти, пейките, асмите, беседката, дори и мултимедията или – телевизора за гледане на футболни мачове. Това е пространството за социално представяне – мястото, където се събират съседите, където се конституира входът като общност, където се извършват ритуали като гроздобера или се отбелязват празници – там се играе хорото при извеждане на булката, или вземането на младоженец или кумове, посреща се Нова година, споделят се храна и напитки и др. Там трудът е публичен, видим и оценяван, но и критикуван.

Задната част остава в периферията на погледа и на регулацията, но именно тя оформя ежедневиия градски пейзаж, видим от терасите и прозорците на блоковете, които ограждат т.нар. поляни – зелените междублокови пространства. Това е пространство, което едновременно не се вижда и се вижда от всички, но остава възприемано като ничие. Тъй като поддръжката на тези терени е общинска отговорност, а общината често не разполага с ресурси за системна поддръжка, част от обитателите започват да оформят в тях свои малки градинки.

Много често живеещите на първите етажи компенсират ограниченията на терасите с решетки за безопасност, като използват пространството под тях като склад или място за инструменти. В тази „незабележима“ зона възникват първите форми на неформално градско земеделие – миниатюрни зеленчукови лехи, които могат да бъдат наречени „градско ранчо“. Обитателите присвояват малки ивици земя, ограждат ги с подръчни материали и засаждат зеленчуци и цветя. Тези на пръв поглед незначителни практики разкриват важни социални механизми: пренасяне на биокултурно знание и градинарски хабитус в рамките на градския хабитат и трансформиране на анонимното панелно пространство в обживяно и усвоено/присвоено място.

Именно „задният двор“ е зоната, в която най-ясно се проявява напрежението между общото и частното. Общата земя тук е твърде слабо регулирана, за да бъде контролирана ефективно, но достатъчно достъпна, за да бъде присвоявана. В този смисъл зоната зад блока функционира като хетеротопично пространство: едновременно част от града и отделена от него, позволена и неподдържана, временна и упорито трайна.

Ил. 3. Градинката зад входа. Снимките са от ляво на дясно първите три са от 2025, а четвъртата от 2019 г. Автор: Меглена Златкова. Източник: личен архив.

Социалният контраст между „лицето“ и „гърба“ на блока отразява вътрешната структура на входа. Дългогодишните ми наблюдения и визуално документиране на микротрансформациите в околблоковите пространства показват, че когато съседската общност е стабилна или има ясно разпознаваеми лидери, видимата част е подредена, обживяна и естетизирана. Когато отношенията са конфликтни или фрагментирани, задната зона се превръща в буренясала ивица, в която отделни жители действат индивидуално, без координация. Понякога и зад добре поддържаната зеленчукова градинка също може да се крият конфликти, защото някой има възможност да произвежда зеленчуци и плодове, но те не се ползват от целия вход.

Това двойствено пространство – фасадната градина и „задният двор“ – разкрива не просто два начина на поддържане, а два режима на употреба и регулация. Формализираният ред отпред и неформалният ред отзад съществуват едновременно, наслагвайки различни исторически пластове: социалистическите практики на колективна мобилизация, тактиките на оцеляване от прехода и постсоциалистическите форми на „тихо“ присвояване на общи пространства.

В градинката – и отпред, и отзад – се отразява динамиката на съседската общност: тя е видима, когато действията са споделени; разпада се, когато връзките отслабват; и може отново да се активира, когато някой реши да вложи труд и постоянство там, където дълго време е имало градска поляна.

„Вертикалните градини“: добро съседство и асмите като превръщане на балкона в двор

Ил. 4. Вертикални градини с лози. Първите две снимки са от 2025, а третата е от 2015 г. Автор: Меглена Златкова. Източник: личен архив. Колаж: Chat GPT

Сред най-разпознаваемите практики на градско градинарстване в ЖК „Тракия“, както и в други социалистически жилищни комплекси, е пускането на асми по фасадите на блоковете. В последните години, освен лозите, се засаждат и други растения – киви, рози, тикви, тиквички, краставици и увивни декоративни видове, които се разполагат по фасадите на блоковете. Този тип вертикални градини имат няколко функции. Засенчват балкона през лятото, като намаляват жегата в стаите и се използват особено успешно за апартаменти с южно и западно изложение. Превръщат балкона в „мини-двор“, където може да се суши пране, да се седи на прохлада, да се държат буркани и сандъци, създават интимност, защото „зелената завеса“ прикрива апартамента без да го затваря, безплатно е (по времето на социализма има дефицит на готови сенници за балконите), а е и зелен климатик.

Поддържането на асмите е специфична форма на градско градинарстване, тъй като изисква сравнително постоянен труд – подрязване, привързване, пръскане и поливане – който се разгръща едновременно на балкона и в общото околблоково пространство. Въпреки това реколтата обикновено се възприема като принадлежаща на „стопанина“ на балкона, което въвежда интересна амбивалентност между общо усилие и

индивидуално ползване. Тази амбивалентност рядко води до открити конфликти и по-често се регулира чрез негласни съседски договорки.

В аналитичен план асмите могат да се мислят като форма на „заземяване“ на модернистичната архитектура. Чрез тях вертикалната логика на панелния блок се „сваля“ към земята, а фасадата се превръща в обживяно пространство. Балконът престава да бъде чисто архитектурен елемент и придобива функция, разположена между стая и двор – едновременно видима за всички и усещана като „своя“.

В този смисъл вертикалните градини пренареждат отношенията между вътрешно и външно, между частно и публично. Те вписват личното пространство в общата фасада и създават още една форма на присвояване на градската среда, различна от хоризонталните градинки пред и зад блока. Така на едно и също място съжителстват два режима: официалната архитектура на колективното жилищно строителство и неформалната, жива съседска естетика, която трансформира фасадата в социално пространство.

Асмата може да бъде разглеждана и като хетеротопичен елемент: практика, типична за къщи с дворове, която е пренесена и адаптирана към условията на панелния блок. Биокултурното и технологично знание за отглеждане на лози се „качва нагоре“ по етажите и свързва апартаменти, балкони и общи площи в една непрекъсната вертикална структура. В този смисъл градината вече не е само на земята, а се разполага по фасадата, създавайки нови форми на пространствена и социална свързаност.

В много от входовете асми са оформени и в пространството пред блока, където те имат по-различен статут: не като индивидуално продължение на апартамента, а като част от общата поддръжка на входа и неговото публично лице и дори като хол на открито. Така вертикалните градини съществуват едновременно като индивидуални и колективни практики, вписани в различни режими на видимост и употреба.

„Ранчото“ по периферията

По периферията на ЖК „Тракия“ – обикновено в ивиците извън регламентираното застрояване, край промишлени зони или покрай железопътната линия се обособяват зони с т. нар. „ранчо“ и стават част от един специфичен градски пейзаж¹¹. Това са малки зеленчукови парцели, раздавани първоначално като форма на стимулирана самопомощ. В социалистическия период „ранчото“ е привилегия – често предоставяно на активни членове на ОФ, партийни членове, отличници на социалистическия труд. Правото на ползване е евтино, конкуренцията – силна, а достъпът – неравно

¹¹ Виж подробно [картографиране](#) на местоположението на тези парцели и анализ на бъдещето на градското земеделие в Попов, 2025.

разпределен. Ето как правилата и правилностите за ползване на тези парцели са обвързани в цялостен наратив за споделеното съседство на жителите на един и същи вход:

Ми след работа през седмицата, там отиват в събота и неделя и...така. А има други, които го дават и под наем. Да, знам тука баба Наде, която живееше в Иванови, те бяха едно семейство. Като се настаниха в апартамента в нашия блок, бащата почина и баба Наде беше секретар на партийната организация. И тя взе земя. Добре, ама единият ѝ син не е много добре и му дадоха жилище по болест (вид социално жилище). Тя отиде да живее при него и тука останаха да живеят младите. Тя в един период копаше и нещо работеше, но като се премести там, го даде на едно друго семейство, което е пак във този блок, което го работи и нещо им дава. Нещо като под арендичка, а то не е тяхно. Даже и други знам, че... Значи тука всичките бяха активисти на партията. Семействата X, Y и Z – те всичките имат местенца нататък, а значи Y и те имаха...и те са го дали под наем тяхното място на нещо като под аренда. Търгуват си го на общо основание без всякакво законно основание. Не знам дали някой ги лови и някой знае и се е заинтересувал за тея земи изобщо. Почти всички имат. Комшията Димитров беше сял някакъв особен сорт домати, та ни донесе да опитаме един розов домати. Баба ти Вера, нея децата я мразят, защото и тя мрази децата, и периодически и изскубват ту ягодите, ту и обират доматиите. Тя ходи там да сее, с една кофа и с мотика и целогодишно там работи в ранчото си, а то ражда много. Домати, компоти, овощки са си бучнали там вътре... всичко. (Ирина, 55-годишна, жителка на квартала, 2002 г.)

Тези градски земеделски градини, са своеобразни хетеротопии на градската периферия: пространства, които са едновременно вътре и извън града, регулирани и нерегулирани, временни и дълготрайни. От една страна, те материализират социалистическия принцип на „самозадоволяване чрез труд“, а от друга – в постсоциалистическия период се превръщат в тактика за оцеляване в условия на икономическа криза и институционален разпад. Тази пространствена амбивалентност на зеленчуковите градинки е визуализирана и чрез формите на „отграничаване“ на парцелите¹². Освен грижа за природата, чрез засаждане и грижи за растенията, градинките са пример и за екологични практики на рециклиране в града и повторна употреба на „ненужни вещи“ – пластмасови съдове, автомобилни гуми, полиетилени или изхвърлени прозорци след смяна на дограмите в блоковете, превърнати в оранжерии. Използват се и много „традиционни“ практики за предпазване и охраняване на имотите като например, засаждане на къпини и малини по границите на парцелите, които във всички сезони да предпазват градината от кражби или влизане на животни, а и дават плодове. Градинките в градската периферия, макар и маргинални, всъщност са много добре организирани социални пространства. Погледнати от далече и от земята, тези градски места създават специфичен градски

¹² Официално ползвателите нямат право да изграждат огради, според нормативните документи.

пейзаж – отвън се виждат „ненужните“ и „загрозяващите“ предмети, приличащи на боклуци в контраст с добре подредените градинки зад оградите. Но вглеждайки се във всеки един предмет и неговото разположение в пространството, може да се види, че всъщност градинката е много добре организирана и функционално балансирана – и като градинарстване, и като охраняване. От една страна, градинките скриват отпадъците на хората, от друга страна, отпадъците пазят земеделската продукция от хората.

Ил. 5. Ранчо в града – периферните градини. Снимките са от 2020 и 2015 г. Автор: Меглена Златкова. Източник: личен архив.

РАНЧО

Ил. 6. „Рециклирай (в) града“. Първата снимка е от 2020 г, а другите три - от 2015 г. Автор: Меглена Златкова. Източник: личен архив. Колаж: Chat GPT.

Ранчото е част от спомените и на следващите поколения, родени в края на 80-те години на XX век. Всекидневните практики на градинарстване стават не само от семейните стратегии за производство на допълнителна храна в градски условия и в дефицити, но в плана на паметта, споменът за ранчото се съчетава със спомена за детството. Ще си позволя да споделя част от автобиографичен разказ на антрополог, взел участие в изследване на кварталите на Пловдив през 2018-2019 година, в който се съчетават тези два пласта – на спомена за общоградска практика, но вписана в биографичния опит на градските обитатели:

Баба ми живее в Тракия и тази година става на 90 години. Живее в 51-ви блок – срещу Пощата в Тракия. Помня, че бях 12-13 годишна. Тя и дядо все ходиха „на ранчото“. Така странно ми звучеше тази дума, какво е това ранчо? Един ден отидох там заедно с дядо. Той много обичаше земята, а може би и много от хората в онова общо ранчо, също я обичаха. Какво беше ранчото? Това беше едно парцелче земя, къде оградено, къде не, но винаги с някакви граници. Тези парцелчета различни хора от Тракия бяха превърнали в зеленчукови градини, с цветя и овощни дръвчета. Баба ми казваше, че всеки може да си вземе колкото може и поиска (място). Вода имаше само на няколко места и затова се започваше едно мъкнене на кофи за поливане. Най-яркият ми спомен от ранчото са

ягодите на дядо – червени, не много големи, но безпардонно ароматни и вкусни. Баба вече не помни много за ранчото, но съвсем скоро ми разказа пак за него.

Мина много време вече, ама преди около 15–20 години си имахме „ранче“ тука, в квартала, там малко встрани от нашия блок, към гората, към Лаута. Имаше насам поле, поляни имаше. Ние не знаехме, че има такова нещо. Иначе живеехме в „Тракия“ още от самото начало докато го строяха, улиците – кални, прашни. После дядо ти вечно си беше там – с торбичките, отива в гората, тори си, това неговото ранчееее. Един ден там отивахме на разходка, виждахме хората – питахме. Викаха „Идваш тука, обръщаш и край“. Секой си ограждаше. Правеха хората, изкарваха много. Особено имаше един човек – той пък завладя много. Цял декар! И продаваше. Да-а. Работеше. Извади си помпа – вода имаше. Поливаше си. Добре беше де. Нямахме от цяла Тракия хора там, ама който е по-близко. Не бяха малко хората все пак, ама сега ги вземаха вече. Засяха дървета ли, какво, някакъв парк правят май. Такива „ранчета“ вече не гледат хората.

Из спомените на А. А., 33-годишна, и баба ѝ, 90-годишна, за „Тракия“. Историята е записана през 2019 г.¹³

В годините след 1989 г. тези парцели променят своята функция. За много пенсионери, останали без стабилен доход, „ранчото“ продължава да бъде жизнен ресурс: място за производство на зеленчуци, плодове, компоти, зимнина. За други обаче – особено за по-младите – то придобива нова естетическа и рекреативна стойност. Някои „ранчо“ се превръщат в малки „летни стаи“: с навеси, масички, пейки, цветя и декоративни елементи, които превръщат зеленчуковата градина в зона за отдих. Тази естетизация съществува успоредно с икономическата функция – втори пласт в хетеротопичната природа на ранчото.

Градините в периферията на Пловдив като цяло претърпяват дълбока трансформация. След реституцията много от терените, на които в социалистическия период са били раздадени парцели за ранчо, се превръщат в частни имоти и се използват за строеж на промишлени или търговски обекти, жилищни сгради, а и за разширяване на зелената площ на парк „Лаута“. Възможностите да наемеш парче общинска земя за градина стават все по-ограничени, а градските градинари попадат в далеч по-конкурентна ситуация от тази през 70-те и 80-те години. Част от първите квартиранти – хора, които обработват едни и същи площи от десетилетия – днес са пенсионери, все още силно свързани със селския си опит и с висока компетентност в отглеждането на плодове и зеленчуци. В други случаи тези парцели се естетизират: сядат се цветя, монтират се навеси, маси и столове, малки импровизирани стаи. Градината се превръща по-скоро

¹³ Историята е част от Виртуалното портфолио „Кварталите на Пловдив „заедно“, елемент от едноименния проект на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ и, АКЕА „Медиатор“, Фондация „Стойна Кръстанова“ и с подкрепата на ОФ „Пловдив 2019“. Проектът беше част от културната програма на Пловдив 2019: Европейска столица на културата.

в място за отдих, отколкото в средство за продоволствено оцеляване. Макар земята да е формално наета или дори да има неясен статут, хората, които са я обработвали 20–30 години, я усещат като своя градина в допълнение към панелния апартамент.

Ил. 7. Индивидуализация на градинките. Снимките са от ляво на дясно съответно от 2020, 2015 и 2020 г. Автор: Меглена Златкова. Източник: личен архив.

Тази неформална, но устойчива употреба на общинска земя е условие за създаване на специфични социални отношения. Около градините се оформят мрежи от градски градинари, които си помагат взаимно, пазят се един друг, организират наблюдение срещу кражби и вандализъм.

В този смисъл градинките – „ранчо“ са не просто зеленчукови градини. Те са социални пространства, в които се преплитат власт, принадлежност, грижа и памет. Те маркират продължаващата връзка между града и селото – не като географски, а като културен поток; не като остатък от социализма, а като активна трансформация на градския хабитус. Градинките – „ранчо“ по периферията на ЖК „Тракия“ представляват особен тип градски хетеротопии – малки парцели върху общинска земя, първоначално раздавани през социализма като привилегия за „заслужили граждани“, а по-късно превърнати в неформални микро-икономики на взаимопомощ и оцеляване. Ползването на тези градинки е част от общия локален градски-градинарски хабитус: парцелите се преотстъпват, наследяват, държат, а срещу това се обменят услуги, труд или продукти („дават ѝ компоти, нещо като рента“)¹⁴. Тези градини преплитат бикултурното земеделско знание и градски условия – копаене, садене, пръскане, правене на зимнина – в пространство, което формално е общинско, но фактически се поддържа като частно. „Ранчото“ е едновременно временно и трайно обживяна територия – може да съществува десетилетия, но да изчезне за седмица след устройствено решение – и именно тази амбивалентност го превръща в ключ за

¹⁴ Вестник *Марица* публикува през 2016 г. някои от историите на градските градинари. Малко след това някои от тези градинки бяха включени в парк. [„Ранчото зад панелката: Кметски тъст гледа чушки зад блока“](#).

разбирането на градския живот в условията на несигурност и постоянно преговаряне с институциите.

Проектни градини, локални инициативи и трансформации на съвременната градска среда

В постсоциалистическия период повечето големи градове в България постепенно реализират идеята, че общите пространства са „обща грижа“ и „обща отговорност“. Общините разработват стратегии за озеленяване, обновяване на междублокови пространства, естетизация на градската среда¹⁵, а резултатите от тези усилия – нови алеи, пейки, облагородени тревни площи – стават видими през последните години. Държавата и общинската администрация задават рамката през генерални устройствени планове и специализирани наредби, но реалната поддръжка до голяма степен се прехвърля върху самите жители и върху дребния квартален бизнес – кафенета, магазини, малки услуги, които поемат грижата за своето парче тротоар или зелена площ. Паралелно с това активни групи и асоциации, мобилизирани през медиите и социалните мрежи, започват да организират граждански инициативи – кампании срещу застрояване, акции по засаждане, спонтанни общностни градини.

След 2010 г. все по-ясно се очертава и друг пласт на градското градинарство, свързан с глобалните дискурси за „право на град“ и достъп до пространства. Появяват се инициативи с екологични каузи, поддържани предимно от млади хора от формиращата се средна класа, които се самоорганизируют основно през Facebook и други дигитални платформи и социални мрежи. Все повече се говори за проекти за пермакултурни градини, билкови лехи, „лечебно“ градинарство като форма на справяне със стреса в големия град. Тези практики все още не са масови и не могат да се определят като доминиращи градски режими, но са симптоматични: те превеждат стария мотив за грижа към земята през езика на устойчивост, психично здраве и гражданско участие в условия на уплътняване на застрояването в града и намаляване на зелените площи. Подобни проектни инициативи са концептуални, временни и демонстративни¹⁶.

Макар да не разполагам със систематични наблюдения и целенасочено изследване върху новите проекти и инициативи в сферата на градското градинарство, продължавам да осъществявам дългосрочно и последователно наблюдение върху

¹⁵ Някои примери за естетизация на градинките „пред входа“: [Блок 100](#), [Инициативата „Цветен кът“](#) в който победителите са отличавани от кметство „Тракия“.

¹⁶ През 2016 г. в ЖК „Тракия“ беше проведен Фестивалът [One Architecture Week](#), посветен на панелните жилищни комплекси. Част от фестивала бяха т.нар. „намеси“ в градската среда, които създаваха общностни форми на пространства, каквито са градинките, беседките в междублоковите пространства и трансформация на местата за комуникация. <https://onearchitectureweek.com/about/>

поддържането на градинките около жилищните блокове и в периферните зони. Въз основа на това си позволявам да формулирам едно предварително заключение.

Независимо че се регистрират дейности от страна на различни групи – активисти на зелени идеологии, представители на ню ейдж културата, градски жители със стремеж към чиста и „собствена“ храна, както и антиконсумеристки нагласи – може да се изкаже хипотезата, че към настоящия момент все още не можем да говорим за утвърждаването на нов и значим модел на градско градинарстване и съответно за нови форми на градинско вкореняване в града.

Градинарите с дългогодишен опит и утвърден статут като актьори в кварталното социално поле са превърнали градинките в част от своя обитаем свят. Те се идентифицират с конкретни, често малки парцели земя – пред блока, зад входа или в периферията – но в този процес нерядко присвояват и части от общите, споделени пространства.

Друг важен аспект на съществуващия модел на градско градинарство е специфичната експертиза, която тези практики изискват. Градинарите са принудени постоянно да съобразяват дейностите си не само с природния годишен цикъл, но и с особеностите на градската среда: инфраструктурните мрежи, архитектурните и инженерните характеристики на сградите, локалното метеорологично знание, както и с проявленията на климатичните промени. В контекста на Пловдив особено релевантни са процесите на затопляне и засушаване през летните месеци.

Възможно е проектите, насочени към създаване на комунални и споделени градини, да успеят да обединят хора с нагласи към градинарстване. За да се случи това обаче, тези инициативи трябва да се впишат в градската памет, да се съвместят със съществуващите пловдивски модели и да добавят още един смислов пласт в градския палимпсест.

Заключение

Анализът на градското градинарстване в район „Тракия“ показва, че градинката – независимо дали е пред входа, в „задния двор“ или по периферията като „ранчо“ – не е маргинален или остатъчен елемент на градската среда, а ключов медиатор между политики, институции и всекидневни практики на обитаване. Тя функционира като пространство на договаряне, в което се срещат различни исторически пластове, социални очаквания и режими на достъп до града. В този смисъл градинката може да бъде мислена като градски палимпсест, в който се материализират напреженията между публично и частно, формално и неформално, позволено и „търпяно“.

Социалистическият модел на колективна мобилизация и делегиран ангажимент не изчезва след 1989 г., а се трансформира и пренаписва в условията на преход и постсоциалистическа регулация. През 1990-те години на XX в. градинарството се превръща в тактика на оцеляване и индивидуално присвояване, докато в по-новите градски политики и инициативи то се артикулира като естетизирана, проектна и активистка практика. Тези различни модели не се заменят линейно, а съществуват едновременно, наслагвайки се и влизайки в конфликт в едни и същи градски пространства, защото градските пространства се наследяват, в това число и градините и всекидневното градинарстване.

Тази своеобразна генеалогия на трансформациите на градинката – от социалистическия град, през годините на прехода, до съвременните форми на регулация и естетизация е и (визуална) история за начините, по които общите пространства се произвеждат не толкова чрез планове и политики, колкото чрез рутинни, често незабележими практики „отдолу“. Засаждането, поддръжката и защитата на малките зелени зони функционират като тактики за „вкореняване“ в един първоначално анонимен и лишен от памет градски пейзаж.

Градинката, разглеждана през концепциите за хетеротопия, се оказва привилегировано място за наблюдение на постсоциалистическата градска ситуация. Тя е едновременно видима и уязвима: социално устойчива, но нормативно несигурна; дълготрайно обживявана, но лесно заличима. Именно тази амбивалентност я превръща в аналитичен ключ за разбирането на това как градските жители „вкореняват“ своето присъствие в условия на променящи се собственостни режими и асиметрични форми на участие. Градското градинарстване е и специфичен културен капитал на малка група от хора, които много често заемат неформални лидерски позиции в малки или по-големи съседски общности и са достатъчно административно компетентни, за да влизат в ролята на медиатори с институциите. Градското градинарстване е свързано не само с биокултурно знание, но и със специфична всекидневна архитектурно-градоустройствена експертиза за изграждане на зелена инфраструктура – какви растения и как да се изберат, така че да не пречат на сградата, на обитателите и едновременно с това да са максимално полезни за справяне с климатичните промени.

В по-широк план градското градинарстване не може да бъде сведено нито до носталгичен остатък от социализма, нито до съвременна екологична мода. То представлява устойчива практика на превръщане на новото пространство в място – практика, чрез която се произвеждат локални форми на принадлежност, гражданственост и право на град. Да „засадиш (в) града“ означава не просто да

обработваш земя, а да заявиш присъствие, да участваш в общото и да преговаряш границите на възможното обитаване в постсоциалистическия град.

Библиография

Бунджулов, А. (2003). Какво възниква на мястото на? Изкуствени стави и мрежи при социализма. *Социологически проблеми*, 1-2, 87-105.

Деянов, Д. (2003). Обществото на мрежите и социоанализа на дара (Пиер Бурдийо и Иво Можни). *Социологически проблеми*, 1-2, 72-86.

Дичев, И. (2003). Усядането на номадския комунизъм. Социалистическата урбанизация и формите на гражданство. *Социологически проблеми*, 3-4, 33-63.

Дичев, И. (2005). *Пространства на желанието, желание за пространство*. София: ЛИК.

Златкова, М. (2012). *Етносоциология на града. По примера на град Пловдив*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.

Мос, М. (2001). *Дарът. Форма и основание за обмена в архаичните общества*. София: Критика и хуманизъм.

Николова, Н., и Георгиева, М. (2003). Въплътената история на настоящето: трансформация на мрежовите капитали. *Социологически проблеми*, 1-2, 217-234.

Петров, П., и Ганева-Райчева, В. (съст.). (2021). *Растения и хора: Приближения към бикултурните връзки*. София: Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН.

Пикард, Д. (2020). Нагласи на местната власт и гражданските актьори за развитието на София като зелен град чрез градско земеделие. *Социологически проблеми*, 52(2), 575-595.

Райчев, А. (2003). Генезис, мутация и дегенерация на вторите мрежи. *Социологически проблеми*, 1-2, 5-13.

Сукарев, В. (2023). *Пловдивската община и изграждането на градската и туристическата инфраструктура, 1944-1990 г. Проучване върху институционалната, стопанската и всекидневната история на Пловдив*. Пловдив: Академично издателство на АУ – Пловдив.

Фуко, М. (1998). *Надзор и наказание. Раждането на затвора*. Прев. Пенко Стайнов, Антоанета Колева. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Argüelles, L., Anguelovski, I., & Dinnie, E. (2017). Power and privilege in alternative civic practices: Examining imaginaries of change and embedded rationalities in community economies. *Geoforum*, 86, 30–41. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2017.08.013>.

Axinte, A., Rafanell, C., & Iancu, B. (2025). Commoning the gardens by the Bloc. Informal gardening practices in the collective housing districts of a post-socialist city. *Environmental Sociology*, 11(4), 426–437. <https://doi.org/10.1080/23251042.2025.2500727>.

Balázs, B. (2018). Community-building through food self-provisioning in Central and Eastern Europe: An analysis through the food commons framework. In J. L. Vivero-Pol et al. (eds.), *Routledge handbook of food as a commons* (pp. 480–493). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315161495>.

Baudry, S. (2010). *Cultiver son jardin, s'inscrire dans la ville : Approche anthropologique des community gardens de New York City*. Paris: Université Paris-Diderot – Paris VII. <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00962486> [20.12.2025].

Bellows, A. (2004). One hundred years of allotment gardens in Poland. *Food & Foodways*, 12(4), 247–276. <https://doi.org/10.1080/07409710490893793>.

Bourdieu, P. (1977). *Outline of Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511812507>.

Bourdieu, P. (1980). Le mort saisit le vif. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 32–33, 3–14. <https://doi.org/10.3406/arss.1980.2077>.

Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In J. Richardson (ed.), *Handbook for the Sociology of Education* (pp. 241–258). New York: Greenwood Press.

Brenner, N., Peck, J., & Theodore, N. (2010). After neoliberalization?, *Globalizations*, 7(3), 327–345.

Daněk, P., Jehlička, P., & Smith, J. (2022). Urban gardening as multifunctional practice: Food, leisure and care. *Geoforum*, 128, 1–10.

Djokić, V., et al. (2018). Everyday practices in socialist housing estates: Informality and appropriation of space. *Cities*, 74, 20–28.

Foucault, M. (1986). Of Other Spaces (trans. Jay Miskowiec). *Diacritics*, 16(1), 22–27. <https://doi.org/10.2307/464648>.

Galoş, D., & Medeşan, S. (2022). From Temporary Spatial Practices to Permanent Architectural Forms. The Case of “La Terenuri” from Mănăştur Neighborhood, Cluj-Napoca. *Studies in History and Theory of Architecture*, 10, 169–178. <https://doi.org/10.54508/sITA.10.13>.

Gill, S. E., Handley, J. F., Ennos, A. R., & Pauleit, S. (2007). Adapting cities for climate change: The role of green infrastructure. *Built Environment*, 33(1), 115–133.

Lefebvre, H. (2000). *La production de l'espace*. Paris: Anthropos.

McClintock, N. (2014). Radical, reformist, and garden-variety neoliberal: Coming to terms with urban agriculture's contradictions. *Local Environment*, 19(2), 147–171.

Parusheva, D., Marchecheva, I., & Zlatkova, M. (2010). Tinkering in Daily Life: People, State and Social(ist) Housing in Bulgaria. *Études balkaniques*, 3, 69–91.

Pickard, D., Koleva, G., Draganova, M., Chengelova, E., Nakova, A., Stoyanova, Z., Tsvetkov, P., & Toleva-Nowak, N. (Eds.). (2022). *Urban agriculture for improving the quality of life: Examples from Bulgaria*. Springer Nature Switzerland AG. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-94742-2>.

Sovová, L., & Krylová, R. (2019). The Countryside in the City? Rural-Urban Dynamics in Allotment Gardens in Brno, Czech Republic. *Moravian Geographical Reports* 27(2): 108–121. <https://doi.org/10.2478/mgr-2019-0009>.

Țânțaș, M. D. (2012). Grădinar de București. Grădinile urbane din cartierul Pajura – studiu de caz. Master diss., Bucharest: Școala Națională de Studii Politice și Administrative, Facultatea de Științe Politice.

Zlatkova, M. (2015). Gardening the City: Neighbourliness and appropriation of the common spaces in Bulgaria. *Colloquia Humanistica*, 57, 41–60. <https://doi.org/10.11649/ch.2015.012>.

Zrnić, V. (2018). City-making through urban gardening: public space and civic engagement in Zagreb (with T. Rubić), *Narodna umjetnost*, 55(1), 159–179.

Онлайн публикации / медийни източници

Екип Марица. Ранчото зад панелката: Кметски тъст гледа чушки зад блока, Марица. 29.06.2016 г.

<https://marica.bg/plovdiv/gradat/ranchoto-zad-panelkata-kmetski-tast-gleda-chushki-zad-bloka> [20.12.2025].

„Кварталите на Пловдив „заедно““ (виртуално портфолио) – проект на ПУ „Паисий Хилендарски“, АКЕА „Медиатор“, Фондация „Стойна Кръстанова“ и ОФ „Пловдив 2019“. Страница: „Тракийското ранчо“.

<https://zaednoplovdiv.com/%d1%82%d1%80%d0%b0%d0%ba%d0%b8%d0%b9%d1%81%d0%ba%d0%be%d1%82%d0%be-%d1%80%d0%b0%d0%bd%d1%87%d0%be/> [20.12.2025].

Население. Официален сайт на Община Пловдив, район „Тракия“.
<https://trakia-plovdiv.bg/info/naselenie> [20.12.2025].

One Architecture Week.

<https://onearchitectureweek.com/about/> [20.12.2025].

Попов, В. (2025). Що е то градско земеделие и защо има почва у нас?, *Stroiinfo*.
Достъпно на: <https://stroinfo.com/shto-e-to-gradsko-zemedelie/> [20.12.2025].

Чипева, Н. (2012). Плащайте сега и за градинката. *Капитал*.
http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2012/01/20/1749771_plashtaite_sega_i_za_gradinkata/ [20.12.2025].

Нормативни актове

Национални закони

Закон за собствеността на гражданите. Обн., ДВ, бр. 36 от 10.05.1973 г.; отм., ДВ, бр. 17 от 1.03.2005 г. <https://www.lex.bg> [20.12.2025].

Закон за общинската собственост. Обн., ДВ, бр. 44 от 21.05.1996 г., в сила от 1.06.1996 г., с посл. изм. и доп. <https://www.lex.bg>. [20.12.2025].

Закон за управление на етажната собственост. Обн., ДВ, бр. 6 от 23.01.2009 г., в сила от 1.05.2009 г., с посл. изм. и доп. <https://www.lex.bg>. [20.12.2025].

Постановления на Министерския съвет

Постановление № 26 на Министерския съвет от 23 април 1987 г. за предоставяне на земя за ползване от гражданите. Обн., ДВ, бр. 34 от 1.05.1987 г. <https://www.lex.bg> [20.12.2025].

Наредби на Община Пловдив

Наредба за придобиване, управление и разпореждане с общинско имущество на Община Пловдив. Приета с решение на Общински съвет – Пловдив през 2010 г., с последващи изменения и допълнения. <https://www.plovdiv.bg>. [20.12.2025].

Наредба за развитие и опазване на зелената система на Община Пловдив. Приета от Общински съвет – Пловдив, с последващи изменения и допълнения. <https://www.plovdiv.bg>. [20.12.2025].

Наредба за местните такси и цени на услуги на Община Пловдив. Приета от Общински съвет – Пловдив, с последващи изменения и допълнения. <https://www.plovdiv.bg>. [20.12.2025].

Благодарности: Настоящото изследване е осъществено в рамките на проекта „Дигитални устойчиви екосистеми – технологични решения и социални модели за устойчивост на екосистеми (ДУЕкоС) – BG-RRP-2.004-0001-C01“, финансиран от Националния план за възстановяване и устойчивост по компонент „Иновативна България“, инвестиция 1 „Програма за ускоряване на икономическото възстановяване и трансформация чрез наука и иновации“ и стълб 2 „Създаване на мрежа от изследователски висши училища в България“. Работата ми в интердисциплинарна изследователска среда обогати анализа с важни теоретични и методологически гледни точки. Изказвам благодарност и на доц. д-р Десислава Димитрова и д-р Теодора Иванова за съвместния научен диалог и обмена в областта на етноботаниката.

Биографична справка: Д-р Меглена Златкова е доцент по социална антропология в катедра „Етнология“ на Философско-исторически факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Нейните изследвания са в областта на градската антропология и етносоциологията, сензорната и визуалната антропология, както и етноботаниката и междинните полета между антропологията и екологията. Автор е на монографиите *Етносоциология на града. По примера на град Пловдив* (2012) и *Градски наследства и граници* (2016), както и съавтор на *Migration, Memory, Heritage: Socio-cultural Approaches to the Bulgarian–Turkish Border* (2012) и *По пътя. Образи, звуци, истории* (2019). Публикува научни изследвания на български, английски и френски език.

Short bio: Dr. Meglena Zlatkova is Associate Professor of Social Anthropology at the Department of Ethnology, Faculty of Philosophy and History, Paisii Hilendarski University of Plovdiv. Her research interests include urban anthropology and ethnosociology, sensory and visual anthropology, ethnobotany, and the interdisciplinary intersections between anthropology and ecology. She is the author of *Ethnosociology of the City: The Case of Plovdiv* (2012) and *Urban Heritages and Boundaries* (2016), and co-author of *Migration, Memory, Heritage: Socio-cultural Approaches to the Bulgarian–Turkish Border* (2012) and *On the Road: Images, Sounds, Stories* (2019). She publishes in Bulgarian, English, and French.

E-mail: meglena.zlatkova@uni-plovdiv.bg

ORCID: 0000-0003-1068-0372

ЕКОПЪТЕКИ В СЯНКАТА НА КОМБИНАТА: траектории на природата в постиндустриален Източен Сибир

КОНСТАНТИН ГЕОРГИЕВ

Hiking Trails in the Factory's Shadow
Trajectories of Nature in Post-Industrial Eastern Siberia

Konstantin Georgiev

Резюме: Настоящият текст разглежда трансформациите в границата между един източносибирски постиндустриален град и заобикалящата го природа през призмата на пенсионирани учени и тяхната работа в рамките на различни проекти, финансирани чрез грантове и целящи опазването на редки видове и развиването на инфраструктура за екотуризъм. Като проследявам начините, по които учените се ангажират с природата около своя град, показвам промяната в ценностните режими, отношението към околната среда и начините, по които информантите ми се опитват да си осигурят ниша в зеленото бъдеще на града, което местните и федералните власти са обещали и заложили в редица документи, а местните жители считат за неизбежно.

Ключови думи: постиндустриализъм, крайградска природа, стойност, ценност, Сибир

Abstract: This text examines the transformations of the conceptual border between an East Siberian post-industrial city and its surrounding nature through the lens of retired scientists and their work on various grant-funded projects aimed at protecting rare species and developing ecotourist infrastructure. By tracing the ways in which the scientists engage with the nature around their city, I show the change in value regimes, attitudes towards the environment, and the ways in which my interlocutors are trying to secure a niche in the green future of the city, which local and federal authorities have promised and committed to in a number of documents, and which local residents consider inevitable.

Keywords: post-industrial, periurban nature, value, Siberia

Екопътеки в сянката на комбината: траектории на природата в постиндустриален Източен Сибир

КОНСТАНТИН ГЕОРГИЕВ

Градината на Елена Дмитриевна¹ в малкия град Байкалск на южните брегове на Байкал прилича на съседските градини само на пръв поглед: редове домати, копър, репички и малък парник, а също така и множество цветя. Така я виждах и аз в началото, докато един летен следобед на 2019 г. Елена Дмитриевна не ме разходи по пътеките между растенията, показвайки ми различните видове, за които се грижи. Внезапно между копъра, краставиците и ягодите започнах да виждам и другото: редки и ендемични видове, които Елена Дмитриевна отглежда от семена, намерени в гората.

Сред тях най-важни за Елена Дмитриевна са екземплярите от *Tridactylina kirilowii* – единственият вид в семейство сложноцветни, родеещи се с равнеца, лайката и хризантемата. Дребните жълти тридактилини са включени в Червената книга на Руската федерация и са се превърнали в големия проект на Елена Дмитриевна в последното десетилетие дотолкова, че някои нейни колеги и дори роднини я обвиняват в мономаниакална obsesия. Преди години вече пенсионираната жена, работила някога в местен научен институт, вижда няколко тридактилини, пораснали на средата на туристическа пътека и решава, че няма да ги остави да бъдат стъпкани от невнимателен турист. Вместо това ги взима и ги отглежда, като всяка година не само ги размножава в двора си, но и събира семената с единствената цел да разсади и посее много тридактилини на места около Байкалск, като по този начин подпомогне завръщането им в традиционните им места на разпространение.

Когато говори за тридактилините и другите ендемити в градината си, Елена Дмитриевна често редува два езикови регистъра. Единият е този на латинските наименования на видове и семейства, както и на техническите описания на конкретни растения, техните адаптации към местните екологични ниши и природозащитните проблеми, пред които са изправени. Другият регистър е на

¹ Всички използвани имена са псевдоними, като съм следвал начините, по които събеседниците ми говореха един за друг по време на теренната работа. Използвал съм само фамилии за онези, към които реферирах само с фамилия; първо име и бащино име за онези, към които се обръщаха по този начин, и т.н. Това позволява да запазя и предам различните властови, джендърни и класови динамики между събеседниците ми.

силно описателен и украсяващ език, който романтизира и естетизира растенията, на моменти почти мистифицирайки ги.

С други думи, в градината си една пенсионирана научна работничка съчетава наглед противоположни регистри и концепции. Когато говори, смесва техническото и обективното с поетичното и субективното. Самата ѝ градина е сива зона между „природата“ и „обществото“, една градска среда, в която ендемитите са декоративен вид, чакащ да се завърне в дивото. Всичко това със сигурност е добра илюстрация към аргументите на Латур във вече класическия му труд *Никога не сме били модерни* (Latour, 1994). В този текст обаче фокусът ми е друг. Стъпвайки на конкретните примери от проектите на Елена Дмитриевна и колежата ѝ Матвей Сергеев, целя да покажа как „природата“ се концептуализира по нови начини на границите между града и гората, като влиза в контакт с промени в икономическия и социалния живот на града и търси нови начини за създаване на стойност, ценност и смисъл.

Промените в концептуалните граници между града и крайградската природа, водени от ново въображение за потенциалното екотуристическо бъдеще на постиндустриалния град, показват отново, че начините, по които екологичното въображаемо интерпретира градовете, природата и физическите трансформации на двете, са винаги обвързани с конкретни практики и дискурси, примери за които разглеждам в този текст.

Двамата протагонисти в текста ми споделят много в своите професионални и житейски биографии. И двамата принадлежат към онова „последно съветско поколение“, т.е. възрастовата кохорта на родените между 1950-те и ранните 1970-те и често имащи „афинитет към многото естетически възможности и етични ценности на социализма, докато в същото време ги интерпретират по нови начини, които не са непременно очаквани от държавата“ (Yurchak, 2005: 31-32)². И Елена Дмитриевна, и Сергеев работят дълги години в местен научен институт, основан през 1960-те и закрит през 2010 г., след като не успява да адаптира дейността си към промените в руското общество след разпада на Съветския съюз. Още през 1990-те, Елена Дмитриевна и Сергеев започват, наравно с работата си в института, да работят като консултанти и изследователи за различни международни неправителствени организации, а по-късно започват да движат и собствени проекти, финансирани през частни и федерални грантове. В този текст

² Навсякъде преводите от английски и руски са на автора, освен ако не е цитирано българоезично издание.

разглеждам начините, по които отношението им към природата на Байкалск и региона се променя в следствие на новия им тип работа.

В следващите страници използвам артефакти от градската среда на Байкалск като фокусиращи лещи, през които показвам как значенията и употребите на природата се променят заедно с траекторията на града: от монолитен обект и безкраен ресурс по време на индустриалния разцвет на града, заобикалящите го гори, планини и езерото Байкал се превръщат във фрагментиран и неясен образ на постиндустриалното бъдеще. По пътя от единия към другия модел хора като Елена Дмитриевна и Сергеев използват своите ресурси като време, експертни познания, а дори и домовете си, за да се опитат да си осигурят място в зеленото постиндустриално бъдеще, предлагано от държавата в лицето на различни федерални и местни власти. Емпиричните данни, които използвам, са събрани по време на теренна работа в град Байкалск в Иркутска област в периода 2019–2022 година.

Тръбата и фабриката: връзката между екология и промишленост в Байкалск

„Свий долу наляво и следвай тръбата. След около половин час ще си там“ – така Сергеев ме упъти към Наровия плаж (*Гранатовый пляж*), кръстен по този начин заради тъмнорозовия си пясък. Сергеев е бивш колега на Елена Дмитриевна от Института по екологическа токсикология (*Институт экологической токсикологии, ИЭТ*, в този текст: ИЕТ) и също като нея често използва романтичен език, когато разказва за местните гори и планини. Малко по-рано същия ден, докато обсъждахме дърветата и птиците около Байкалск, Сергеев описваше росата и късата сутрешна светлина с думи и изрази, които ми напомняха силно на речника на различни ню ейдж познати и разнообразни психонавти.

Сергеев обаче е учен: ихтиолог, който години наред е плавал в Байкал, за да взема проби от водите му и е работил в лабораториите на ИЕТ. Обикновено използва техничен език и латински думи, напълно различни от езика, с който описва природата такава, каквато я преживява всеки ден. Подобен контраст откривам и в небрежното споменаване на тръбата. Защото да, от една страна, тя е просто факт от живота и градската среда, която Сергеев обитава; обект, който среща всеки ден. От друга страна обаче, същата тази тръба е артефакт на дългогодишна история, в която се сблъскват няколко различни дискурса относно природата на Сибир. Сергеев е сред активните участници в някои епизоди на тази история.

Тръбата – метална, около половин метър в диаметър, ръждива отвън и издигната върху бетонни постаменти, които я поддържат на около два метра височина – е дълга приблизително шест километра и свързва Байкалския целулозно-хартиен

комбинат (*Байкальский целлюлозно-бумажный комбинат*, БЦБК) с малък залив на Байкал. В продължение на десетилетия през нея преминават част от отпадъчните води на БЦБК, разреждени в определена пропорция, и се изливат в езерото. Дали това е замърсяване и дали е опасно за Байкал и неговите флора и фауна, включително хората, които го ползват, е спор, протичащ през цялата история на Байкалск.

Дискусиите се зараждат още преди построяването на БЦБК и града. Възможна начална точка на историята е август 1958 година, когато в Иркутск се провежда Конференция за развиването на производителните сили на Източен Сибир. „Производителни сили“ в оригиналните текстове на Маркс и Енгелс са сборът от средствата на труда (включително земята) и работническата сила. В съветската икономика тези сили „изразяват човешкото отношение спрямо предметите и силите на природата, използвани за производството на материални блага“ (Островитянов et al., 1954: 3–4), а в конференцията от 1958 г. са обект на развитие, както е заявено в самото заглавие на срещата, чрез различни строежи на водноелектрически централи и фабрики.

За част от делегатите на конференцията най-притеснителни са плановете за построяването на два комбината за хартиени и целулозни продукти – БЦБК на бреговете на Байкал и комбината за картон на река Селенга, вливаща се в езерото. Конференцията бързо се превръща в ожесточен спор между два различни лагера. Единият, съставен предимно от инженери и икономисти настоява за обществената и политическа необходимост от новите мега съоръжения. Вторият лагер, представляван предимно от биолози и други учени, настоява, че планираните промени ще са пагубни за екосистемата на езерото. В диалозите между двата лагера постоянно се появяват имплицитни дефиниции за природата на Сибир като производителни сили, които непременно трябва да се опитомят или като дар от природата за цялото човечество (Breyfogle, 2015).

Един от най-отявлените гласове на групата на природозащитниците е биологът Михаил Кожов, но аргументите му са припознати и отвъд научната общност. Скоро редица писатели и други общественици започват кампании срещу много от проектите, обсъдени на конференцията. Някои използват страниците на високотиражни издания като *Литературная газета*, за да катализират обществен интерес към каузата, докато други водят борбата чрез лобиране в различни министерства. Случаят на Байкал придобива обществена видимост и значимост, която историкът Николас Брейфогъл (пак там) сравнява със случилата се няколко години по-късно американска мобилизация след публикуването на *Silent Spring* на

Рейчъл Карсън³. Според него Байкал е главната природозащитна кауза в Съветския съюз след Втората световна война, която дори Чернобил не успява съвсем да измести от колективното въображение. И наистина езерото остава предмет на природозащитни протести. През 1987 г. един от редките масови протести в СССР е организиран в Иркутск и настоява за отхвърлянето на плановете за построяването на петролопровод в региона. Протестите продължават и в съвременна Русия, като само в последните 10 години са били редица – срещу построяването на бутилиращи фабрики; срещу презастрояването с туристически бази и липсващи канализация и пречиствателни станции; и срещу законен и незаконен гърводобив. В годините след инвазията в Украйна единичните *пикети*⁴ в региона са или срещу войната, или срещу законопроекта, свързани с по-нататъшната експлоатация на Байкал и околните му гори. Журналисти и активисти посочват връзката между войната, международните санкции и завишените нива на сеч, като подчертават, че внесения през 2022 година проект за поправки в Закона за опазване на езерото Байкал и Закона за екологическата експертиза, които целят отпадането на екологичната оценка при „спешна“ сеч, е аргументиран освен друго и с „нуждите на отбраната“.

Грубата истина е, че тези протести рядко постигат целите си. Такъв е случаят и с протестните вълни, инициирани след конференцията от 1958 г., когато всички аргументи на природозащитниците са игнорирани. Основна причина гържавният апарат да настоява за построяването на БЦБК е намерението там да бъде произвеждана кордна целулоза с висока терморезистентност. Така наречената целулоза „Супер-супер“ била необходима за изработването както на подсилени гуми за военни превозни средства, така и на някои ракетни елементи за течащата по онова време космическа надпревара. Байкал бил перфектното място за изработването на суперцелулозата не само заради изобилието на гори с подходяща гървесина, но и заради естествено ниската минерализация на езерната вода, докато всички други потенциални водоизточници биха изисквали предварителна деминерализация на използваната вода. Окончателното решение за построяване на БЦБК е подкрепено и от реплика, често приписвана на тогавашния секретар на

³ Издадена, впрочем, на български като *Смълчаната пролет* през 1987 година в поредицата „Екологичен свят“ на Земиздат заедно с автофикцията на Джералд Даръл и *Погребете сърцето ми в Ундид Ний* на Ди Браун.

⁴ Поради силно рестриктивното законодателство на Руската федерация основната форма на публичен протест е единичният пикет (*одиночный пикет*), т.е. протест с един участник, тъй като това е единствената форма на протест, която не изисква предварително съгласуване с властите. Обикновено „пикетчикът“ разполага само с плакат, тъй като използването на мегафон или друга озвучителна техника също изисква предварително разрешение. Пикетчиците също така трябва да се съобразят с минимално допустимото разстояние между отделните пикети, които варират от 30 до 50 метра според местното законодателство.

КПСС Никита Хрущов, че „в страната на работниците и езерото трябва да работи“⁵.

В крайна сметка строежът на БЦБК започва през 1961 година, а заедно с него и цял обслужващ го град, построен по принципите на късносъветския модернизъм, отделил се донякъде от наследството на Льо Корбюзие и поел по нови траектории по времето на Хрущов (вж. Спорек, 2015). Пет години по-късно фабриката е въведена в експлоатация, а селището Байкалск получава статута на град. В него, по спомените на събеседниците ми, имало всичко: не просто детски градини, спортна зала и дом на културата, но също така парници и свинарници – относителна рядкост за Сибир в онези години. Това, което нямало обаче, били пречиствателни съоръжения за отпадните води на фабриката, която трябвало да заработи във възможно най-кратки срокове.

За да компенсират този пропуск и да отговори все пак на някои от критиките на природозащитниците, Министерството на горската и хартиената индустрия (*Министерство лесной и бумажной промышленности, Минлесбумпром*) прави някои компромиси. В частност, постановява се изграждането на малка токсикологична лаборатория към БЦБК. Тази лаборатория започва дейността си през 1967 г., година след официалното откриване на БЦБК и Байкалск, като неин директор е Алберт Бейм, токсиколог от университета в Петрозаводск, на 5000 километра от Байкал. Основна задача на лабораторията е да следи качеството на водите около новопостроения комбинат.

През 1977 г. лабораторията е преустроена в Институт по екологическа токсикология, а мандатът ѝ е разширен и вече включва разработването на експериментални пречиствателни съоръжения. В този именно институт работят Сергеев и Елена Дмитриевна до около 2010 г. По думите им, много от работниците там били романтици, които харесвали природата на Сибир и искали да работят за нея. Този наратив е усложнен от други мои събеседници като например една лаборантка, която започнала работа там просто защото ИЕТ бил много по-близо до родния ѝ дом в Улан-Уде, за разлика от държавно разпределената ѝ работа във Владивосток.

ИЕТ има своите критици. Част от тях работят паралелно в Лимнологическия институт към Академията на науките на СССР, разположен на отсрещния бряг на Байкал. Други са журналисти и академици, които пишат срещу ИЕТ още от самото му създаване. Освен обвинения, че институтът не изпълнява функциите си, се

⁵ Не съм успял да намеря оригиналния източник на този цитат, но съм го срещал многократно в интервюта и разговори по време на теренната си работа.

срещат и твърдения, че ИЕТ не е нищо повече от параван, зад който гържавата скрива вредите от БЦБК. Една от първите публични критики се появява през 1987 г., на десетата годишнина от създаването на института, в увода към сборник с критики срещу строежа на БЦБК (Лапин, 1987). Съставителят на сборника критикува и самото име на институцията, като определя словосъчетанието „екологическа токсикология“ като „казуистическо“ (пак там: 7). Не пропуска да отбележи и че суперцелулозата се е превърнала в остаряла и ненужна технология, още преди БЦБК да бъде официалното пуснат в експлоатация (пак там).

При всички положения обаче ИЕТ се превърнал в място, където се пресекли речниците на двата лагера от конференцията през 1958 г. Позициониран едновременно като мониторингова институция, но и като звено на БЦБК, институтът се развивал като място за приложна и фундаментална наука, в което еднакво добре виреят речниците на тези, които разглеждат Байкал като дар от природата или на производителни сили, които трябва да бъдат опитомени и усвоени. Смесицата от екстрактивистки нагласи и романтични такива е очевидна в езиковите стилове на събеседниците ми, включително упътванията към Наровия плаж, които Сергеев ми даде, но са добра илюстрация и за това, което историчката Елена Кочеткова нарича „индустриалновзградена екология“ (*industrially embedded ecology*). В своя анализ на взаимодействието между промишленост и екология в СССР Кочеткова демонстрира, че специалистите в тези индустрии, аз бих добавил и учените от ИЕТ в тази категория – „не са априорни убийци на природата, нито пък нейни яростни защитници. Вместо това те демонстрират комплексно виждане за природата и нейните ресурси, обусловено от императивите на икономическия и промишлен растеж“ (Kochetkova, 2024: xxv–xxvi).

По същество това означава, че природни науки като биология и токсикология – такива, каквито са практикувани в места като ИЕТ, приличат повече на управленски дисциплини като лесовъдство, отколкото наблюдателни такива като гендрология. Всъщност през по-голямата част от историята си ИЕТ остава под институционалното крило на Минлесбумпром. И въпреки това за учените, работили в ИЕТ, институтът остава забележително място, в което са могли да извършват фундаментални изследвания без оглед на финансови ограничения или други всекидневни баналности. По думите на една от най-дългогодишните научни работнички в ИЕТ, институтът бил „малък оазис за голямата наука“ (Зоммер & Зоммер, 2016).

И докато за нея ИЕТ е място за фундаментални научни изследвания, то за втората директорка на института, ИЕТ е мястото, благодарение на което Байкал влиза по правилен начин в човешкия свят. В текст, публикуван в *Байкалски целулозник*,

ведомствения вестник на БЦБК, през 1986 година, Олга Кожова пише: „Байкал без човека е немислима ситуация. Очевидно е, че Байкал е за човека! И не само за развлечение, а за труд – вдъхновен, съзнателен, резултатен, комунистически труд“ (Кожова, 1986).

Кожова, въпреки, е дъщеря на биолога Михаил Кожов от конференцията през 1958 г. Като работник в ИЕТ, а по-късно и негов директор, Кожова е главният застъпник на теорията, че отпадните води на БЦБК, ако са достатъчно разреждени, ще бъдат безвредни за езерото, което, благодарение на своите обем и специфични течения, има способността да се самопочиства. Тази дискурсивна линия, подкрепена от повечето учени в ИЕТ, стои със сила за тръбата, която Сергеев използва като маркер, когато ме упътва към Наровия плаж.

Със или без намесата на ИЕТ и нормализирането на изливането на отпадните води на БЦБК в Байкал, езерото е значително променено от човешката намеса, особено след Втората световна война. Освен целулозните комбинати, построени както на брега на Байкал, така и по поречието на вливащата се в него река Селенга, езерото е променено и от рибарската промишленост, която лови ендемичният омул до такава степен, че към момента има мораториум върху улова му. Променено е и от построяването на язовирна стена при отока на река Ангара заради изграждането на ВЕЦ от Ангарската каскада. С това се променя нивото на езерните води, нанасяйки щети върху голяма част от ключовите му крайбрежни зони и маршрутите и размножителните зони на някои от обитателите му – ефекти, за които предупреждават много от учените през 1958 г.

От тези промени язовирната стена най-красноречиво показва неустойчивостта на разделението между природа и култура: доколко е „природно“ и доколко е „културно“ (в случая технологично) едно езеро, което е възникнало около 23–28 милиона години преди появата на най-първия вид от рода *Ното*, но чието ниво се управлява от съвременните хора, благодарение на язовирна стена? Този въпрос е най-вече реторичен и философски, но изважда на показ нестабилността на категорията „природа“. Границите на това понятие са отдавна подложени на съмнение от социалните науки, които показват, че в различни исторически периоди и културни географии разбирането за природата и нейните граници е различно (Descola, 2014; Viveiros De Castro, 2012; вж. също Бокова, 2003; Гарнизов, 2008). Дефинирането на природата по един или друг начин е очевидно и в дискусиите от 1958 г., и в работата на ИЕТ. Според това дали природата е дефинирана като „производителни сили“ или „дар“, различните социални актьори, били те индивиди или институции, могат да поемат различни траектории на действие: пълна или

частична експлоатация; пълна или частична ненамеса; използването на технофиксове за компенсирани на различни нанесени промени.

Различните начини, по които мислим природата и нейните граници, са в основата на анализа ми на проектите на Елена Дмитриевна и Матвей Сергеев. И двамата са формирани като професионалисти в рамките на ИЕТ и дискурсите за експлоатацията и защитата на Байкалск. Дватама също така уважават работата на ИЕТ и не вярват, че тя е била просто за да „хвърля прах в очите на обществеността“ (Лапин, 1987: 7). Но днес, в променен институционален и политически контекст, Елена Дмитриевна и Сергеев се наместват в „природата“ около и в своя град по други, понякога неочаквани начини.

Грантове за тридактилите: Природозащитата и неправителственият сектор след 1991 г.

През 1990-те години Байкалск, като всички останали моноградове, се променя значително. В съветския урбанизъм моноград (*моногород*) е населено място, изградено около едно-единствено „градообразуващо предприятие“. Този тип градове са ключова форма на следвоенната индустриална експанзия, а също така, нарочно или не, служат и за русификацията на СССР, като някои автори експлицитно ги обвързват с русосъветския колониален проект (Strange, 2019: 1).

Поради социалната и икономическата си зависимост от своето градообразуващо предприятие, моноградовете са особено уязвими на промените и кризите от 90-те години (пак там: 3). Промените се отразяват особено зле на Байкалск, който се озовава в утвърдения през 2014 година от руското правителство списък на 75-те монограда „с най-сложно социално-икономическо положение“ (*Распоряжение правительства Российской Федерации № 1398-р, 2014*). На терен това означава безработица и бедност и неподдържана градска среда. Много хора се обръщат към неформалната икономика, за да направят живота в наглед разпадащите се град и свят отново годен за живеене (вж. Morris, 2016 и концепцията му за *habitability* в постсоциалистическите общества).

Тези развития не подминават и ИЕТ. Загубил държавната си издръжка и неспособен да адаптира дейността си към новите пазари, институтът постепенно стеснява дейността си, докато не е окончателно закрит през 2010 г. Към този момент много от работещите в ИЕТ вече са потърсили и намерили алтернативи. Неспециализираните работници, поддържащи дейността на института, намират работа в изцяло други браншове или започват неформална дейност, навлизайки в т. нар. „гаражна икономика“ (Селеев & Павлов, 2016; Georgiev, forthcoming). Много от

учените и лаборантите, особено по-младите, напускат Байкалск и си намират работа в различни академични институции в Сибир и гругаге в Русия.

Други обаче, като Елена Дмитриевна и Сергеев, остават в Байкалск, често заради деца и други роднини. Загубили сигурността, предлагана от доскоро стабилната работа в ИЕТ, тези учени използват натрупаната експертиза и се обръщат към нови типове работа. Много от тях се включват в проекти на Грийнпийс и Глобалния фонд за природата, както и други международни неправителствени организации, които навлизат в региона на Байкал с проекти за изследване на замърсяването, мониторинг и възстановяване, като изработват не само оценки и становища, но и препоръки за препрофилирането на свързаната с БЦБК инфраструктура.

С други думи, през 1990-те години някои от учените от ИЕТ навлизат в новоразвиващата се грантова икономика. Следвайки определението за грант като за едностранен трансфер (Boulding et al., 1972), използвам израза „грантова икономика“, за да обознача този сектор на икономическия живот, в който парични средства се дават от донор на получател за конкретен проект без очаквана възвръщаемост във формата на пари, продукти или стоки. В съвременна Русия, както и навсякъде гругаге по света, грантовете са се превърнали в широко разпространен организатор в много социални сфери, както добре знаем и от собствения си академичен опит с изследователски грантове. Събеседниците ми от ИЕТ са потопени в този неправителствен сектор през турбулентното му развитие в последните няколко десетилетия.

Руската грантова икономика има специфична траектория. През 1990-те години, след разпада на СССР, са учредени множество нови организации, често по модела на съществуващи западни такива, включително Грийнпийс. Международният сектор задава нормите и предоставя голяма част от финансирането на новосъздадените руски неправителствени организации, някои от които директно се противопоставят на държавните политики, свързани с правата на жените, правата на войниците и задължителната военна повинност, особено в контекста на северокавказките войни от началото на настоящия век (Sundstrom, 2005). Според антроположката Джули Хемънт (Hemment, 2004, 2007) новосъздадените организации са припознати като „гражданското общество“. Под шапката на този широк термин различни социални актьори привиджат продължение на съветски концепции като доброволната обществена работа, други припознават нотки от дисидентските дискурси в СССР, особено от 1980-те години, а трети виждат съвсем нов модел. Този нов извънправителствен сектор обаче, както и гругаге по света, бързо се превръща в професионализираната сфера на работа на неправителствени организации и се оказва недостъпен за много местни активисти

и инициативи, на които не им достигат определени форми на социален и финансов капитал.

Може би най-характерното за руския случай обаче е случилото се след някои ключови промени в законодателството, започващи през 2005 г. и продължаващи в годините след това (Hemment, 2012). До голяма степен като реакция срещу големите неправителствени организации и техните усилия срещу мобилизацията и чеченските войни, редица политици, начело с Путин, отправят срещу новосъздадения сектор критики, че е себичен, фалшив и подчинен на чужди интереси. Публичните нападки са последвани от рестрикции срещу дейността на неправителствени организации, в частност ограничаване на достъпа им до финансиране. В същото време се учредяват различни федерални схеми за грантово финансиране, както и свързани с държавата неправителствени организации, които Хемънт назовава „потъомкински НПО-та“ по модела на потъомкинските села (пак там). Пример за такова НПО, подкрепяно от руското правителство, е младежкото крайнодясно движение „Наши“, наричано от някои журналисти „Путинюгенд“ (Saunders & Strukov, 2010: 402; Панфилов, 2014).

Тези промени в законодателството, включващи и Закона за контрола на дейността на лица, намиращи се под чуждестранно влияние (т. нар. Закон за чуждестранните агенти), по същество унищожават независимия неправителствен сектор, като създават подчинени на правителството НПО-та, а съществуващите такива принуждават да не развиват политическа дейност или да прекратят дейността си. В резултат много руснаци гледат на НПО сектора с недоверие и цинизъм. По мои наблюдения съществува и поколенческа разлика: докато по-възрастните все пак се опитват да се адаптират към новия неправителствен пейзаж, то по-младите, тези на възраст до ранни 30, често избягват сектора напълно, като вместо това се събират в неформални, неучредени организации. Без да цитират конкретни автори, те често се обръщат както към добре известните аргументи на Арундати Роу срещу НПО сектора (Роу, 2016), така и към идеята за „третите места“ на Рей Олденбург (Oldenburg, 1999), т.е. идеята, че автентични политики отдолу-нагоре могат да се появят само в места, различни от дома (първото място) и работата (второто място). Такива места в рамките на теренната ми работа най-често бяха книжарници и кафенета, а някои активисти в Петербург имаха социален център съвсем простичко наречен „Третото място“.

Старото поколение все пак продължава, може би донякъде по навик, да използва неправителствени организации като форма. Още преди отгръпването на международните донори като Грийпийс и Глобалния фонд за природата, Елена Дмитриевна и Сергеев основават свои организации, през които да развиват

собствени проекти. Така например тридактилините от градината на Елена Дмитриевна бяха разсадени в горите край града, благодарение на грант от Президентския фонд на Руската федерация. През лятото на 2019 г., когато започнах теренната си работа в Байкалск, Елена Дмитриевна беше организираща мащабно разсаждане, в което се включиха ученици от местното училище. Транспортът, информационните брошури и хонорарите на някои помощници като например консултант от иркутската ботаническа градина бяха осигурени през грантовата схема.

Вечерта след разсаждането, което беше отразено в местните медии, с Елена Дмитриевна отново се озовахме в кухнята ѝ. Докато пиехме чай и обсъждахме тридактилините и градината ѝ, тя започна да разказва и за други проекти, които е организираща и които целят да свържат градовете по Южното Прибайкалие с горските ридове над тях.

„Ние направихме тази пътека!“ – възкликна Елена Дмитриевна, когато разбра, че предишната седмица съм се качил от близкия град Слюдянка до връх Черски. Още в края на 90-те години, докато извършва изследвания за Грийнпийс, Елена Дмитриевна основава НПО заедно със съпруга си и започват да привличат доброволци за изграждането на маркирани туристически пътеки, водещи до различни върхове в рида Хамар-Дабан на Южносибирските планини. За да илюстрира разказите си, Елена Дмитриевна извади дебела папка с изрезки от вестници и ги разпръсна по масата, докато с пръст посочваше важните хора и акценти: „Този беше от Тунис, – каза ми с пръст върху един от доброволците. – Беше много добър с мачетето! А този еднокракният беше американски пилот.“

Тъкмо такива проекти, осъществени в края на 90-те и началото на 2000-те години били причината хора като Елена Дмитриевна и Матвей Сергеев да учредят собствени организации. Изграждането на пътеки и засаждането на тридактилини, отгледани в собствената ѝ градина, показват нагледно сериозна промяна от по-ранния модел на взаимодействие с природата около града.

Разривът с модела на ИЕТ е значителен. Докато работата в института предполага централизирано решение и тяхното изпълнение, новият модел поставя учените в много по-централна и активна роля, в която те сами определят своя дневен ред и проектите, които да осъществят. Разбира се, това до известна степен отразява напускането на институционалния модел и навлизането в грантовата икономика, чието НПО-изиране предполага и известна автономност и атомизиране на работата и в този смисъл промяната е очаквана и очевидна. Едно от важните последици на тази промяна обаче е в това отношение на „природата“ да загуби своята монолитност. В новия контекст Елена Дмитриевна и Сергеев вече не

работят с големи мащаби като „Байкал“ или „екосистемите на езерото“, а с дребни единици, които съвсем буквално могат да се намират в градината им, както е случаят с тридактилините. Структурните промени в работата на тези учени водят до смаляване на мащаба на работа.

Това не са просто индикации за новите политически и икономически модели, но и нов начин на взаимодействие с природата около града. Мисленето за природата вече излиза от технократския модел на ИЕТ и по-общата „индустриално-вградена екология“, загърбва модела на експлоатация на ресурс и вместо това се концентрира върху възстановяване на популации и развиване на нов ресурс в покрайнините на постиндустриалния моноград.

Този ресурс вече не е мислен през концептуалния апарат на производителните сили, характерен за индустриализирания СССР. Стойността на езерото и гората не идва пряко от нейната потребителна стойност, т.е. нейната полезност за човешкия труд и производството на блага и стоки. Това обаче не означава, че мисленето за природата в новия контекст е отделено от мисленето за стойност. Напротив, както показвам в следващата част на този текст, Елена Дмитриевна и Сергеев се опитват през своите проекти да произведат стойност, която да бъде припозната от местните власти в процеса на икономическо препрофилиране на някогашния индустриален моноград в център на екотуризма в региона.

Екопътеката и музеят: в крак с ценностите на бъдещето?

Две години след разсаждането на тридактилините бях поканен на друго събитие: официалното откриване на екопътека (*экотропа*), свързваща Байкалск с езерата под близкия връх Бабха. Екопътеката, предназначена за пешеходен и велосипеден туризъм, беше разработена от Сергеев „по проект“. С други думи, това е неговата собствена инициатива, финансирана през външен грант, в случая от една от големите руски енергийни и металодобивни компании. „По проект“ е често срещан израз в Русия и, както и в България, намеква, че нещо е изпълнено за целите на грантов проект и може би е нямало да бъде замислено и създадено въобще, ако не е бил този външен натиск. Екопътеката награжда също така и труда на Елена Дмитриевна, като преминава покрай няколко от „площадките“, където бяха засадени тридактилините и поставя информационни табели, представяща на туристите основни факти за този ендемит и за опитите за неговото възстановяване в покрайнините на Байкалск.

Пресечна точка на тези и други проекти, свързани с природата във и около Байкалск, е малкият самостоятелен музей, основан от Сергеев и двама негови съдружници през 2001 година. Музеят все пак е предимно проект на Сергеев, чието НПО го използва като

пространство за различни събития. В музея също така се събраха и доброволците на Елена Дмитриевна преди разсаждането на тридактилините.

Според Сергеев музея има пет ръководни функции, чиято цел е да го позиционират в предлаганото от властите бъдеще. Тези функции са слабо дефинирани и не съществуват никъде в писмен вид. Когато е питан кои са те, Сергеев превръща разговора в наглед безкраен списък, който все пак остава относително стабилен всеки път, макар че конкретните елементи в него не са добре отделени един от друг и не са категоризирани по никакъв начин. На база много разговори с него и интервю, което даде за местен влогър, все пак бих казал, че петте цели са приблизително следните: първо, да отразява „специфичността и уникалността“ на природата на Южен Байкал и нейната история; второ, да извършва „еко-образователна“ дейност, (която обаче на практика представя езерото в романтизиран вид и пропуска историите на БЦБК и ИЕТ, включително съществуващите и до днес шламохранилища, които някои екоактивисти и изследователи определят като „екологична бомба със закъснител“); трето, да развива изследователска дейност; четвърто, да предоставя туристически услуги, които Сергеев не дефинира конкретно отвъд желанието музея да служи като информационен център; и пето, издателска дейност, съсредоточена предимно около определители на различни класове животни в района.

Тези пет дейности и въобще различните проекти на Сергеев и Елена Дмитриевна – тридактилините, екопътеката, музея и редица групи – имат за цел да осигурят на своите автори място в постиндустриалното бъдеще на Байкалск след затварянето на БЦБК. Това бъдеще силно залага на „природата“ като ресурс, около който да се изгради стратегия за излизането на града от неговото „сложно социално-икономическо положение“.

За целта Елена Дмитриевна и Сергеев, вдъхновени донякъде от официалния дискурс, се обръщат към идеята за „зелен туризъм“ и отправят поглед към природата, непосредствено край града – горите, езерата и планинските ридове се превръщат в пространство за социално-икономическото и донякъде инфраструктурно (през екопътеката) разширяване на града. Исторически погледнато, таква разширяване на е прецедент. Особено ярък пример е свързването на Берлин с околните му езера и гори при кмета Мартин Вагнер по време на Ваймарската република (вж. Gandy, 2014). Аналогията, разбира се, няма как да е пълна и контекстите на тези промени са съвсем различни. Разширяването на *S-Bahn* линиите към Ванзее се случва в период, когато модерните принципи, от които Вагнер се ръководи, търсят да осигурят на индустриалните работници условия за отдих и почивка. Приобщаването на горите и езерата към новия зелен образ на Байкалск пък от своя

страна е ръководено от опитите да се осигури икономическа сигурност на постиндустриалния град през предлагане на туристически услуги, каквито обикновено се търсят в съвсем други части на байкалското крайбрежие, въобразени като „дивни“ и „непокътнати“, благодарение на резерватите.

Байкалск – и тази част на крайбрежието като цяло – въобще не може да се похвали с подобен образ. И все пак такъв може и да бъде изграден според новите проекти за обръщането на града към крайградските природни пространства. В същите пространства са позиционирани и проекти като екопътеката и тридактилините. По този начин Елена Дмитриевна и Сергеев са „в крак с бъдещето“, предложено от властите.

Това бъдеще се създава като образ и цел на няколко различни нива и през различни проекти. Голяма стъпка е основаването през 2010 г. на „специална икономическа зона от туристическо-рекреационен тип“ (*особая экономическая зона туристско-рекреационного типа*), чието съществуване остава невидимо за много местни жители и туристи поради същите причини, заради които подобни зони не предоставят резултати другаде в Руската федерация: недостатъчно финансиране, относително малко ползи за собственици и инвеститори, липса на инициативност и комуникационни кампании от страна на местните и федералните власти, както и липсата на обучени специалисти (Абалаков & Панкеева, 2010). Девет години по-късно президентски указ назначава създаването на генерален план, който да бъде разработен съвместно от държавни агенции и частни консултантски фирми. Около година след това такъв план вече е създаден. Според него потенциалът на Байкалск трябва да се разработи предимно в посока на зелен туризъм и „екологично неутрални“ предприятия като фабрика за бутилиране на вода. Тази визия е допълнително затвърдена в президентска реч през 2022 г., когато президентът настоява, че Байкалск трябва да бъде превърнат във „визитна картичка на руския екотуризъм“.

Но още десетилетия преди тези развития, в началото на 2000-те и особено през 2010-те години, подобни визии за бъдещето набират пара на местно ниво, когато местната община опитва да се преориентира „от ракети към ягоди“, по думите на един иркутски блогър, намекващ за космическите амбиции, свързани със суперцелулозата. Част от тази преориентация е основаването на Фестивал на ягодите, който се възползва от местния микроклимат, благоприятен за много различни видове ягоди. Тъкмо това разнообразие местните власти опитват да маркетират като уникален регионален продукт. В същото време пък различни федерални агенции правят коментари, не особено конкретни, за превръщането на

някогашната промишлена площадка в първия за страната експонентър за екотуризъм.

През всички тези години учените от последното съветско поколение в Байкалск вече работят в съответствие на зараждащите се визии. През своята екопътека, а също така и музей, Сергеев например опитва тъкмо таква позициониране като местен актьор в бъдещето на екотуризма и природозащитата, което и той, и Елена Дмитриевна разглеждат като единственото и неизбежно бъдеще.

Тази неизбежност е привидяна на практика от всичките ми събеседници по време на теренната работа. Един от съоснователите на музея смята, че „щом така са го решили, така ще бъде“ и вече го е приел като даденост, с която трябва да се съобрази. Бивш колега на Сергеев и Елена Дмитриевна от ИЕТ, който сега се занимава предимно с дребна търговия и транспортни услуги в неформалния сектор, пък е ядосан на властите, защото са избрали именно това бъдеще, защото „туризмът няма да ни нахрани“. Независимо дали са съгласни или не с начертаната траектория обаче, всички те смятат, че екотуристическото постиндустриално бъдеще е неминуемо.

За да се впишат в това неизбежно бъдеще, Елена Дмитриевна и Сергеев се опитват да създадат стойност, която да бъде припозната като необходима в бъдещия град. Макар да не заявяват това директно, в естеството на работата им лежи имплицитно обещание към бъдещия постиндустриален град: ето ни, създадохме нещо стойностно, припознайте ни като част от промяната и ни осигурете стабилност в този град „с най-сложно социално-икономическо положение“. Стойността, която пенсионираниите учени предлагат, не се побира изцяло в категориите, през които някогашните БЦБК и ИЕТ концептуализират стойността на езерото. Тридактилините нямат нито директна потребителска стойност, нито обменна такава, докато велоалеята има известна потребителна стойност, макар не и в производителния смисъл. В случая по-скоро говорим за естетическа стойност, свързана с подпомагането на природата край града да изглежда по определен начин (чрез възстановените популации на тридактилините) и да бъде достъпна за наблюдение и преживяване (чрез вело-пешеходния маршрут). Освен че създават такъв тип стойност, проектите на Елена Дмитриевна и Сергеев изразяват и определен тип ценности, които създателите им споделят, свързани с опазването на и уважението към природата край своя град. Същите тези ценности са и това, което помага на двамата учени да се припознаят в държавно-спонсорирания проект за постиндустриалното зелено бъдеще на Байкал. Антропологията често е обръщала внимание на разбирането за ценностите на различни групи хора и икономическите стойности в различни културни контексти,

макар и рядко да е систематизирала различните изследвания в обща теория на стойностите/ценностите (Graeber, 2001). Употребявам двете думи заедно, разделени единствено от наклонената черта поради две причини. Първо, на английски, който в крайна сметка е до голяма степен настоящата *lingua franca* на дисциплината ни, концептуализирането на тази проблематика минава най-често през думата *value*. Второ, често темите за ценното и стойностното са разглеждани едновременно (Miller, 2008; Munn, 1992; Tsing, 2013; Коруптоф, 1986), като някои автори се фокусират и върху връзката между различни културни и политически ценностни идеали и разбирането за икономическа стойност (MacPherson, 2011).

Стойността и ценността на природата, както всяка друга стойност или ценност, са културно и социално обусловени. В епохата на ИЕТ тя е разбрана най-вече като потребителна стойност с висока практичност, следвайки линията на класическата политическа икономика, включително Адам Смит и Маркс и Енгелс. За Смит „природата“, разбрана често като земята и водата, е винаги разглеждана като имаща „стойност през употребата“ (*value in use*) (Smith, 2007), а водата в частност няма никаква обменна стойност, въпреки че нищо не е „по-полезно“ от нея (пак там: 26). По сходен начин Маркс разглежда „всички средства за производство, осигурени от Природата [sic] без човешка помощ като водата, вятъра, металите *in situ* и гървесината в девствени гори“ (Marx, 1981: 145) като „безплатни услуги“ (пак там: 425) с потребителна стойност.

Смятам, че събеседниците ми, донякъде повлияни от дискурсите в ИЕТ и съветското разбиране за производителните сили, разгледано по-горе, възприемат по сходен начин стойността на природата около Байкалск. Те нямат никаква собственост над нея, макар да имат достъп в известен смисъл до благата ѝ, и в този смисъл не могат да извлекат обменна стойност от нея. Нито пък могат да извлекат пряка потребителна стойност, имайки предвид, че проектите им, били те разсаждане на тридактилини или прокарване на екопътека, не ги облагодетелстват пряко. Единствената стойност, на която могат да разчитат, лежи в това, че проектите им допринасят за развитието на природата около града, която от своя страна може да бъде употребена за неговото постиндустриално развитие. Отвъд тази ограничена потребителна стойност, за тях природата е обаче ценност, която може да бъде опазена, развита и изложена на показ. Това личи не само в работата им, а и в начините, по които говорят за природата около града. През тази ценност те се и синхронизират към бъдещето, предложено от гържавата.

В този смисъл стойностите/ценностите са форма на изграждане на смисъл. В анализа на антрополога Дейвид Гребър ценността (*value*) е „начинът, по който действията стават значими за [социалния актьор], като се инкорпорират в по-голяма социална тоталност – дори и в много от случаите въпросната тоталност да съществува само във въображението на актьора“ (Graeber, 2001: xii). Аз виждам труда на моите събеседници като сходен начин да придатат настояща стойност на някогашните си професионалните кариери и настоящото си положение в западащ моноград, като се синхронизират с тоталността на уж неизбежното бъдеще, предлагано от държавата.

Обратно в градината: за политиките на край/градската природа

Въобразеното бъдеще, предложено от властите и прието безкритично от хора като Сергеев и Елена Дмитриевна, е най-вече абстракция, но тя има своите конкретни измерения (речи, закони, градоустройствени планове) и се изработва в конкретни места (офисите на местните и федералните власти, фестивалните пространства в центъра на града, територията на бившия БЦБК). Сред тези конкретни места са и музеят на Сергеев и градината на Елена Дмитриевна. Градината е от основен интерес в настоящия анализ, защото тя не просто репрезентира определено разбиране природата (както прави музеят), а активно участва в процеси по възстановяването на ендемични популации. Елена Дмитриевна не само отглежда домати и копър като много от своите съграждани; тя отглежда ендемити и застрашени видове, които по-късно връща в естествената им среда.

Ако градините са прозорец към света (Stern, цит. по Stoetzer, 2022) то какъв свят ни показва градината на Елена Дмитриевна? Тук е важно да се отбележи, че не всички градини са създадени еднакви. И все пак, независимо дали става дума за някогашните имперски ботанически градини, малките „градини на бедните“ в Западна Европа преди век или за съвременните мултикултурни берлински градини, всички те са проекти, обвързани с конкретни социалнополитически проекти (пак там: 70–76). Градината на Елена Дмитриевна също представлява своеобразно обвързване с държавата и предложеното от нея бъдеще, като почти буквално го „опитомява“, като го пренася в пространството на собствения си дом и превръща абстрактното говорене за екотуризъм и зелено бъдеще в конкретни проекти за защитата и размножаването на ендемит от Червената книга на Руската федерация.

Тук реферирам към относително установената антропологическа употреба на *опитомяването* като концептуална метафора за адаптиране на абстрактни политически понятия и процеси и превръщането им в нещо познато и съвместимо

с местните контексти. Американският антрополог Джералд Крийд например използва тази концептуална метафора, за да опише как българските селяни са опитомили абстрактните идеали и държавните цели на социализма и в частност социалистическото селско стопанство, за да го превърнат „в собствено български или домашен продукт“ (Creed, 1998: 6). По сходен начин антроположката Сюзън Хелън Елисън използва понятието, за да проследи как глобалните програми за алтернативното разрешаване на конфликти (*alternate dispute resolution*) са свързани с личното и интимно преживяване на насилие и несправедливост (Ellison, 2018). В тези и други примери (Mikula, 2015; Генчева, 2015) концепцията за *опитомяване* отива отвъд ясните и очевидни наративи и се възлежда в конкретните практики за правенето и преправянето на социално-икономически договорености.

От значение е и че опитомяването имплицитно включва смяна в мащаба на анализа: от международното към националното, от националното към регионалното, а според Крийд опитомяването на социалистическите политики в българското село се състои най-вече на нивото на домакинството. Това смалвяване на мащаба не означава непременно намаляване на значимостта. Според цитираните и други автори тези процеси на опитомяване осветляват ключови динамички на общуване между индивиди и институции и хвърлят светлина върху начините, по които социополитическите идеи са в обращение на терен, както и върху споделеното социално въображаемо (*social imaginary*, вж. Castoriadis, 1987). По същия начин проектите на Елена Дмитриевна и Сергеев демонстрират начините, по които те опитомяват абстрактните понятия, свързани с постиндустриалното бъдеще на Байкалск и обръщането му към екотуризъм, като превеждат тези абстракции в конкретни практики, надявайки се, че по този начин могат да си осигурят ниша в същото това бъдеще.

Конкретният терен на тези практики са руините на днешния деиндустриализиран град и неговия материален упадък. Елена Дмитриевна, Сергеев и техни колеги се опитват да създадат някаква форма на бъдеще в Байкалск, като обвързват материалната среда на постсоциалистическия град с потенциалното му – а според тях и неизбежно – зелено бъдеще. Това дава основание да мислим за техните практики като рудерални, т.е. първите, които успяват да виреят в развалините и руините. Изследвайки конкретни места в Берлин, антроположката Бетина Щьотцер концептуализира рудералния град като такъв, в който национализмът и капитализмът са оставили негостоприемни „пукнатини“, за чието обитаване са необходими нови форми на социалност. Такива форми Щьотцер открива в множеството колективни проекти в градините, парковете и горите на града (Stoetzer, 2022). Част от концептуалния апарат на Щьотцер може да бъде пренесен и в анализа на Байкалск, чиято социална и икономическа криза се случва между един

загубен начин на живот, в който държавата е подsigурявала всичко заради градообразуващото предприятие, и едно неизпълнено обещание за блага и изобилие в постсъветска капиталистическа Русия, описана от социолога Иван Селени като „нео-пребендализъм“, т.е. система, в която дялове от държавните приходи се разпределят между „наши хора“, вместо да се реинвестират в обществените инфраструктура и развитие (Szelényi, 2013: 16–17).

В тези материални и метафорични пукнатини и руини на „имплодирани властови структури“ (Stoetzer, 2022: 7) рудералните практики чертаят път между съществуващи дуализми, предлагайки нова реконцептуализация на градската и крайградската природа. Рудералните практики „засаждат семената за бъдещи алтернативи“ (нак там: 71) и „запълват празнини“ в социалното пространство (нак там: 92) по начина, по който Елена Дмитриевна и Сергеев запълват празнината между настоящето отчаяние и обещанията на бъдещето. Подобно на хората, описани в някои от градските градински проекти на Щьотцер, техните занимания и проекти не са „просто делата на пенсионери, които са станали излишни, а са пространство за осъществяване на политики“ (нак там), било то и политика на конформизъм и пълно съгласие с бъдещето, предначертано от властите. В крайна сметка публичният ангажимент с градската и крайградската природа е политически акт.

Отвъд политическите измерения на тези проекти, и при тридактилините, и при екопътеката виждаме друга важна тенденция: инфраструктурното и концептуалното движение от града към крайградската природа, което е от особено значение, имайки предвид, че общата тенденция в света е, че „занемаряване (*neglect*), изоставяне и структурни промени [да водят] до завръщането на природата в пост-индустриалния град“ (Gandy, 2006: 69–70). Същата тенденция се наблюдава впрочем и в Байкалск, чиито градски пространства, добре поддържани от градската управа до 1991 г., в момента често са в ръцете на местните жители, в резултат на което някои междублокови пространства подивяват и са превзети от високи треви и диворасли брези и тополи, докато други са спретнати и украсени със самоделни цветни лехи, ниски оградки и боядисани в ярки цветове камъни. Това частично подивяване се вписва в случващото се в постиндустриални градове от различен мащаб навсякъде по света (примерите на Матю Ганди включват Детройт и Балтимор).

Конкретните проекти на Елена Дмитриевна и Сергеев обаче обръщат тази посока, като карат града да излезе в крайградската природа: екопътеката директно свързва гвете места, а тридактилините напускат градината, за да възстановят популациите в гората. През това отваряне на града към природата извън него –

гората в частност – двамата пенсионирани учени реконцептуализират границите между града и гората, оценностяват природата по определен начин и опитомяват постиндустриалното бъдеще, като му придават конкретен смисъл, съвместим с техните собствени експертиза, намерения и желания.

Не трябва да пропускаме също така, че представеният тук анализ се фокусира върху хора, които имат структурната възможност да участват в грантовата икономика и да синхронизират своите ценности с предложеното от властите бъдеще. Сергеев и Елена Дмитриевна притежават социалния и културен капитал, който им позволява да учредят НПО-та и да кандидатстват за грантово финансиране. Те имат не само научната експертиза, но също така бюрократичния опит и опита си в международните НПО-та, работещи в района на Байкал през 1990-те и ранните 2000-ни. Те са в крак с бъдещето, защото могат да си го позволят.

Не така стоят нещата сред други мои събеседници. Вася, например, цитиран по-горе с репликата „туризмът няма да ни нахрани“, е косвен участник в грантовата икономика само и единствено поради това, че предлага транспортни услуги на Сергеев и Елена Дмитриевна. В останалото време събира, прекупува и препродава както различни предмети (включително стари стъклени бутилки, мотор за лодка и съветски фотоувеличител), така и горски продукти (най-вече червена боровинка и блатна боровинка). Паша, един от помощниците на Сергеев, също поддържа в практиката си концептуалната граница между града и гората, в която събира билки, дивни плодове и смола, част от които заделя за лична употреба, а други препродава през хора като Вася. Двата са само част от събеседниците ми в Байкалск, за които крайградската природа е място, от което могат да се набавят конкретни продукти с конкретни потребителни и обменни стойности, независими от екоуристическото бъдеще, към което те остават безразлични или недоверчиви, или, както е ясно от репликата на Вася, напълно критични.

Заклучение

Обектите, разгледани в този текст – тръбата, градината и екопътеката – не са само символи на даден период или материален израз на определено разбиране за природата във и около Байкалск. Всеки един от тях е и конкретен инструмент или устройство за изграждането на определен свят, който все още е едва на хоризонта. Тук използвам разбирането за устройство (*device*) на Андреа Байестеро (Ballestero, 2019), която от своя страна изгражда концептуалния си апарат, съчетавайки както антропологията и изследванията на науката и технологията, така и лингвистиката и стилистиката. За Байестеро устройствата са не просто „токън

за по-големи политически и икономически контексти“ (нак там: 9), но и „високо ефективни инструменти за организирането и канализирането на технополитическа работа“ (нак там); те са „въплътени в действията на конкретни хора, но също така са сплетени от дълги истории на икономически, юридически и политически системи“ (нак там). В етнографската ѝ работа устройствата едновременно „утвърждават и дестабилизируют социални категории и институции, като същевременно предлагат начин за идентифициране на конкретните практики“, чрез които се извършва този материално-семиотичен труд (нак там); устройствата също така имат „конкретика, позволяваща ни да идентифицираме конкретни субекти, практики и места, където можем да ги изучаваме етнографски“ (нак там).

Различните проекти, разгледани в този текст, могат да бъдат поведени под тази по-обща концептуална рамка и да бъдат разбрани като устройства, с които дадени хора организират своята работа спрямо бъдещето, в което търсят да се позиционират. Формите, които тези устройства приемат, са директно повлияни от исторически натрупвания както на нивото на града, така и на нивото на личната професионална и житейска траектория. Докато тръбата между БЦБК и езерото е артефакт на изработката на консенсус около определени теории на ИЕТ и промотирането на „индустриално-вградена екология“, то градината с тридактилите и екопътеката са инструменти, с които Елена Дмитриевна и Сергеев „опитомяват“ предложеното от държавата бъдеще и се опитват да отворят в него пространство за собствената си работа.

Тези устройства служат и за остойносттаване на „природата“ около града, реконцептуализирането на нейните граници и връзките между града и крайградската природа, а също така са и начини за придаване на смисъл на света и собственото участие в него. Тоест, точно както утвърждава Байестеро, устройствата на моите събеседници служат за материалното и семиотичното създаване и преправяне на света.

Моделите, които събеседниците ми следват, съвпадат донякъде с моделите от миналото и се съгласяват с дуализма град/природа и разбирането за човешката намеса като външна. През проектите и устройствата си обаче демонстрират и известна промяна, най-вече в реконцептуализирането на границата между града и заобикалящите го гори и създаването на инфраструктура, която пробива през тази граница и я преначертава. Също така външната им намеса се различава от старите модели на ИЕТ, които целят екстрактивизъм и поне минимално контролиране на щетата, и вместо това предлагат модел на активно възстановяване на определени популации и ангажиране с природата като ценност сама по себе си.

По тези начини Елена Дмитриевна и Сергеев предварително синхронизират практиките си с обещаното от властите зелено постиндустриално бъдеще, организирано около екотуризма. Разбира се, предстои да видим до каква степен този образ на бъдещето ще бъде заменен от друг в контекста на продължаващата Руско-украинска война. Теренната ми работа приключи преждевременно през март 2022 г., около месец след началото на руската инвазия. Междувременно войната, пряко или косвено, промени животите на всички описани в този текст хора въпреки голямото разстояние, делящо ги от фронта. Малките и малко на брой протести в региона бяха потушени; няколко сгради на военни комисии бяха подпалени, въпреки че немалка част от населението по-скоро подкрепя „военната операция“; а местен единадесетокласник беше убит на фронта още през май 2022 г. В същото време части от бюджета на Иркутска област бяха пренасочени към възстановяването на инфраструктурата в окупираните части на Източна Украйна. Малкото протести срещу тези развития бяха бързо заглушени. По същия начин бяха заглушени и протестите срещу предложените законодателни промени, които биха позволили сеч без екологическа оценка в големи части на Сибир, включително в защитените зони около Байкал. Всичко това поставя под съмнение образа на зеленото бъдеще на постиндустриалния моноград и повдига въпроса дали и как ще се адаптират онези, които вече са положили труда да влязат в крак с това бъдеще.

Библиография

- Абалаков, А. Д., & Панкеева, Н. С. (2010). Особые экономические зоны туристско-рекреационного типа. *Известия Иркутского государственного университета*, 3(2), 3–18.
- Бокова, И. (2003). Човекът, природата, музеят. В М. Елчинова & О. Тодоров (съст.), *Ловци на умове. Лекции по антропология*, т. 2. (pp. 18-24). София: Нов български университет.
- Гарнизов, В. (2008). От екологичен детерминизъм към нови екологии. В В. Гарнизов, & Цв. Лазова (съст.), *Ловци на умове. Лекции по антропология*, т. 3, (pp. 11-45). София: Нов български университет.
- Генчева, Р. (2015). Направи си сам музей на социализма. *Семинар_BG*, 8. <https://seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy8/561-napravi-si-sam-muzei-na-sotzializma.html> [30.08.2025]
- Зоммер, Е. & Зоммер, Э. (2016). *Маленький оазис большой науки: история Института экологической токсикологии на Байкале*. Иркутск: Реноме.

- Кожова, О. М. (1986). Наука – производству! Решать в комплексе. *Байкальский целлюлозник*, 17(467/30.04.1986), 3.
- Лапин, Б. Ф. (сост.). (1987). Слово в защиту Байкала. Материалы, дискуссии. Иркутск: Восточно-Сибирское книжное издательство.
- Островитянов, К. В., Шенилов, Д. Т., Леонтьев, Л. А., Лантев, И. Д., Кузьминов, И. И., & Гатовский, Л. М. (1954). *Политическая экономия. Учебник*. Москва: Государственное издательство политической литературы.
- Панфилов, О. (2014). Культ личности Путина: путь от топтуна до диктатора. *Крым.Реалии*. <https://ru.krymr.com/a/26709735.html/> [20.11.2025]
- Распоряжение правительства Российской Федерации № 1398-р/29.07.2014. (2014).
- Селеев, С. & Павлов, А. (2016). *Гаражники*. Москва: Страна Оз.
- Ballestero, A. (2019). *A Future History of Water*. Durham: Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9781478004516>.
- Breyfogle, N. B. (2015). At the Watershed: 1958 and the Beginnings of Lake Baikal Environmentalism. *The Slavonic and East European Review*, 93(1), 147–180. <https://doi.org/10.5699/slaveasteurorev2.93.1.0147>.
- Castoriadis, C. (1987). *The Imaginary Institution of Society*. Boston: MIT Press.
- Creed, G. W. (1998). *Domesticating Revolution: From Socialist Reform to Ambivalent Transition in a Bulgarian Village*. Pittsburgh: Pennsylvania State University Press..
- Descola, P. (2014). *Beyond Nature and Culture*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ellison, S. H. (2018). *Domesticating Democracy: The Politics of Conflict Resolution in Bolivia*. Durham: Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822371786>.
- Gandy, M. (2006). Urban Nature and the Ecological Imaginary. In N. Heynen, M. Kaika, & E. Swyngedouw (eds.), *In the Nature of Cities: Urban Political Ecology and the Politics of Urban Metabolism* (pp. 62–72). London and New York: Routledge.
- Gandy, M. (2014). *The Fabric of Space: Water, Modernity, and the Urban Imagination*. Boston: The MIT Press.
- Georgiev, K. Forthcoming. *Garazhniki: Gleaning, Trading, and Improvising in a Postindustrial Monotown*.
- Graeber, D. (2001). *Toward an Anthropological Theory of Value: The False Coin of Our Own Dreams*. New York: Palgrave.

- Hemment, J. (2004). The Riddle of the Third Sector: Civil Society, International Aid, and NGOs in Russia. *Anthropological Quarterly*, 77(2), 215–241. <https://doi.org/10.1353/anq.2004.0069>.
- Hemment, J. (2007). *Empowering Women in Russia: Activism, Aid, and NGOs*. Indiana University Press.
- Hemment, J. (2012). Nashi, Youth Voluntarism, and Potemkin NGOs: Making Sense of Civil Society in Post-Soviet Russia. *Slavic Review*, 71(2), 234–260. <https://doi.org/10.1017/S0037677900013607>.
- Kochetkova, E. M. (2024). *The Green Power of Socialism: Wood, Forest, and the Making of Soviet Industrially Embedded Ecology*. Boston: The MIT Press.
- Kopytoff, I. (1986). The Cultural Biography of Things: Commoditization as process. In A. Appadurai (ed.), *The Social Life of Things* (pp. 64–92). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511819582.004>.
- Latour, B. (1994). *We Have Never Been Modern*. Harvard: Harvard University Press.
- MacPherson, C. B. (2011). *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*. Oxford: Oxford University Press.
- Marx, K. (1981 [1867]). *Capital: A Critique of Political Economy* (vol. 1). London: Penguin Books.
- Mikula, M. (2015). Vernacular Museum: Communal Bonding and Ritual Memory Transfer among Displaced Communities. *International Journal of Heritage Studies*, 21(8), 757–772. <https://doi.org/10.1080/13527258.2015.1020961>.
- Miller, D. (2008). The Uses of Value. *Geoforum*, 39(3), 1122–1132. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2006.03.009>.
- Morris, J. (2016). *Everyday Post-Socialism*. London: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-349-95089-8>.
- Munn, N. D. (1992). *The Fame of Gawa: A Symbolic Study of Value Transformation in a Massim (Papua New Guinea) Society*. Durham: Duke University Press.
- Oldenburg, R. (1999). *The Great Good Place: Cafés, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons, and Other Hangouts at the Heart of a Community*. Philadelphia: Da Capo Press.
- Roy, A. (2016). Public Power in the Age of Empire. In *The End of Imagination* (pp. 319–341). Chicago: Haymarket Books.
- Saunders, R. & Stukov, Vl. (2010). *Historical Dictionary of the Russian Federation*. Lanham: The Scarecrow Press.

Smith, A. (2007 [1776]). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Books I, II, III, IV and V. New York: MetaLibri.

Snopek, K. (2015). *Belyayev Forever: A Soviet Microrayon on its way to the UNESCO List*. Berlin: DOM publishers.

Stoetzer, B. (2022). *Ruderal City: Ecologies of Migration, Race, and Urban Nature in Berlin*. Durham: Duke University Press.

Strange, C. (2019). *Monotown: Urban Dreams Brutal Imperatives*. San Francisco: Applied Research and Design.

Sundstrom, L. M. (2005). Foreign Assistance, International Norms, and NGO Development: Lessons from the Russian Campaign. *International Organization*, 59(2), 419–449. <https://doi.org/10.1017/S0020818305050149>.

Szelényi, I. (2013). *Poverty and Social Structure In Transitional Societies: The First Decade of Post-Communism*. Sofia: Zhanet 45.

Tsing, A. (2013). Sorting out Commodities: How Capitalist Value is Made through Gifts. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 3(1), 21–43. <https://doi.org/10.14318/hau3.1.003>.

Viveiros De Castro, E. (2012). Immanence and Fear: Stranger-Events and Subjects in Amazonia. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 2(1), 27–43. <https://doi.org/10.14318/hau2.1.003>.

Yurchak, A. (2005). *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton: Princeton University Press.

Благодарности: Този текст стъпва върху откъси от дисертацията ми. Теренните и архивни изследвания за цялостния изследователски проект, продължил между 2019 и 2022 г. в Петербург, Москва и Иркутска област, бяха подкрепени в различни периоди от фондация Wenner-Gren Foundation, Обществото за визуална антропология към Американската антропологическа асоциация и Асоциацията за славянски, източноевропейски и евразийски изследвания (ASEEES). Благодарен съм също така на менторите си в Райс и най-вече на членовете на дисертационната ми комисия, както и на всички събеседници, приятели и колеги в Сибир.

Биографична справка: Константин Георгиев е антрополог, който в момента работи върху полицейско насилие и се интересува от насилието и неговите излишъци и нормализация. Има докторантура по социокултурна антропология от

университета Райс (Хюстън, Тексас) с дисертация върху съвременните житейски проекти на кохорта от пенсионирани съветски учени в Източен Сибир. Някои от скорошните му публикации включват “Real cameras, unreal things: Image-making and ethnographic insight” (2024, *Visual Anthropology Review*) and “Garazhniki: gleanings, trading, and improvising in a postindustrial monotown”. Извън академията има опит като сценарист, факт-чекър и изследовател за телевизионни и филмови документални продукции; бил е и асистент продукция и интервюирац в подкаста Technoscience на Society for the Social Study of Science (4S). Също така е бил стипендиант на Центъра за академични изследвания в София и на Българо-американската комисия „Фулбрайт“.

Short bio: Konstantin Georgiev is an anthropologist currently working on police violence and broadly interested in violence and its excess and normalization. He holds a PhD in sociocultural anthropology from Rice University (Houston, TX, USA) with a dissertation on the contemporary life projects of a cohort of retired Soviet environmental scientists in Eastern Siberia. His recent publications include “Real cameras, unreal things: Image-making and ethnographic insight” (2024, *Visual Anthropology Review*) and “Garazhniki: gleanings, trading, and improvising in a postindustrial monotown”. His experience outside of academia includes work as a writer, fact-checker, and researcher for film and TV documentaries and assistant and interviewer for the Technoscience podcast of the Society for the Social Study of Science (4S). Formerly, he was also a postdoctoral fellow at the Center for Advanced Studies and a grantee of the American-Bulgarian Fulbright Commission.

E-mail: kgeorgiev@nbu.bg

ORCID: 0000-0001-5197-3193

ДИГИТАЛНО НОМАДСТВО И ВРЪЗКА С ПРИРОДАТА:

примери от град Банско

ПЕТЯ В. ДИМИТРОВА

Nature's Role in the Experience of Digital Nomads:

The Town of Bansko as a Case Study

Petya V. Dimitrova

Резюме: Настоящата статия представя резултатите от поредица теренни проучвания на дигиталното номадство в Банско – през последното десетилетие курортът е утвърден сборен пункт за дигитални номади от цял свят. Тази форма на мобилен начин на живот се характеризира с честото и многократно преминаване на национални граници от мобилни субекти, които остават за различно време в различни страни и не се завръщат за постоянно в родината си. Според тях Банско е уникално с това, че тук са налице природни дадености, инфраструктура, позволяваща работа от разстояние и общност от съмишленици. Какво подтиква тези хора да се установят за дълго в малък град като Банско и защо за тях е ключово да бъдат близо до природата (за да творят и работят необезпокоявано, далеч от свръхстимулацията, характерна за големите градове; за да отглеждат децата си в спокойна среда и др.)? Какви са измеренията на природата в градската среда (игри в дворовете и планинските потоци, течащи край улиците; организиране на сплотяващи събития на открито; внасяне на естествени материали в интериора и екстериора на пространствата, обитавани от дигитални номади и др.)?

Ключови думи: дигитално номадство, природа, Банско, обучение чрез пътуване по света

Abstract: This article presents the results of a series of field studies on digital nomadism in Bansko – a resort town that has been an established meeting point for digital nomads from all over the world for a decade. This form of mobile lifestyle is characterized by the frequent and repeated crossing of national borders by mobile individuals (digital nomads), who stay for varying lengths of time in different countries and do not return permanently to their home country. According to them, Bansko is unique because it offers natural resources, infrastructure that enables remote work, and a community of like-minded people. What prompts these individuals to settle for extended periods in a small town like Bansko, and why is it crucial for them to be close to nature (to create and work undisturbed, away from the overstimulation typical of big cities; to raise their children in a peaceful environment, etc.)? What are the dimensions of nature within the urban environment (playing in yards and mountain streams flowing along the streets; organizing community-building outdoor events; incorporating natural materials into the interior and exterior of spaces inhabited by digital nomads, etc.)?

Keywords: digital nomadism, nature, Bansko, worldschooling

Дигитално номадство и връзка с природата: примери от град Банско

ПЕТЯ В. ДИМИТРОВА

Въведение в проблематиката на дигиталното номадство

С приетите от Парламента промени в Закона за чужденците в Република България през юни 2025 г., чуждестранните, дистанционно работещи граждани вече могат да остават до 2 години и да живеят и работят в страната. Тя печели от това както икономически, така и като имидж. Нововъведението, наричано накратко „виза за дигитални номади“, идва в особено подходящ момент, тъй като България се присъедини към Шенгенското пространство на 1 януари 2025 г., както ѝ предстои да приеме еврото на 1 януари 2026 г. Издаването на такава „виза“ предлага ясен законен път за гражданите на страни извън ЕС да живеят и работят в България извън краткосрочните ограничения. Важно е да се отбележи, че тя е привлекателна дестинация за дигитални номади вече повече от десетилетие.

Изразът *дигитален номад* се използва за пръв път от Манерс и Макимото (Manners & Makimoto, 1997), които предсказват, че благодарение на нагизащата се вълна от технологично обусловена мобилност, професионалистите от творческите индустрии скоро ще могат да преразгледат един извечен човешки избор: да бъдат уседнали или да станат номади (Woldoff & Litchfield, 2021: 79). Около десетилетие по-късно дигиталното номадство добива все по-голяма популярност сред онези, които ценят – и които могат да си позволят – свободата да бъдат независими от местоположението си. Този начин на живот се основава на наличието на надеждна интернет връзка, даваща възможност на индивидите да работят от разстояние и да пътуват по света, едновременно задоволявайки страстта си към пътешествията и изпълнявайки професионалните си задължения – балансирайки между работата и свободното си време (Orel, 2023: 142).

Сравнено с първите години на XXI век, дигитално номадство през 20-те години на същия век се характеризира с разширяване на фокуса – не само върху труда (професионалната заетост), но и върху начина на живот (организиране на всекидневието и близкото бъдеще, участието в общности от съмишленици и др.). Дигитализацията успява да демократизира и да направи по-достъпно изграждането на кариера, независима от местоположението, но изследователите на този

феномен подчертават, че не всеки независим от местоположението си работник е дигитален номад. Това личи в утвърдените дефиниции на термина:

Индивиди, които използват дигитални технологии, за да работят от разстояние – имат възможността да работят и пътуват едновременно, могат да избират честотата на пътуване и местоположението си и посещават поне три места годишно, които не са техен собствен дом, нито дом на приятел или член на семейството (Cook, 2023: 259).

Предимно млади (милениали или поколение Z) индивиди със стремеж към изследване и мобилен начин на живот, който съчетава пътуване с виртуална работа и изисква специфичен набор от умения и оборудване (Simova, 2023: 176).

Трудът на тези индивиди е дигитализиран, мултилокален и гъвкав по отношение на географското положение – мобилният им начин на живот е техен избор. Различават се от дистанционните работници, чиито избор на начин на живот не включва постоянно или непрекъснато пътуване (Toivanen, 2025: 6).

В трите дефиниции се очертават три ключови измерения: технологии/труд, мобилност/местоположение и избор на начин на живот. Докато и тримата автори подчертават ролята на дигитализирания труд и гъвкавостта на местоположението, разликите се проявяват в специфичните критерии за това кой може да се определи като дигитален номад – налице е например количествен праг за мобилност (поне три различни места годишно), демографски елемент (поколение Z/милениали) и разграничение между дигиталните номади и други дистанционни работници.

Престоят на тази група в различни държави не остава незабелязан от собствениците на бизнеси. Те я таргетират и предоставят необходимата инфраструктура, включваща няколко аспекта: настаняване, извършване на работна дейност, достъп до услуги от сферата на администрация, здравеопазване, застраховане и др.

Настаняването се случва не само в имоти под наем, а и в специално проектирани за нуждите на дигиталните номади места, наречени „коливинг пространства“ (пространства за споделено живеене). За разлика от традиционното настаняване от хотелски тип, коливингите предлагат не само обзаведени стаи, а и разнообразни общи зони, включително оборудвани кухни. Имат по-дълъг минимален срок за наемане (обичайно е месец или няколко седмици), обусловен не само за удобство на съдържателите и персонала, но най-вече заради основната функция на коливинга – да предостави на дигиталните номади достъп до група от съмишленици, така че да преодолеят предизвикателството на социалната изолация, да задоволят нуждите на клиентите от нетуъркинг (изграждане на мрежа от контакти) и социализация.

Според Пачеко и Азеведо (Pacheco & Azevedo, 2020: 193), които подхождат към анализа на коливинг пространствата от гледна точка на науките за туризма и маркетинга, става дума за „туристически продукт, ориентиран към сегмента на дигиталните номади (хора, които работят онлайн)“.¹ Според Зумбуш и Лаличич (Zumbusch & Lalicic, 2020: 442) коливинг пространствата допринасят за благосъстоянието на дигиталните номади, като им осигуряват три вида ресурси: физически, социални и психологически.

Дигиталните номади често се отказват от постоянно пребиваване на едно място, заменят го с мултилокалност и избират работната си среда въз основа на лични интереси, а не на професионални обстоятелства. Този начин на живот размива границите между работа и свободно време, като акцентира върху баланса между двете. Вол и колеktiv (Voll et al., 2022) отбелязват, че дистанционната работа също така носи предизвикателства, включително лош баланс между професионалния и личния живот, самота и постоянни очаквания работникът да е на линия. В отговор на тези проблеми, дигиталните номади търсят „трети места“ като коуъркинг пространства (пространства за споделена работа), които осигуряват необходимата им работна среда. Орел (Orel, 2019) посочва, че коуъркинг пространствата представляват за номадите тяхна не само работна, но и житейска среда, както и допринасят за пълноценния им живот.

Колкото и да е неочаквано, дигиталните номади в крайна сметка имитират определени аспекти на работата в офис (Toivanen, 2025: 3). Въпреки явното си негативно отношение към офис средата, те се нуждаят от офисоподобна обстановка поне понякога. И все пак коуъркинг пространствата се отличават от обикновения офис, като съвместяват професионалното поне до известна степен с личното; понятието за работна среда с понятието за уют (по принцип противоречащи си). В коуъркингите собственици, мениджъри на общността и членове съзнателно насърчават създаването на нови взаимоотношения. Така се разграничават от традиционния офис, където общуването често е само с колеги и преобладаващо формално, или от работата в кафене, където човек е сам със себе си и лаптопа си, макар и сред други. Номадите са флуидни и в решенията си къде да работят, както в решенията си къде да пътуват/живеят (Woldoff & Litchfield, 2021: 127), така изразяват независимостта си. В резултат коуъркингите следва да предлагат разнообразие от възможни избори – зони за тиха работа, зони за онлайн разговори, общо пространство, кафе/бар зона, градина с изглед към

¹ Поради ограничения в обема на настоящата статия, не засягам научния проблем за разликите и сходствата между туристите и дигиталните номади. Все пак ще отбележа, че двете групи се различават както по сроковете на престоя си, така и по нуждите и ценностите си.

планината/Стария град и същевременно бюро с комфорта на ергономични столове и климатизация.

Според Вогл и Мицек (Vogl & Micek, 2023: 6) дигиталните номади и мобилните интелектуални работници са били концентрирани предимно в коуъркинг пространства в градски райони, но през последните години отварят врати все повече такива пространства в извънградските райони по цял свят, например в туристически планински (бих добавила и крайбрежни) региони. Инфраструктурата за дигитални номади в такъв тип места е по-слабо изучена, а в България – неизследвано поле. Ето защо научният интерес и обхватът на изследването ми се съсредоточават именно върху планински курортен град, какъвто е Банско, където годишно пребивават между 200 и 1000 номади в зависимост от сезона. Награждам съществуващите изследвания, като се фокусирам върху един рядко повдиган аспект на номадския лайфстайл избор – мотивацията за местоположение в близост до природата, за непосредствен достъп до нея, и как този избор се отразява на благодействието им в личен и професионален план.

Методология на изследването

Настоящата статия е част от по-мощно проучване² на дигиталното номадство в България, резултат от което е монографията *Дигитално номадство: културни трансформации, социални динамики и предизвикателства в Банско* (Димитрова, 2025). Освен продължителното включено наблюдение и стотиците неформални разговори, които съм провела включително с местни хора (голяма част от които – персонал в разнообразни магазини, заведения и места за настаняване), разполагам с 32 интервюта с дигитални номади и собственици на коливинг/коуъркинг пространства, подбрани по метода на снежната топка (вж. демографските характеристики в Прил. 1). Отзовавах се на препоръките за места и личности, които да включа в изследването, както и разглеждах източниците, предоставени ми от тях онлайн – статии, публикации в социални мрежи и други медии и т.н. Въпреки че теренната ми работа приключи в края на юни 2025 г., продължавам да поддържам контакт с някои от респондентите си онлайн чрез социалните медии. Следвам страниците, на които публикуват информация и обновления за собствените си проекти и пътешествия, абонирана съм за нюзлетърите им, следя какво се пише за Банско в медиите (Kozinets, 2015).

Интервюта бяха проведени между януари и юли 2025 г. най-вече на живо, а в 6 от случаите – чрез онлайн видеоразговори. Средната продължителност е 45 минути,

² Финансирано от национална програма „Млади учени и постдокторанти“ и проведено под ръководството на доц. д-р Мила Маева.

но някои надхвърлят един час. Повечето участници бяха от страни с т.нар. „силни паспорти“ – силата на паспорта се измерва по това в колко държави могат да влизат без виза. Полуструктурираните интервюта се състояха от 10 въпроса, всеки от които с няколко подвъпроса, обхващащи следните основни теми: биографична история; трудови практики; ценности (свобода и мобилност, личностно развитие, връзка с околната среда, потребление); понятие за дом и за общност, необходимост от конкретни услуги.

По отношение на демографския профил, това са 15 жени и 17 мъже на възраст между 20 и малко над 50 години, основно с типични за дигиталното номадство професии като: разработчици на софтуер/програмисти, специалисти по киберсигурност и ИТ, специалисти по дигитален маркетинг, консултанти, създатели на съдържание и/или на дигитални продукти, онлайн преподаватели и обучители, писатели и автори, фотографи и видеографи, доставчици на дистанционни услуги, преводачи, виртуален асистенти, журналисти и коучове/терапевти, собственици на коливинги/коуъркинги. С няколко изключения, всички участници остават в Банско за дълго, идват и се връщат тук неколккратно, а много от тях имат и имот в града.

Преведох и фокусгрупова дискусия с 5 души като официална част от програмата на *Bansko Nomad Fest 2025*. Организаторите на събитието съдействаха за разгласата онлайн. Подготвих за участниците 7 въпроса, сред които за целите на настоящата статия: „Защо избрахте да дойдете в Банско и какво знаете за града?“ и „Доколко е важна природата при избора ви на дестинация?“. Спонтанна, неформална 3-часова фокусгрупова дискусия с 8 участници се осъществи и в едно от коливинг пространствата, където живеех. Дигиталните номади сами обсъждаха точно темите от въпросника ми и разсъждаваха задълбочено по тях, както и се интересуваха от мнението и наблюденията ми.

Настоящата статия представя отношението на дигиталните номади към природата в Банско. Анализирам какво ги подтиква да посетят средносрочно и/или да се завръщат в малък град като този и защо за тях е ключово да бъдат близо до природата – т.е. каква е значимостта на природната среда като причина номадите да избират Банско. Хипотезата ми е, че тази локация предлага оптимален баланс между отлични условия за работа (бърз интернет, подходящи места за работене и разходи за живот, сравнително ниски спрямо стандарта на номадите) и лесен достъп до природа и възможности за активна почивка (планински спортове, преходи, разходки и др.). Тези два ключови функционални предимства са сходни по тежест при вземането на решение, а изграждането на силна номадска общност е следствие от тях.

В Банско номадите добиват усещане за по-необезпокоявано творчество и работа, за целенасочено оставане по-далеч от свръхстимулацията, характерна за големите градове. Съпътстващ изследователски въпрос е какви са измеренията на природата в градската среда, като хипотетичните отговори включват: активности в дворовете и планинските потоци, мечущи край улиците; организиране на сплотяващи събития на открито, внасяне на естествени материали в интериора и екстериора на пространствата и др.

Банско: глобализиран град с рурален облик

Банско успешно съчетава характеристиките на динамичен глобализиран курортен град с тези на спокойно населено място с подчертан рурален облик. Въпреки че по население е малък град – 9459 души към 31.12.2021 г. според националната статистика (НСИ, 2023) и 9624 според статистика на ГРАО от 15.09.2023 (ГРАО, 2023) – неговата функционалност и социоекономическа активност го издигат до ранга на значим туристически център, изобилстващ от места за настаняване. Тази мащабна хотелиерска инфраструктура и притокът на чуждестранни туристи и дигитални номади му придават космополитност, изразяваща се в наличието на коуъркинг и коливинг пространства, множество заведения, целогодишно богат културен календар, бърз интернет, развита мрежа за доставки и общност, постоянно отворена към нови членове.

Банско се намира на 56 км/1 час шофиране от областния Благоевград и на 150 км/2 часа шофиране от столицата София. В подножието на планината Пирин, надморската му височина е 927 метра, което прави климата прохладен в сравнение с повечето български градове през лятото и снежен през зимата. В непосредствена близост е и до топли минерални извори, най-известните от които са в съседните курорти Баня и Добринище. Банско е един от най-популярните туристически центрове в страната (най-високата точка на ски инфраструктурата му е 2560 м.), получило е позиция на една от най-развиващите се общини със собствен приход от 93 процента (Радонова, 2018: 332) и изобилства от места за настаняване. По данни от респонденти, брокери на недвижими имоти, през 2025 г. тук са налице около 300 хотела – от 1- до 5-звездни или около 15 000 стаи. В него освен преобладаващото население от български етнически произход (97%) постоянно има и множество чуждестранни туристи, както и временно или постоянно пребиваващи чужди граждани, част от които са дигитални номади.

Преди няколко години Банско попада в топ 10 на класацията за най-добри места за дигитални номади на *Nomads.com*. Известен още като *Nomad List* (вероятно това е старо име преди ребрандирането му), този уебсайт помага на потребителите да избират потенциални дестинации, като класира градове с помощта на филтри.

Според него преимуществата на Банско са, че е лесно достъпно, заобиколено от природа, че има добри коуъркинг пространства, силна общност от дигитални номади и множество забавни неща за правене; че е подходящо за ски през зимата и че е топло; че е много безопасно; че интернетът е бърз. Това се потвърждава от респондентите ми, които подчертават, че Банско притежава уникална в световен план смесица от характеристики – глобализиран курортен град, който съумява да запази руралния си облик. Респондентът ми Кристофър³ (около 50 г., брокер на имоти в Банско, роден в Румъния и отраснал във Великобритания) изброява факторите, привличащи дигиталните номади към Банско, и изтъква, че е изключителна рядкост едно населено място да съчетава всички тях, а именно: множество слънчеви дни през годината; ниски нива на престъпност; общност, постоянно отворена към нови членове; поддържана инфраструктура – бърз интернет, доставки (включително на храна), газоподаване, ремонтирани улици и др.; градска атмосфера в съчетание със селска среда; ниска цена на живот в сравнение с развитите страни – ниски данъци, цени на наеми и др.; прекрасна и дива природа; здравословна околна среда – чистота на въздух, храна, вода.

Друг мой респондент – Франк (около 50 г., брокер на имоти под наем и майстор, Великобритания) разказва за Банско в началото на XXI век:

Строителният бум беше около 2006–2007 г., тогава започнаха да копаят основите. Така че повечето от имотите са на 18 години. На един от компютрите ми си паза снимки на нивите. Беше много, много празно, бях аз и няколко англичанина, те са собственици на ски-шале *Devonshire Lodge* и сега, 20 години по-късно, го продават. Хотел „Глазне“ също – някога беше един от малкото хотели от тази страна на река Глазне. И тези хотели гледаха към ниви, имаха фантастичен изглед. Но оттогава построиха просто толкова много имоти... Като пристигнах за първи път, не беше разрешено да се строи извън околновръстния път, там бяха земеделски земи. Кметът очевидно е получил натиск да разшири строителната площ.

Как е възможно малък град като Банско да поеме наплива от туристи и дигитални номади? Разковничето е именно в сградите, издигнати по време на строителния бум през последните две десетилетия. 50-годишният германец Арнолд, който е независим от местоположението си предприемач, специалист по комуникации и застъпник за семейно дигитално номадство и обучение на децата извън традиционната образователна система, е избрал Банско за своя база, редом с Малта, и обяснява:

Който и да е взел решението да построи всички тези апартаментни структури и сгради в покрайнините на Банско, от днешна гледна точка това е уникална

³ За да запазя анонимността на респондентите, имената им са променени.

възможност за града. Защо? Ако погледнем групи места, където се появяват хора, работещи дистанционно, семейства, номади, много скоро, в рамките на първите 36 месеца възниква съпротива срещу тях. Това се вижда в Барселона, в Лисабон, в Мадейра. Защо е тази съпротива? Първо, защото цените за наеми се удвояват или поне се покачват. Банско има капацитета на тези сгради с много апартаменти, много места, които дори още не са завършени. Може да приеме хора, които идват, без да се набъркват в местната обстановка и да затрудняват живота на местната общност. Така че те могат щастливо да съжителстват и да се смесват.

Обсъждам с него настоящето и близкото бъдеще на Банско, докато седим край масивна маса в старинната му къща в центъра на града:

В сграда от 1800-и-някоя година имаме 5G във всяка стая. Такова нещо не е възможно в Берлин. Банско съчетава бит, основан на простия традиционен живот, с комуникационната мощ на 5G, достъпно навсякъде. Околната среда тук и местната идентичност са възхитителни. И през лятото, и през зимата може да видиш как местните седят пред къщите си, на пейките отпред, и просто си говорят със съседите или се припичат на слънце.

Тук е мястото и за рефлексия на собственото ми преживяване по време на първата ми теренна работа в Банско в началото на 2025 г. Като почитател на планинските преходи, бях посещавала града неколkokратно и преди това, но винаги транзит покрай река Глазне и безбройните хотели или гостувайки в нечий апартамент в Новия град, изникнал поради описания строителен бум. Положително впечатление прави, че там и изобщо в цяло Банско сградите, издигнати през последните десетилетия, са в един стил (вж. ил. 1). Това не е случайно – съществува Наредба за специфични изисквания към облика на градските пространства, сградите и архитектурните ансамбли на територията на град Банско, която цели опазването на характерния му планински облик и го брани от навлизането на модерните сгради със стъклени фасади. Предписанията са формулирани в чл. 15–27, като в член 16, ал. 1 се посочва, че:

При изготвяне на инвестиционен проект за сграда, цветовото решение на фасадите и завършващите материали следва да бъде съобразено с архитектурните особености на района, като цветовете и материали. Препоръчва се използването на следните основни материали: 1. мазилки – без интензивни основни цветовете; бяла, бежова, сива гама; допустими са акценти с друг цвят; 2. гървени елементи – обшивки, каси около дограма, декоративни елементи, челни гъски. 3. каменна облицовка, каменна зидария. Допустимо е използването на друг тип материали, като се покаже отношение към контекста и местната архитектура (Община Банско, 2023).

Прави впечатление и „внасянето“ на природни материали в интериора на местата, където отсядах или работех. Често личи старанието атмосферата да вдъхва уют

и усещане за дом и за близост до природата – топла светлина, паркет и масивни бюра, монитори, на които се въртят кадри с горящ огън, картини и фотографии, пресъздаващи елементи от природа и т.н.

Развитието на Банско не секва, както се потвърждава и от оценката на Дамян – около 40-годишен българин, собственик на коуъркинг пространство в Банско от 2020 г.:

Виждам, че много сгради, които не бяха завършени, се завършват. Тоест търсят се апартаменти за постоянно живеене. Виждам, че все повече хората живеят в Банско, което развива града, развива нуждите, развива нови бизнеси или нови услуги. Просто се надявам Банско да си остане горе-долу по размер същото. Просто всичко, което като леглова база не е достроено, да се дострои и да не почва да се строи настрана. И просто се надявам да се регулира по такъв начин, че градът да си остане с този чар. С чар и горе-долу същият като размер.

Дамян е поредният респондент, който подчертава, че „Банско няма еквивалент, то е диамант“ и дава пример за стратегическото местоположение на града, особено привлекателно за туристите и дигиталните номади:

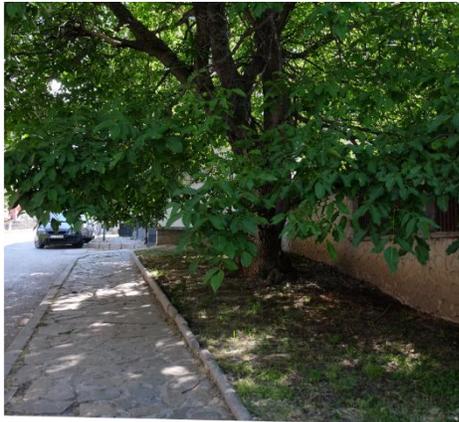
Ти можеш да си на планина, на 2 000 метра надморска височина на барбекю с якето, а през деня да си бил на плажа в Гърция. Аз в един ден съм ги правил и двете. В 7:00 тръзвам на плаж, в 9:00 съм там до 16:00. В 18:30 съм обратно в Банско. В 19:00 съм бил на 930- и повече, на 1100 метра надморска височина.

Банско представлява частично изключение от естественото последствие, че поради презастрояването, наложено от имотния и хотелиерския бизнес, броят и размерът на зелените площи намаляват, съответно и привлекателността за клиенти/купувачи/населяващи. Дори в новата част на града, където строежите са изключително близо един до друг, природата е „на една ръка разстояние“ ако не под формата на дворно пространство, то под формата на гледка към пиринските върхове и Рила в другия край на долината и пряка пътека към подножието на планината. Пешеходната близост до относително дива природа остава изключително привлекателен фактор за населяващите тази част от града.

Ил. 1, 2, 3 и 4: Новият град и гледката към планината. Източник: личен архив, 2025 г.

В старата част – където се намира историческият център с възрожденски сгради и кварталите, населени с местни хора от десетки и дори стотици години – природата е налична (макар и „опитомена“) в дворовете и зеленчуковите градини, в стопанските сгради с домашни животни, и отново – в близостта до планините и горите над града.

Ил. 5, 6, 7 и 8: Типичен рурален облик в старата част на града Източник: личен архив, 2025 г..

Дигиталните номади и връзката с природата

Кейт Сопър (Soper, 2020) въвежда термина *алтернативен хедонизъм*, с който описва липсата на съпротива срещу възприемането на необходимите промени в потреблението. Те не се приемат като саможертва и отказ от удоволствие, а като възможност за напредък отвъд един начин на живот, който е не само катастрофален за околната среда, но и в много отношения неприятен, самоотричащ се и прекалено пуритански фиксиран върху работата и печеленето на пари за сметка на насладата, която идва с това да имаш повече време, да правиш повече неща за себе си, да пътуваш по-бавно и да потребляваш по-малко вещи. Според нея трябва да поставим под въпрос предположението, че доминираното от работа, стресираното, оскъдното откъм време и материално обременено ежедневие допринася за човешкото благополучие, вместо да му вреди. Точно така смятат и голяма част от дигиталните номади, които предпочитат по време на пътуванията си да се настаняват в по-малки населени места.

С каква среда се свързва доминираното от работа, стресираното, оскъдното откъм време и материално обременено ежедневие? С градовете, към които се

отправят постоянни критики, че там процъфтяват материализмът, повърхностните нагласи, консуматорството, работохолизмът. Този дискурс набира особена популярност през XXI век, но има корени още от началото на XX век и дори по-рано. Животът в малки населени места – т.е. по-близо до природата, или дори в дивото, извън мрежата – се романтизира до крайна степен в медиите, изкуството и къде ли не още (вж. повече за термина *селска идилия* в научните трудове на Бънс (Bunce, 2003) и Бел (Bell, 2006). Както го описват Уолдоф и Личфийлд (Woldoff & Litchfield, 2021: 22), градските хора биват обвинени в прекалена рационалност, лишаване от духовност и социална свързаност и в прекалена отдалеченост от природата, за да оценят нейните чудеса.

Нагласите на повечето от дигиталните номади, които избират Банско за своя дестинация, могат да се опишат подобаващо с термина *екологизъм*. Придържам се към дефиницията на Мануел Кастелс (2006: 105), според която това са „всички форми на колективно действие, които в своя дискурс и практика целят коригирането на деструктивните форми на отношения между човешкото действие и неговата природна среда, противопоставяйки се на преобладаващата структурна и институционална логика“. Фактът, че екологизмът е „единствената глобална идентичност, предлагана в името на всички човешки същества независимо от специфичната им социална, историческа или полова принадлежност или религиозната им вяра“ (Кастелс, 2006: 118), кореспондира отлично с глобализираната и космополитна идентичност на дигиталните номади. Съществува обаче и предубеждението, че хората с по-ниски доходи или по-ниско образование не се грижат толкова за околната среда, следователно екологизмът допринася за класовото разграничаване (Miller, 2023: 92).

Уклонът към екологизма и антиконсуматорство, характерен за някои представители на средната класа, каквито са преобладаващо респондентите ми, се подхранва от критиката срещу повърхностното мислене и действия и ненаситността, приписвани на потребителската култура. Сред почитателите на екологизма, това колко морален и свестен е някой, се измерва със степента на екологична ангажираност (Miller, 2023: 93). Същевременно е привлекателно човек да възприема екологизма, тъй като практиките, повишаващи личното здраве и устойчивост (например потребяването на здравословни храни или карането на колело), отлично се съчетават с допринасянето за устойчивост на планетата (пак там, 91).

Написаното дотук не омаловажава, нито принизява конструктивния принос на екологизма и представителите му за гарантирането на устойчивостта на Земята. Съгласявам се с Милър, че дори без императива на климатичните промени,

екологизмът едва ли е фаза, която просто ще отмине“ (Miller, 2023: 93). Защо няма да отмине? Защото в това да си съзнателен към околната среда се корени нещо дълбоко човешко, оздравително и вдъхновяващо. По собствените оценки на респондентите ми, близостта до природа и връзката с околната среда е ключова за благосъстоянието на преобладаваща част от тях. Във всяко интервю ги разпитвам с какво асоциират думата „природа“, дали и ако да – защо е важна за тях. Ето някои показателни отговори.

За да сме щастливи, трябва да творим заедно с природата; трябва да сме сред природата, за да опознаем дори самите себе си. Мисля, че за да се заземим и да можем да разберем какво е важно за нас, трябва да се заземим сред природата, да бъдем заедно с нея. И да научим децата си да го правят. Ако не сме свързани с природата, ще разрушим умовете си и ще унищожим тази земя (Одри, Норвегия, учител по английски и испански, 30+ г.).

Бети (40+ г., Великобритания, собственик на верига коуъркинг пространства) наблюдава, че много от посетителите в коуъркинг пространствата ѝ правят кратка разходка навън на всеки два часа – това е част от рутинната им грижа за себе си: „Има смисъл да си сред природата и да се правят упражнения, дори да не е, за да тичаш марафон. Просто една обикновена разходка на слънце – и всичко става естествено и нормално. Точно толкова, колкото да облекчи нервната система“. Джоел (около 30 г. американец с румънски корени, онлайн учител по английски) е точно типа дигитален номад, описан от Бети. Предпочита да работи в коуъркинг пространството, което е в съседство с градския парк в Банско, така че „между разговорите да се разходя в парка и да почувствам, че имам малко свободно време“. Той изказва съображение, което много привърженици на природата споделят: че природата в градска среда – дори в малък град с рурален облик като Банско – не носи същото усещане като дивата природа: „За да стигна до дива природа, трябва да отида на преход, но през повечето време нямам три-четири часа, за да го направя“. И все пак градският парк е редовно средище за дигитални номади, включително и за организирани събития, като например една трета от програмата на всяко издание на *Bansko Nomad Fest*, когато там се провеждат не само концерти и партита, а и множество спортни занимания.

Ил. 9, 10, 11 И 12: Градският парк по време на Vansko Nomad Fest 2025. Източник: личен архив, 2025 г..

Собственикът на хотел с коливинг и коуъркинг пространство Михаил (60+ годишен, българин, бивш дипломат) коментира, че за неговите гости природата е толкова важна,

защото са живели в много регулиран свят. Даже са ме питали защо има храсти на нивите. При тях храстите се махат и това става пасище, особено в Англия, в Ирландия. [...] Аз ги водя на гъби, по съседните поляни. Имаше една китайка им правеше мероприятия – гимнастика, ей тука на зелената трева. Излизат оттук и веднага са сред природата. И ме питат „Този орех на кого е?“, може ли да бера от него, да не им се скара някой.

Съпругата му Тея (около 60-годишна, българка, управител на коливинг) допълва: „Австралийците например не знаеха какво е това, дето си ходиш с един плик да си събираш нещо“ – ето пореден пример за измеренията на свободата, която чужденците изпитват в България, както и за свързването с природата.

Марта (50+ г., Нидерландия, преводач) изтъква, че за нея има различни видове природа:

Първата ми дефиниция е място без хора, просто диво място без никакви сгради. Но харесвам и онзи вид природа, където цивилизацията не е прекалено далеч. Там се отпускам, обзема ме спокойствие, освен ако няма опасни животни. Това е едно хубаво, старомодно чувство. Обичам да ходя на места, където се чувствам така, сякаш все още не сме унищожили всичко.

Според нея е иронично, че колкото повече туристи ходят на гадено място, толкова повече разрушение носят: „Природата е нещо мъгъщо и в същото време крехко и нежно“. Разказва ми как преди две години отишла на преход в Словения с приятел номад, с когото се запознали в Банско: „Бяхме сред природата – най-близкият град не беше толкова далеч, но беше диво, с грамадни планински проходи, високи върхове“. Озовали се насред гръмотевична буря и два дни след като си тръгнали в района имало огромни наводнения, загинали хора. „Ние сме склонни да идеализираме природата, но тя е опасна“ – заключава Марта.

Идеализирането на природата се наблюдава и в нагласите на родители дигитални номади, които са избрали Банско като една от дестинациите за децата си (такива са почти половината от респондентите ми). Повечето от тях смятат за вредно и неподобаващо децата да се отглеждат преобладаващо на закрито – в имоти без двор, в детски градини и училища, където прекарват целия ден в класни стаи, физкултурни салони и т.н. Респондентът ми Арнолд (50-годишен, германец, предприемач и специалист по комуникации) е един от стожерите и активист за това Банско да се превърне в център за номадски семейства с деца, които залагат на алтернативна форма на образование, наречена *worldschooling* (обучение чрез пътуване по света). В своето етнографско изследване с показателното заглавие *Светът е нашата класна стая* Джърман-Молиц (German-Molz, 2021: 3) описва как семейства от Западния свят, представители на средната класа, продават къщите си, напускат работа и отписват децата си от традиционните училища, за да ги обучават, докато пътуват по света. Тя изброява основните аспекти на този тип обучение: възможността на отглеждания да печели доход онлайн; достъп до онлайн инструменти в подкрепа на мобилното учене; социалната свобода да се води семеен живот в движение; нарастващото недоволство от институционалното образование и потребителското общество; трайната загриженост за подготовката на независими, устойчиви деца, готови за живот и работа в глобалния свят на XXI век. Джърман-Молиц (German-Molz, 2021: 220) обобщава и парадоксите, присъщи на *worldschooling*-а: противоречието между желанието за принадлежност към общност и за автономност на индивида, както и между свободния избор и налагането на контрол (кога, къде, как да учи детето, с кого да го прави и каква следователно каква ценностна система да възприема).

Как този мирозглед се прилага на практика сред родителите дигитални номади в Банско и каква е ролята на природата? Ето пример с лайтмотивите в статия, изпратена ми от Арнолд, който е и администратор на Facebook група за *worldschooling* в Банско с 500 члена, инициращи почти ежедневни активности из града и околностите (Modi, 2023). Заглавното изображение показва няколко деца в люлка на двора, а на заден фон – къща с традиционна архитектура и върховете на Пирин. Говори се за „простите удоволствия да наблюдаваш независимостта и себеоткриването на децата сред природата“, „духа на свободното учене, където всеки ъгъл на Банско е потенциална класна стая, насърчавайки любовта към опознаването и дълбоката връзка с естествения свят“ и „мечтата да отглеждаш деца в среда, където могат да изпитат свобода, изживост и естествено учене“. „Образът на деца, принудени да стоят мирно за дълги периоди, противоречи на идеята за естествено, основано на преживявания учене“ – предупреждава авторката. Тя подчертава, че развиването на чувство за отговорност към околната среда често мотивира хората да водят по-здравословен физически и психически начин на живот и призовава възрастните да „създават целенасочена и органична учебна среда, която съответства на принципите на свободата и природата“ и да „приспособяват учебната програма към уникалните интереси, темпове и стил на учене на детето“. Примери за това са организиране на походи и барбекю сред природата (по мои наблюдения, през лятото на 2025 г. такива се случват всеки понеделник следобед) и създаване на малка градина у дома, така че децата да се научат да разпознават растенията и да са наясно с жизнените им цикли; уроци по история чрез посещение на места из Стария град в Банско; физическо възпитание чрез дейности като катерене и др.

Арнолд ми дава примери от всекидневието на собствените му деца, които прекарват всяко лято в Банско (а зимата – в Малта):

В Банско все още го има традиционното, бабин тип общуване. На съседната улица през месеците без сняг, които са вероятно осем-девет месеца годишно, играят 15 деца. Това е местна динамика, това е общност. Със съседката ни, първото нещо, което направихме, беше да махнем горната част от оградата и да изградим наново долната. Така че сега тя може да дойде при децата или да им подаде каквото има от градината си. И ние обичаме да я гледаме как се грижи за растенията си.

Друг пример е как Арнолд купува 20 водни пистолета и организира „битки“ за деца и възрастни всеки петък в най-горещите периоди.

Заклучение

Дигиталното номадство не бива да се анализира само като трудова практика, а като социален феномен, при който мотивацията на индивида се корени в това да

има избор къде, как и в каква социална и физическа среда да живее. В настоящата статия се потвърждава хипотезата, че освен с икономически и инфраструктурни предимства (бърз интернет, коливинг и коуъркинг пространства, достъп до разнообразни услуги и продукти), Банско привлича номадите и със своите разнообразни природни дадености (осигуряващи възможност за разходки, планински спортове, активна почивка и др.) и климатични особености, които подпомагат търсенето на баланс между работа и почивка. За респондентите ми близостта до природата в този град е съзнателно търсен мотивационен фактор, контрапункт на свръхстимулацията, която е налице в големите градове. За номадите в Банско природата е не само красив фон и необходим лукс, но и пространство за учене, социализация и дори за лечебни практики. В този смисъл наличието на природни дадености допринася за благополучието на изследваната група. То е ключов елемент за качеството на живот и продуктивността, подпомагащ здравословния начин на живот.

Вече почти десет години Банско се утвърждава като дестинация освен за туристи, и за дигитални номади в международен и дори световен план. Притегателен център е и за родители дигитални номади, които се стремят да възпитават децата си в среда, насърчаваща свободата, изгриността и естественото, базирано на преживявания учене. Те вярват, че близостта до природата развива отговорност и устойчивост, но и упражняват чрез нея по-стриктен родителски контрол и налагат собствените си виждания.

В заключение, въпреки че строителният бум в Банско през XXI век е обект на критика, благодарение на него в курорта е налице рядко срещан вид среда за съжителство между местните хора, туристите и глобализираната общност от дигитални номади. Материалната инфраструктура не съумява да измести природата, която си остава „на една разходка разстояние“ и „на едно поглеждане отвъд прозореца“.

Библиография

ГРАО. (2023). Таблица на адресно регистрираните по постоянен и по настоящ адрес лица в област БЛАГОЕВГРАД община БАНСКО. <https://www.grao.bg/tna/isnt41nm-15-09-2023-2.txt> [15.12.2025].

Димитрова, П. (2025). *Дигитално номадство: културни трансформации, социални динамики и предизвикателства в Банско*. София: ИЕФЕМ - БАН [под печат].

Димитрова, П. (2025). Ню ейдж култура и лайфстайл миграция от град към село: примери от всекидневието на една общност. *Българска етнология*, 1, 86–102.

Кастелс, М. (2006). *Информационната епоха: икономика, общество и култура*, т. II, *Силата на идентичността*. София: ЛИК.

Кюркчиев, С. (2019). *Психологически експертизи и грижата за себе си*. София: Изток-Запад.

Община Банско. (2023). Наредба за специфични изисквания към облика на градските пространства, сградите и архитектурните ансамбли на територията на град Банско.

Радонова, М. (2018). *В подножието на Перун*. София: Захарий Стоянов.

Bell, D. (2006). Variations on the Rural Idyll. In P. Cloke, T. Marsden, & P. Mooney (eds.), *Handbook of Rural Studies* (pp. 149–160). London: Sage. doi.org/10.4135/9781848608016.n10

Bunce, M. (2003). Reproducing Rural Idylls. In P. Cloke (ed.), *Country Visions*. Harlow: Pearson.

Cook, D. (2023). What is a digital nomad? Definition and taxonomy in the era of mainstream remote work. *World Leisure Journal*, 65(2), 256–275. doi.org/10.1080/16078055.2023.2190608

Kozinets, R. (2015). *Netnography: Redefined*. London: Sage. doi.org/10.1002/9781118767771.wbiedcs067

Makimoto, T., & Manners, D. (1997). *Digital nomad*. Chichester: Wiley.

Miller, D. (2023). *The Good Enough Life*. Cambridge: Polity Press.

Modi, Priyanka. 2023. Bansko Families Foster Outdoor Learning: Creating Classrooms in the Forest. *Educationnext*. <https://educationnext.in/posts/bansko-families-foster-outdoor-learning-creating-classrooms-in-the-forest> [22.12.2025]

Molz, J. (2021). *The World Is Our Classroom: Extreme Parenting and the Rise of Worldschooled*. New York: New York University Press. doi:10.18574/nyu/9781479891689.001.0001

Orel, M. (2019). Coworking environments and digital nomadism: balancing work and leisure whilst on the move. *World Leisure Journal*, 61(3), 215–227. <http://dx.doi.org/10.1080/16078055.2019.1639275>

Orel, M. (2023). Wanderlust workforce: a journey into understanding digital nomadism. *World Leisure Journal*, 65(2), 143–149.

Pacheco, C., & Azevedo, A. (2022). Mapping the journey of the CoLiving experience of digital nomads, using verbal and visual narratives. *World Leisure Journal*, 65(2), 192–217. doi:10.1080/16078055.2022.2156593

Šimová, T. (2023). A research framework for digital nomadism: a bibliometric study. *World Leisure Journal*, 65(2), 175–191. doi.org/10.1080/16078055.2023.2210017

Soper, K. (2020). *The Post-Growth Living*. London: Verso.

Toivanen, M. (2025). The Freedom Paradox: Meanings and Configurations of Digital Nomadic Work. *International Migration Review*, 60(1), 22–45. doi:10.1177/01979183251314848

Vogl, T., & Micek, G. (2023). Work-leisure concepts and tourism: Studying the relationship between hybrid coworking spaces and the accommodation industry in peripheral areas of Germany. *World Leisure Journal*, 65(2), 276–298. doi.org/10.1080/16078055.2023.2208081

Voll, K., Gauger, F., & Pfnür, A. (2022). Work from anywhere: Traditional workation, coworkation and workation retreats: A conceptual review. *World Leisure Journal*, 65(2), 1–25. <https://doi.org/10.1080/16078055.2022.2134199>

Woldoff, R. A., & Litchfield, R. C. (2021). *Digital nomads: in search of freedom, community, and meaningful work in the new economy*. New York: Oxford University Press.

Zumbusch, J., & Lalicic, L. (2020). The role of co-living spaces in digital nomads' well-being. *Information Technology & Tourism*, 22, 439–453. doi:10.1007/s40558-020-00182-2

Приложение 1: демографски профил на респондентите

Псевдоним	Възраст	Пол	Националност	Занимание	Деца
1. Арнолд	~ 50 г.	Мъж	Германия	Технологичен и социален предприемач	Да
2. Бен	~ 40 г.	Мъж	Великобритания	IT-специалист	Не
3. Бети	38 г.	Жена	Великобритания	Собственик на верига коуъркинги	Да
4. Ванеса	~ 40 г.	Жена	Италия	(Съ)собственик на поредица събития и организации за дигитално номадство	Не
5. Вера	~ 30 г.	Жена	Русия	Лекар	Не
6. Винс	~ 50 г.	Мъж	Малта	Журналист на свободна практика, видеограф	Да
7. Густаво	~ 40 г.	Мъж	Португалия	Предприемач и професионален волейболист	Да
8. Дамян	~ 30 г.	Мъж	България	IT специалист и основател на коуъркинг	Да
9. Дийн	~ 50 г.	Мъж	Великобритания	Финансов директор в международна компания, собственик на коливинг	Да
10. Джоана	~ 30 г.	Жена	Полша	Маркетинг специалист и съсобственик на временен коливинг	Не
11. Джоел	~ 30 г.	Мъж	Румъния/Америка	Онлайн учител по английски, бивш собственик на коливинг	Да
12. Джудит	36 г.	Жена	Германия	Психо- и хипнотерапевт	Да
13. Еди	~ 40 г.	Мъж	България/Израел	Собственик на коуъркинг и коливинг пространства	Да
14. Екатерина	~ 30+ г.	Жена	Русия	Преподавател по езици	Да
15. Ива	~ 40 г.	Жена	България	Маркетинг специалист	Не

16. Ирина	28 г.	Жена	Сърбия	Маркетинг специалист	Не
17. Карол	~ 50 г.	Мъж	Румъния / Великобритания	Брокер на имоти в Банско	Да
18. Кейси	~ 40 г.	Жена	Финландия	Социален антрополог	Не
19. Лиз	~ 40 г.	Жена	Израел	Специалист по поведенчески анализ	Да
20. Марго	~ 35 г.	Жена	Чехия	Маркетинг специалист	Не
21. Мартин	~ 50 г.	Мъж	Германия	Предприемач в имотния сектор	Не
22. Мери	~ 50+ г.	Жена	Холандия	Преводач	Не
23. Михаил	~ 60 г.	Мъж	България	Бивш дипломат	Да
24. Мира	~ 30 г.	Жена	България	Маркетинг специалист и предприемач	Не
25. Никсън	~ 40 г.	Мъж	Дания	IT специалист и бизнес коуч	Не
26. Одри	~ 35 г.	Жена	Норвегия	Преподавател по английски и испански	Да
27. Рей	~ 35 г.	Мъж	Канада	IT специалист	Не
28. Теа	~ 60 г.	Жена	България	Управител на етажна собственост и на коливинг	Да
29. Улрих	~ 50 г.	Мъж	Австрия	Предприемач в имотния сектор	Не
30. Франк	~ 50 г.	Мъж	Великобритания	Брокер на имоти под наем и майстор	Не
31. Франко	~ 30 г.	Мъж	Италия	IT мениджър в банковия сектор и съсобственик на временен коливинг	Не
32. Януш	~ 25 г.	Мъж	Естония	IT специалист	Не

Благодарности: Публикацията се осъществява по проект, финансиран от програма „Млади учени и постдокторанти“. Благодаря за редакционната дейност на ръководителя ми доц. д-р Мила Маева.

Биографична справка: Петя В. Димитрова е постдокторант в Института по етнология към Българската академия на науките. През лятото на 2022 г. защитава дисертацията си на тема лайфстайл миграция от градска към селска среда с примери от България, Словакия и Белгия в катедра „Етнология“ в Софийския университет. Основните ѝ научни интереси са в областта на антропологията на потреблението (с фокус върху антиконсуматорство), антропологията на мобилността (дигитално номадство) и екологичната антропология (екосъобразен и устойчив начин на живот). От 2023 г. насам участва в текущия изследователски проект „Софийският съсед, комшията от Германия: контраурбанизация, социокултурно взаимодействие и местни трансформации“, финансиран от българския фонд „Научни изследвания“ (КП-06-Н70/10).

Short bio: Petya V. Dimitrova is a postdoctoral researcher in the Institute of Ethnology in the Bulgarian Academy of Sciences. In the summer of 2022, she defended in the Department of Ethnology, Sofia University, her dissertation on the topic of urban-rural lifestyle migration in Bulgaria, Slovakia and Belgium. Her main scientific interests are in anthropology of consumption (with a special focus on anti-consumerism), anthropology of mobility (digital nomadism) and environmental anthropology (eco-friendly and sustainable lifestyle). Since 2023, she has been participating in the ongoing research project “The Neighbour from Sofia, the New Villager from Germany: Counterurbanisation, Sociocultural Interactions and Local Transformations” funded by the National Science Fund of Bulgaria (КП-06-Н70/10).

E-mail: petya.dimitrova@iefem.bas.bg

ORCID: [0000-0002-3322-9085](https://orcid.org/0000-0002-3322-9085)

Обективната утеха

Встъпителни думи при откриването на Втора съвместна изложба
„Обекти и дири – аспекти на реалността“ на проф. Венцислав Димов и доц. Орлин
Спасов в Художествена галерия Казанлък, филиал „Къща-музей Дечко Узунов“
(27 август – 12 ноември 2025 г.)

ГЕОРГИ ЛОЗАНОВ

Проф. Димов и доц. Спасов вече се утвърждават като двоица, както сами са се назовали. След третата си изложба сигурно ще бъдат неразделни, но и във втората – съпоставена с първата, диалогът помежду им се чува по-силно. Те все повече се сближават в търсенията си и работите им, поставени в едно пространство, започват да стоят съвсем органично. Ясно да личи припокриването на техните естетически интереси, чийто обект са... обектите. Без големи колебания можем да определим представената комбинация от фотографии и инсталации като обект арт (object art).

Ил. 1. Венцислав Димов. *Дада-песен /асамблаж: дърво, метал, акрилни бои*/60 x 65 x 10 см. 2025.

Основанието за това при инсталациите на проф. Димов е очевидно – те, в традицията на „ready made“, са съставени от намерени готови обекти (вещи). За фотографията обаче няма да е излишно пояснението, че тя е свързана физически (по съществуване) със своите обекти – за да ги има в кадъра, те трябва да СА БИЛИ пред обектива. Изображенията, създадени с камера, притежават качеството на „образи-следи“, което Андре Базен нарича фотографичност и към което отправя още заглавието на настоящата изложба – „Обекти и дири“.

А доколкото фотографията е „дирия от обекти“, тя ги отразява в пространството, но и ги продължава във времето. Чрез нея, да кажа фриволно, те сами идват в залата, за да застанат до триизмерните обекти, донесени лично от проф. Димов, и заедно да застинат в „натюрмортите“ на обект арта.

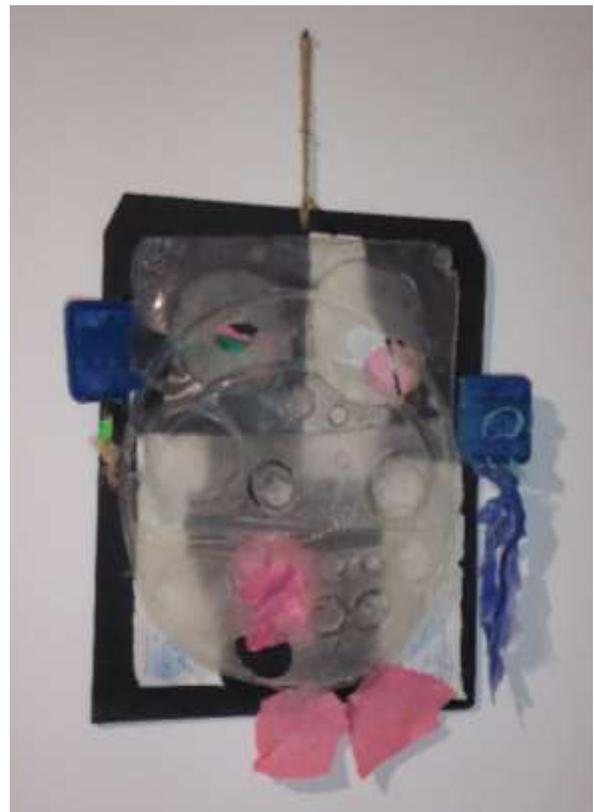
В такъв случай няма да са излишни и кратки пояснения за обект арта, първото от които е, както заглавява наименованието му, че е сцена на вещите, те са главният му герой.

Второ – идеята е по-важна от техниката и майсторството, каквито даже може да отсъстват. Това, въпреки, е присъщо на цялото съвременно изобразително изкуство, заради отказа му да бъде изобразително и да остане само съвременно изкуство. Така то „по условие“ става концептуално – лансира провокативни концепти, без да разчита на миметични и пластически средства (макар че проф. Димов е изобразително смел и в кавалетните си работи залага и на пластически чар).

Трето, обект артът, като вид съвременно изкуство, „по естетически гълз“ е провокация, насочена най-напред към разбирането, че понятието за това какво е изкуство трябва да предхожда отделните му произведения. Те, обратното – още от писоара на Марсел Дюшан, вместо да го следват, сами го налагат. Собствената им претенция, че са изкуство, в процеса на комуникация чрез механизма на културните консенсуси може да бъде удовлетворена или отхвърлена. По-нататък провокацията е и към разбирането за самите обекти, което трябва да бъде отменено. Обект артът „избърсва“ всекидневните им значения, за да ги представи като различни, но без да престават да са същите. В това се състои драматургията на имплицитния му поглед, хем попаднал на нещо познато, хем не може да го познае.

Ил. 2. Венцислав Димов. *Deus Ex Media /upcycled art/*
100 x 60 x 40 см. 2024

Ил. 3. Венцислав Димов. *Лицедей /upcycled art, асамбляж/* 30 x 40 x 5 см. 2025

На какво основание обаче всекидневните обекти могат да претендират, че са станали изкуство? Михаил Бахтин въвежда подходящите за отговор на този въпрос термини „обкръжение“ и „кръгзор“. В обкръжението попадат обектите около моето тяло, с които мога да влизам в материално взаимодействие и да ми служат. Тяхното значение идва от функцията им: столът е нещо, върху което се сяда, чашата е нещо, от което се пие, лампата е нещо, което дава светлина и т.н. Ако

блокираш функцията им, ги преместваш в кръгозора, както например писоар, поставен в галерия, вече очевидно не е нещо, в което се уринира. Тогава, според Бахтин, трябва да му набавя символни значения, които да открия в границите на моя културен кръгозор и да му създам нова семантика – по аналогия, метонимия, метафора... Обект артът функционира отвъд функцията на обектите, със значения, придобити в преноси („на живо“ или с камера) от обкръжението в кръгозора, които именно са в състояние да превърнат всекидневния обект в естетически феномен.

Във фотографиите на доц. Спасов трупането на символни значения е предизвикано от две наслаждаващи се провокации. Първата, за която говорих при откриването и на предишната изложба, е случайността. Той снима намерени по случайност готови обекти, което на второ ниво превръща самите му фотографии в „ready made“ обекти. Доц. Спасов тръгва с камера из града и, ако случайността е на негова страна, се връща с произведение; а ако не е на негова страна, не се връща. Поначало важна част от творческия процес във фотографията е усвояването на случайността, която има статута на пост-религиозно чудо, защото и тя прекъсва баналния ред на нещата. Не отговаря на вкоренените ти очаквания, вади те от стереотипите на всекидневния свят, отваря ти пролука, през която провиждаш паралелния свят на необикновеното и абсурдното и те кара да се замислиш дали той не е същинският.

Ил. 4. Орлин Спасов. **Усливката**. Прозорец в сградата на Национална художествена академия. 34 x 50 см. 2025

Втората провокация на доц. Спасов е по линията контракултура. Той търси в градската среда жестове на съпротива, които прекъсват, както случайността, баналния ред на нещата, но целенасочено, с контракултурна мотивация. Виждаме уличните табели, върху които някой е нарисувал графити, за да ги опровергае, или фотъйл, който друг с хипарско безгрижие е изнесъл под открито небе и т.н.

Ил. 5. Орлин Спасов. *Градински фотьойл*. 50 x 38 см. 2025

Случайността и контракултурата си партнират, за да вдигнат градус на произвола в обкръжението дотолкова, че то да се яви като кръгзор във фотографията. Стига да има кой да забележи символната трансформация. Е, окото на доц. Спасов е особено чувствително към нея, като тази чувствителност е както естетическа, така и гражданска. Освен това той колекционира градски сюжети не сами по себе си, а в отношение

пomeжду им и те взаимно се допълват в нарастване на общия им смисъл. Като хорова изпълнение в канон от образи – гурята на единия води към следващия, който я подхваща и препраща нататък...

Какво да кажа за професор Димов? Хайдегер има едно есе, „Нещото“, където говори за нещата, които донякъде съвпадат с обектите, но нюансът в случая не е съществен. Същественото е, че нещата носят „битийната откритост“, когато – в един от възможните преводи на прочутата фраза на Хайдегер – „нещото нещувва“ („Das Ding dingt“). Да „нещувва“ значи да не е за нас нито според функцията си (в обкръжението), нито според културните си значения (в кръгзора), а само според самото себе си. Тъкмо такива неща има в инсталациите на професор Димов, съставени от отпагъци, отпагнали от каквато и да е конвенция – неща, които за нищо не служат и нищо не значат, а просто си нещуват. Рядко си позволявам да търся преки видимости на философски тези, но мисля, че „нещуването на нещата“ е получило някаква естествено възникнала илюстрация в инсталациите на професор Димов, пък и в кавалетните му работи се мяркат тъкани, които могат да се четат като „битийни мостри“.

Битието, което се разкрива в „нещуването на нещата“, обаче не е тяхното битие, а е човешкото битие, което за Хайдегер е битие във времето. И то „превзема отвътре“ нещото с превръщането му от съществително за пространствен факт в глагол – „нещувам“, за продължаващо действие във времето. Нещото може да нещувва, само доколкото има човешко битие. А то произтича от това, че на човека априори му е дадено да знае за (да преживява) собствената си ограниченост във времето, преходността си. Ако нямаше априори за време, щеше да е безсмъртен. Затова е екзистенциална утеха, когато се оглеждат/разглеждат арт обекти в пространството, каквато вярвам са усетили зрителите на „Обекти и гури“.

Биографична справка: доц. Георги Лозанов е преподавател в СУ „Св.Кл.Охридски“ и гост преподавател в НБУ, НАТФИЗ и ПУ. Медиен експерт и бивш председател на СЕМ, автор на множество научни студии и статии, посветени на въпросите на електронните и печатните медиуми, културологията, философията, естетиката, литературната критика и изкуствознанието.

Ил. 6. Орлин Спасов, Георги Лозанов и Венцислав Димов при представяне на изложбата

Фотография: Йосиф Аструков

Обекти и гури – аспекти на реалността

Отзив за Втората съвместна изложба
на проф. Венцислав Димов и доц. Орлин Спасов

МИЛЕНА ГЕОРГИЕВА

През 2024 г. в Софийския университет бе открита една нетрадиционна изложба на тандем от преподаватели от журналистическия факултет – проф. Венцислав Димов и доц. Орлин Спасов. И двамата са известни учени в своята област. Изложбите им под името „Двоица“ повдигат един проблем, който напоследък занимава университетите и БАН – дали и как учените творят не само в своята област, а и в изкуството. От това следват и други въпроси: тези занимания тяхно хоби ли са или изразяване на научните им обекти на изследване с други средства? А може би става дума просто за игра на въображението, реализирана с различни материали? Онази игра, която Йохан Хьойзинха смяташе за основа на културата: „за да играе истински, човекът, докато играе, трябва отново да бъде дете“. А може би

Ил. 1. Венцислав Димов. *Медуза /инсталция, нарисано платно от пляжен чадър/ 170 x 60 x 30 см. 2025*

разумът си почива от тежката мисловна дейност на учения, но и не забравя да изпрати послание, че реалността и животът могат да бъдат безкраен източник за визуални намеци, иронични намигвания, особени послания, които можем да разчетем, ако проявим интерес и се заразим от изследователската страст на авторите и от техния изгрови импулс.

Във второто издание на „Двоица“, представено сега в къща-музей „Дечко Узунов“ в Казанлък, Димов и Спасов развиват по-нататък творческия диалог помежду си. Те отново правят съвместна крачка в изкуството, за да дадат и друга перспектива на своя опит. Обединяващият момент е в търсенето на „гури“ (при Димов) и на „обекти“ (при Спасов). Самият процес на откриване на следи, оставени от неща и хора, и преосмислянето им в нов,

артистичен контекст, е централен за двамата автори.

Димов открива материали за своите инсталации главно сред изхвърлени от морето боклуци или естествени материали (остатъци от обувки, грехи и играчки, пластмасови бутилки, парчета дърво). Използването им в инсталации и асамблажи позволява на автора да постави въпроса за преходността на материалния свят, но заедно с това и за възможностите за интерпретиране на тази преходност с артистични средства. Чрез избора на използваните материали инсталациите насочват към размисъл за границите на изкуството, за самата му условност и несигурно битие. Заедно с това те въвеждат и важния контекст на екологията, с имплицитни послания за опазване на природната среда. Димов търси продължение и разширяване на тези теми и в графичните си работи, монотонии и рисунки, представени в изложбата.

Ил. 1. Венцислав Димов. *Решетка 1 / монотипия, акрилни бои, хартия / 20 x 15 см. 2025.*

Спасов, който работи със средствата на фотографията, насочва обектива към изненадващи и често странни обекти в градската среда (артефакти, създадени от неизвестни квартални автори, пътен знак, с изписано върху него послание, фотъойл, поставен в градинка и др.). Със своята документална стойност, на пръв поглед неговите обекти могат да бъдат разглеждани като самотатъчни. Спасов обаче отвежда зрителя далеч отвъд тази фактична очевидност. Със своята необичайност, обектите въвеждат темата за човешките истории зад тях. Зрителят е поканен да реконструира тези истории със силата на собственото си въображение, да отговори на въпроса кой и с каква цел прави тези намеси в градската среда и каква е тук ролята на случайността.

И в тази изложба Димов и Спасов продължават заедно да разсъждават за характера на пост-реалната ни действителност и за възможностите при определени обстоятелства тя да се окаже по-дълбока от това, което е видимо на повърхността. И тук семиотичните им нагласи на учени хуманитаристи са в помощ на замисъла, кодирането му и разплитането му от зрителя.

Биографична справка: Д-р Милена Георгиева е професор в Института за изследване на изкуствата (ИИИЗк) на Българска академия на науките и хоноруван преподавател в Пловдивския университет. Научните ѝ интереси обхващат областите на българското и балканското изкуство от първата половина на XX век, модернизма от първата половина на XX век, художествения живот, карикатурата, културата на Бохемия, музеологията и атрибуциите на художествени произведения.

Сред най-значимите ѝ книги са "Съюзът на южнославянските художници Лада (1904-1912). Българските художници на южнославянските изложби", НИМ, София, 1994; "Южнославянски диалози в модернизма. Българското изкуство и изкуството на Сърбия, Хърватско и Словения 1904-1912" на Института за изследване на изкуствата. София, 2008 (английски вариант – 2008); „Наздраве, Маестро! Бохемските часове на Иван Пенков”. Институт за изследване на изкуствата. София, 2013.

Пътят от художника до теоретика и обратно

Разговор на Любен Малчев с Венцислав Димов и Орлин Спасов по повод изложбата
Обекти и дири – аспекти на реалността

Любен Малчев (Л.М.): Нека, като вход към нашия разговор, да започнем с описание на следния процес:

Образуването на перла започва, когато гразнец елемент (като песъчинка или груго чуждо тяло) попадне в мидата. Мидата изолира този елемент, като го покрива многократно със слой седеф (натурален материал, съставен от арагонит и конхиолин), който с течение на времето се втвърдява и образува блестящата перла.

- **Начален етап:** чуждо тяло навлиза в мидата
- **Изоляция:** мидата започва да покрива гразнителя със седеф, за да го изолира и защити меките си тъкани.
- **Нагрупване:** с времето се натрупват много слоеве седеф около чуждото тяло.
- **Втвърдяване:** седефените слоеве се втвърдяват, образувайки твърда, блестяща перла.
- **Резултат:** перлата е натурална скъпоценност, създадена от живия организъм.

Доста често като художник и мислещ човек – тормозещ се – се заравям в разсъждения, които носят много повече въпроси, отколкото отговори. Описаният процес е отправна точка, от която чрез денотативното значение създавам теоретични конотации, които смятам, че са единственият път на художника да бъде теоретик. На базата на всичко това, нека започнем със следния въпрос: свързвате ли порива ви да творите с „чуждо тяло, което навлиза в организма“?

Венцислав Димов (В.Д.): Метафората с мидата провокира у мен груги метафори. Например – организъмът като тяло за себе си е изолиран само в схемите на парадигматичното мислене. Ние никога не сме „затворени миди“, които се „борят“ с идващите отвън гразнителни, като ги изолират и в краен случай ги абсорбират. В постоянната ни диалогичност и обмен „гълтаме“ много песъчинки – само някои от тях се превръщат в перли и това е изключение, което със своята по-нявгашност и

Имам една любима метафора, свързана с истински човек и неговите ненужни дейности, които могат да останат в историята и в изкуството: френският пощальон Фердинанд Шевал, построил с „камъните на делника“, които събирал по пътя след работа в продължение на 33 години, в своя заден двор собствен „замък на въображението“. Камъните на делника са извисяващо градиво на ненужните кули, от които обръщаме в разказа си света и не се срамуваме от сънищата си. Така че моите пластически и визуални опити, макар и не толкова мащабни и исторически (замъкът на Шевал, построен в началото на XX век, петдесетина години след това е обявен от френското правителство за паметник на културата, по-късно става и паметник на литературата – аз разбрах за него от книга на шведския писател Артур Лундквист, преди да „четем“ в картинки масово „Гугъл“), могат да се определят като моята „запемтайка плюс но“, с която разказвам света отвъд неговата нормалност. Обикновено фактите се съобщават в прости изречения, мнението и съмнението са прекъснати с точка.

Моите предмети и инсталации, определяни като „дигри“ в изложбата, дори когато са реални вещи (или остатъци от такива), са дълбоко интимни, те са показване на онова, което преживявам в моя „заден двор“, показване като фикция. Отговорът ми накратко: по-скоро се опитвам да изразя пластично и символично позицията на интелектуалеца и влюбения (по Ортега-и-Гасет), за които приеманото за странно и ненормално е свое, тъкмо защото проблематизира, а чуждото е безпроблемността. Това, което правя, е игра, но и артистичен израз на разбирането ми за изкуството, което може органически да направи по-човешки, т.е. не чужд, света.

Орлин Спасов (О.С.): Ако „чуждото тяло“ е важен факт от реалността, то веднага може да се превърне в стимул за артистично действие. При фотографията това е от особено значение. Един от най-известните фотографи, работещи предимно в жанра на уличната фотография, Гари Виногранд, казва: „Снимам, за да видя как изглежда светът във фотографиите“. Това признание много добре илюстрира проблема, загатнат във Вашия въпрос. Първо е светът, „чуждото“, външното, но намесата на фотографа е не по-малко важна, защото светът и готовата фотография са вече две различни неща. Това преобразуване е могъща движеща сила. Тя движи любопитството към процеса на снимане не само при Виногранд, но практически на всеки, който се е захванал да гледа по-сериозно на фотографията.

Същевременно, тъй като фотографията е част от културата на бързата консумация и животът на повечето изображения е кратък, а количеството им – огромно, интересно е как да направим общуването със снимките поне малко по-

бавно. Затова помагат неща от реалността, които са необичайни – и като действие на някой, и като игра на случайността, която е подредила сцената по неочакван начин. Важно за мен при снимането е, че резултатът не трябва да е твърде лесен. Какво на практика означава това? За да не е лесно, снимката – или серията – трябва да показва нещо рядко, нещо, което е ограничен ресурс, което не можеш да видиш всеки ден, поне не от тази перспектива. Трябва да откриеш потенциал в снимката веднага да препрати към нещо друго, не просто да остане при фактичното в себе си. Понякога става дума за разкриване на поетичното в документалното. В малко снимки обаче това може да се направи по един категоричен начин. Именно тук е ролята на необичайното. То върши работа в два плана. Първо, отвежда ни по-бързо към социалните проблеми, стоящи зад кадъра, защото те обикновено са налице именно при наличие на някакво отклонение от нормата. И, второ, отвежда ни по-бързо до алегоричното, до различното от това, което буквално се вижда или казва.

Ил. 2. Орлин Спасов. *Знаеш ли кой си реално?* 49 x 73 см. 2025.

А. М.: При Венцислав Димов „чуждото тяло“ препраща, от една страна, към осъзнатото изхвърляне в морето, а от друга, в естественото изхвърляне от морето в процес на самопочистване. Докато при Орлин Спасов откриваме „чуждото тяло“ вътре в организма на обществото, където човекът сам по себе си е чуждо тяло и често бива изхвърлян от общия организъм. Изкуството напомня много на втория етап на „изолиране“ в едно своеобразно натрупване и обвиване със смисъл. Затова вторият ми въпрос е: смятате ли, че правенето на изкуство е изолиране на „външния гразнител“ и обгръщането му със смисли е вид самосъхранение – или нещо повече?

В. Д.: Ако беше толкова ясно и рационално обяснимо, нямаше да е изкуство. Малко игра на етимологии: изкуството като лексема, производна от старобългарското *искоусъ* е изпитание, опит; но и сродно с думата *изкушение*. Намигване към Любен Малчев като галерист и изкуствовед – последната лексема отпраща и към дълбоките етимологични корени от пра-индоевропейските времена, оставили ясни следи в санскритски, старогръцки, старобългарски, латински и в по-късните езици,

гори и след Вавилонската кула на нашето езиково центробежие: да видиш означава да узнаеш.

Това, което виждам и пресъздавам като интересно и проблемно за мен, в научните си текстове правя по един по-рационален и зависещ от научните парадигми и дискурси начин; в опитите си като „неделен“ или „ваканционен“ артист моето узнаване е по-интуитивно и свободно, но и по-визуално и видимо. Правя го не толкова за самосъхранение, а като необходимост от изразяване. Ако имам възможност за споделяне, това интимно съпреживяване на външното като вътрешно може да бъде и осмисляне на иначе безполезна за обществото работа (изкуството е изкуство, защото е отвъд практикума, то е ненужно за физическото ни оцеляване и често непотребно на широките маси). Защото показвам не само себе си и откритото от мен (от гледната точка на „нормалните“ всеки артист е я екхибиционист, я воайор – спомням си как една рускиня, застанала пред картина на Дали, коментира пред приятелката си: „Какая извращенная фантазия! Это извращение“). Това, което сме видели с Орлин в изхвърленото от морето или от хората, нашите „обекти и гури“, са нашите провидения – те не са само за самите нас, а и за другите, да видят и те. Затова се осмелихме с Орлин да направим тази втора изложба.

О. С.: Чудесно наблюдение, улавящо прецизно безпокойствата ми за това как обществото може да изхвърли отделния човек като „чуждо тяло“. Често обаче такива хора, макар и маргинализирани, не остават безмълвни. Без да се афишират, те се намесват в градската среда, като отправят различни подривни културни жестове: надраскват послания върху пътни знаци, окачват огромна скулптура, изобразяваща Христос, над входа на кооперацията, в която живеят, или пък използват желязна арматура и електрожен, за да обковат с тяхна

Ил. 3. Орлин Спасов. *Христос от кооперацията*. 34 x 50 см. 2025

помощ камък в кварталната градинка и т.н. Тези излизания от нормата силно ме интересуват. Това са все жестове, които са обърнати навън, към хората, които ще минат покрай съответното място, т.е. авторите им гледат на градската среда като на сцена, на която да оспорят своята маргиналност, да покажат значимост, при това без да разкриват самоличността си. Подобни интервенции понякога могат да изглеждат на пръв поглед дори безсмислени, но винаги са изпълнени с определено безпокойство. Защо един фотьойл се оказва в парк? Или камък – обкован в арматурно желязо? За авторите на подобни действия смисъл има и разгадаването му, доколкото е възможно, е вълнуваща задача.

Ил. 4. Орлин Спасов. Полуизхвърлен 34 x 50 см. 2025.

В тези неща понякога има и нещо носталгично, дори старомодно. Те ни връщат към време, когато наивното, искреното, честното са на по-голяма почит, когато има по-открит и непресторен подход към предметността. Виждаш например как някой, заедно с вече непотребното плюшено мече, е бил на път да изхвърли символично и детството си, но не е събрал сили да го направи и е оставил внимателно любимата играчка до кофата за боклук, почти като живо същество. Очевидно с надеждата, че тази история все пак няма да свърши дотук и че някой друг ще прибере мечето и ще я продължи. Виждам с радост, че такива старомодни нагласи все пак не са изчезнали съвсем и се радвам, когато мога да направя кадри, свързани с тях.

Колкото до самосъхранението чрез правене на изкуство, да, разбира се, това е много силен мотив. Може да се нарече и бягство. Бягство, но за кратко, тъй като с Венци не сме професионални артисти, а университетски преподаватели. Артистичните бягства, които правим, за момент ни дават друг простор, а може би и известна доза фриволност. После обаче трябва да се върнем при студентите и към изследванията си. Вярваме, че двете сфери не са напълно разделени една от друга, но това трябва да бъде потвърдено не само от нас, а и от, така да се каже, други източници.

Л. М.: Приемаме, че крайният резултат – творческият продукт – е следствие на втвърдяването и утвърждаването със смисли, и ако целенасочено заявим, че резултатът не е перла, символизираща красота, то какъв би бил той? Или,

загаден по друг начин, въпросът би звучал така: ако изкуството не носи перлен блясък и не служи за украшение, в такъв случай за какво служи?

В. Д.: Да видиш отвъд видимото. Да не се гледаш в огледалото, а да се видиш в нещата, които правиш. Да не се надигаш на пръсти пред себе си, но и да не клякаш. То е израз на моята „нормалност“ и на моята съпротива към приеманото за „нормално“ от мнозинството. Да играеш. Да не си схематичен, гудактичен, патетичен. Да не се вземаш толкова „на сериозно“. Да разкажеш нещата с образи. Да „намизнеш“ на публиката. Да си свободен. Да изразиш тази свобода. Да не си сам в това нещотърсачество като процес, което иначе преди споделянето е занимание самотно.

О. С.: Разбирам въпроса като критическо подемане на темата за напрежението между принципа „изкуство за изкуството“ и възгледа за социалната роля на произведението. Това е класическа дилема, по която постоянно се спори – поне от първата половина на 19 век насам, когато Теофил Готие въвежда диксусията за „*l'art pour l'art*“. Според мен обаче тази дилема не е съвсем релевантна, особено що се отнася до фотографията. Фотографията демократизира творчеството. Това става благодарение на все по-разширяващата се достъпност на технологията. В малко други сфери дистанцията между професионалисти и аматьори се е скъсила толкова забележимо. В това има нещо подчертано позитивно. Вярно е, че много снимки се правят просто защото могат да бъдат направени, но кой от нас няма познати, които са му показвали и чудесни кадри, които са заснели? Поради доминиращо визуалния характер на съвременната култура и големия интерес на хората към нея, тук се отваря възможност за разгръщане на творчеството на обикновените хора, при това извън диктата на каквато и да било художествена предубеденост.

Ето защо за мен любителската фотография е невероятно интересна и важна. Тя е като чекмедже с двойно дъно – винаги е налице възможност да намериш нещо ценно. Съдържанието ѝ може да е интересно както естетически, така и документално, а понякога и да слива в едно тези два аспекта. Затова социалната значимост на масовата любителска фотография е не по-малко важна от тази на някои от големите майстори, а понякога дори е и по-голяма, защото е израз на спонтанни, а не на повлияни от комерсиални мотиви действия. Същевременно в аматьорската фотография могат да се открият много интересни класови и идеологически нагласи, влияния от рекламата, от медиите. Засега тя е силно подценена като област на изследване, но се надявам един ден това да бъде преодоляно.

Ние с Венци сами сме любители, всеки от нас в своята артистична сфера. За какво правим всичко това, за какво служи то? Както каза и Венци, дава ни по-голяма свобода да изразим себе си. Това не е нещо самоцелно. При първата ни съвместна изложба, която направихме в Софийския университет, разчитахме да достигнем до една малка, но компетентна публика – това бяха преди всичко нашите колеги. После изведнъж се случи нещо, което изненада и нас самите – втората изложба се състоя вече в галерия, при това една от най-утвърдените в страната, при вас, в Казанлък. Това само по себе си е интересно, защото показва колко по-демократични и отворени са станали нагласите в някои галерии.

Ил. 5. Орлин Спасов. *Камък в клетка*. 34 x 50 см. 2025.

Заедно с това, в галерията влизаш в една по-контролирана среда, в която собствените ти идеи се срещат с галерийната политика и трябва да се постигне някакъв баланс между двете. Имаш куратор, в нашия случай изкуствоведът Милена Георгиева. Тук и публиката е по-разнообразна, но и по-непозната, получаваш по-слаба обратна връзка, като се изключи любезното отношение по време на откриването. Когато обаче си честен в подхода си към творчеството, можеш да си спокоен и за възприемането на показаното. Така някак естествено идва и мотивацията чрез работите си да задаваш въпроси, които карат хората да се замислят за неща, които може би иначе лесно подминават в потока на всекидневието. Няма как емпирично да провериш дали си успял, но поне си опитал. В крайна сметка натрупахме добър опит покрай изложбата. За всичко това благодарим на целия екип на галерията, но най-вече на директора Пламен Петров, на Вас, като специалиста, с когото работихме пряко, за да се получи всичко както трябва и, разбира се, на куратора, който активно участва в селекцията на работите, които да покажем.

Биографична справка: Д-р Любен Малчев е завършил Националното училище по пластични изкуства и дизайн „Акад. Дечко Узунов“ в Казанлък. През 2016 г. получава магистърска степен по „Живопис“ в ателието на доц. Красимир Карабаджак във Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий“. През 2024 г. защитава

докторат в същия университет с работа на тема „Ролята на живописца в изкуството като социална реакция“. Като автор има участие в колективни и в самостоятелни изложби. Работи като уредник-филиали в Художествена галерия Казанлък.

